

Бош илмий-методик
марказ

2021

Ўқув-услубий мажмуа

**УНИВЕРСИТЕТ 3.0 МОДЕЛИ ВА
ТАЪЛИМ СИФАТИНИ ТАЪМИНЛАШ
МАСАЛАЛАРИ**

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

**ОЛИЙ ТАЪЛИМ ТИЗИМИ ПЕДАГОГ ВА РАЎБАР КАДРЛАРИНИ
ҚАЙТА ТАЙЁРЛАШ ВА УЛАРНИНГ МАЛАКАСИНИ ОШИРИШНИ
ТАШКИЛ ЭТИШ
БОШ ИЛМИЙ - МЕТОДИК МАРКАЗИ**

“Таълим сифати менежменти” йўналиши учун

**“УНИВЕРСИТЕТ 3.0 МОДЕЛИ ВА ТАЪЛИМ
СИФАТИНИ ТАЪМИНЛАШ МАСАЛАЛАРИ”**

модули бўйича

Ў Қ У В – У С Л У Б И Й М А Ж М У А

Модулнинг ўқув-услубий мажмуаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2020 йил 7 декабрдаги 648-сонли буйруғи билан тасдиқланган ўқув дастури ва ўқув режасига мувофиқ ишлаб чиқилган.

Тузувчилар: **Р.Нуримбетов** – иқтисодиёт фанлари доктори, профессор, **Н.Хакназарова**-Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD).

Тақризчи: **М.А.Махкамова** - иқтисодиёт фанлари доктори, профессор

Ўқув -услубий мажмуа Бош илмий-методик марказ Илмий методик Кенгашининг қарори билан нашрга тавсия қилинган
(2020 йил “30” декабрдаги 5/4-сонли баённома)

МУНДАРИЖА

I. ИШЧИ ДАСТУР.....	5
II. МОДУЛНИ ЎҚИТИШДА ФОЙДАЛАНИЛАДИГАН ИНТЕРФАОЛ ТАЪЛИМ МЕТОДЛАРИ.....	20
III. НАЗАРИЙ МАТЕРИАЛЛАР.....	30
IV. АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАР МАТЕРИАЛЛАРИ.....	130
V. ГЛОССАРИЙ.....	148
VI. АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ.....	162

I. ИШЧИ ДАСТУР

I. ИШЧИ ДАСТУР

Кириш

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017-йил 7 февралдаги ПФ-4947-сонли Фармони билан тасдиқланган “2017-2021-йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар Стратегияси”да миллий кадрларнинг рақобатбардошлиги ва умумжаҳон амалиётига асосланган олий таълим миллий тизимининг сифати ошишига, бу борада Болонья жараёни иштирокчи-мамлакатлари дипломларини ўзаро тан олишга, ўқитувчи ва талабалар билан алмашув дастурларини амалга оширишга кўмаклашувчи 1999-йил 19-июндаги Болонья декларациясига кўшилиш масаласини кўриб чиқиш белгилаб кўйилган.

Республика Президентининг 2019 йил 8 октябрдаги ПФ-5847-сон Фармони билан тасдиқланган “Ўзбекистон Республикаси Олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепцияси”да олий таълим жараёнларига рақамли технологиялар ва замонавий ўқитиш усулларни жорий этиш, ёшларни илмий фаолиятга кенг жалб этиш, муҳандислик-техник таълим йўналишларида таҳсил олаётган талабалар улушини ошириш, кредит-модуль тизимини жорий этиш, ўқув режаларида амалий кўникмаларни оширишга қаратилган мутахассислик фанлари бўйича амалий машғулотлар улушини ошириш бўйича аниқ вазифалар белгилаб берилган.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрдаги Фармони билан тасдиқланган “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепцияси”га кўра мамлакатдаги олий таълим муассасаларининг 85 фоизи 2030 йилгача босқичма-босқич кредит-модуль тизимида ўтиши режалаштирилган. Бу яқин йиллар давомида мамлакатдаги деярли барча олий таълим муассасаларининг кредит-модуль тизимида фаолият юрита бошлашидан дарак беради.

Дастур Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 23 сентябрда тасдиқланган “Таълим тўғрисида”ги Қонуни, Ўзбекистон Республикасининг “Илм-фан ва илмий фаолият тўғрисида”ги, “Инновацион фаолият тўғрисида”ги Қонунлари ҳамда Ўзбекистон Республикасида илм-фанни 2030 йилгача ривожлантириш концепцияси, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сон, 2019 йил 27 августдаги “Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг узлуксиз малакасини ошириш тизимини жорий этиш тўғрисида”ги ПФ-5789-сон, 2019 йил 8 октябрдаги “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш

концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5847-сон Фармон ва Қарорлари ҳамда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 23 сентябрдаги “Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш бўйича кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 797-сонли Қарорда белгиланган устувор вазифалар мазмунидан келиб чиққан ҳолда тузилган бўлиб, у олий таълим муассасалари педагог кадрларининг касб маҳорати ҳамда инновацион компетентлигини ривожлантириш, соҳага оид илғор хорижий тажрибалар, янги билим ва малакаларни ўзлаштириш, шунингдек амалиётга жорий этиш кўникмаларини такомиллаштиришни мақсад қилади.

Бугунги кунда республикада таълим тизимини мустаҳкамлаш, уни замон талаблари билан уйғунлаштиришга катта аҳамият берилмоқда. Бунда мутахассис кадрларни тайёрлаш, таълим ва тарбия бериш тизими ислохотлар талаблари билан чамбарчас боғланган бўлиши муҳим аҳамият касб этади. Замон талабларига жавоб бера оладиган мутахассис кадрларни тайёрлаш, Давлат талаблари асосида таълим ва унинг барча таркибий тузилмаларини такомиллаштириб бориш олдимизда турган долзарб масалалардан биридир.

Ушбу дастурда ривожланган хорижий давлатлар амалиётида ўзининг ижобий натижасини берган университет 3.0 концепцияси асосида олий таълим муассасаларида таълим, илмий тадқиқот ва уларнинг натижаларини тижоратлаштириш жараёнларини ташкил этиш ва таълим сифатини таъминлашнинг инновацион методлари, ўқув жараёнининг услубий таъминоти, бу борадаги ишларни республикада ривожлантиришга қаратилагн таълим соҳасига оид қонун ҳужжатлари ва уларнинг мазмуни, олий таълимнинг норматив-ҳуқуқий асослари баён этилган.

Модулнинг мақсади ва вазифалари

Модулнинг мақсади: педагог кадрларни қайта тайёрлаш ва малака ошириш курси тингловчиларининг олий таълим муассасаларида «Университет 3.0» концепцияси асосида таълим, фан, инновация ва илмий тадқиқотлар натижаларини тижоратлаштириш ҳақидаги билимларини ривожлантириш, Scopus, ScienceDirect, Web of Science халқаро илмий-техник маълумотлар базаларидаги журналларда илмий ва инновацион фаоллигини ошириш борасида билим, кўникма ва компетенцияларини ошириш.

Модулнинг вазифалари:

- университет 3.0 концепцияси асосида таълим жараёнларини ташкил этиш ва унинг сифатини таъминлашнинг инновацион методларини таҳлил

қилиш;

- университет 3.0 концепцияси асосида илмий-педагоглар фаолиятини ҳамда ўқув жараёнининг услубий таъминотини таҳлил қилиш;
- университет 3.0 модели асосида талабаларнинг мустақил, илмий-тадқиқот ва инновацион ишларини режалаштириш;
- университет 3.0 моделини жорий этиш борасидаги норматив-ҳуқуқий ҳужжат сифатида қонун ва қонун ости ҳужжатларини таҳлил этиш;
- тингловчиларда олий таълим муассасаларида таълим, илмий-тадқиқот ва тижоратлаштириш фаолиятини амалда қўллаш кўникмаси ва малакаларини шакллантириш;
- олий таълимга тегишли бўлган норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни ишлаб чиқиш ва амалиётга татбиқ этишга ўргатиш;
- тингловчиларда академик ва инновацион-тадбиркорлик маданиятни шакллантириш.

Модул бўйича тингловчиларнинг билими, кўникмаси, малакаси ва компетенцияларига қўйиладиган талаблар

“Университет 3.0 модели ва таълим сифатини таъминлаш масалалари” модулини ўзлаштириш жараёнида амалга ошириладиган масалалар доирасида:

Тингловчи:

- Ўзбекистон Республикасининг “Илм-фан ва илмий фаолият тўғрисида”ги, “Инновацион фаолият тўғрисида”ги Қонунлари ҳамда Ўзбекистон Республикасида илм-фанни 2030 йилгача ривожлантириш концепцияси мазмуни ва моҳиятини;
- Ўзбекистон Республикасида илмий ва инновацион фаолиятни ривожлантиришнинг мақсади, вазифаси ва унинг методологик асосларини;
- илмий-тадқиқот натижаларини тижоратлаштириш ва инновацион фаолиятнинг ҳуқуқий асосларини;
- илмий ишланмалар ва тижоратлаштириш объектлари, инновацион ишланмалар, давлат илмий-техник дастурлари, лойиҳалари, стартап-лойиҳаларни расмийлаштириш усулларини;
- олий таълим муассасаларида таълим, фан, инновация ва илмий тадқиқотлар натижаларини тижоратлаштиришнинг узвий боғлиқлигини назарда тутувчи «Университет 3.0» концепцияси мазмунини;
- замонавий университетларда технологиялар ва лойиҳа бошқаруви, фан, ихтирочилик ва технологиялар трансферини ривожлантириш ва инновацион фаолиятни молиялаштириш тизими компонентларини;

- халқаро илмий-техник маълумотлар базалари ва уларнинг тавсифлари, илмий мақолаларга қўйилган талаблар, мақолани тайёрлаш, чоп этириш тартибларини;

- Ўзбекистон Республикаси Президентининг Олий таълим тизимига оид қабул қилган фармонлари, қарорлари ва фармойишлари ҳамда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг Олий таълим тизимига тегишли норматив-ҳуқуқий ҳужжатлари мазмунини;

- Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг таълим-тарбия жараёнини ташкил этишга оид норматив-ҳуқуқий ҳужжатларининг мазмуни ҳақидаги **билимларга эга бўлиши**;

- Ўзбекистон Республикасининг “Илм-фан ва илмий фаолият тўғрисида”ги, “Инновацион фаолият тўғрисида”ги Қонунлари ҳамда Ўзбекистон Республикасида илм-фанни 2030 йилгача ривожлантириш концепцияси асосида инновацион ишланмалар, давлат илмий-техник дастурлари, лойиҳалари, стартап-лойиҳаларни расмийлаштириш;

- олий таълим муассасаларида таълим, фан, инновация ва илмий тадқиқотлар натижаларини тижоратлаштиришнинг узвий боғлиқлигини назарда тутувчи «Университет 3.0» концепциясини босқичма-босқич жорий этиш;

- фан, ихтирочилик ва технологиялар трансферини ривожлантириш;

- ўз-ўзининг тадқиқотчи сифатида нашр фаоллигини ривожлантириш;

- халқаро илмий-техник маълумотлар базаларидаги журналларда илмий мақолаларни чоп этиш **кўникма ва малакаларини эгаллаши**;

- кредит-модуль тизимида ўқув-тарбия жараёнини лойиҳалаштириш ва ташкил этиш;

- 2021-2030 йилларда Ўзбекистон Республикасини инновацион ривожлантириш стратегияси асосида ОТМ\факультет\кафедрани ривожланиш стратегиясини ишлаб чиқиш;

- Ўзбекистон Республикасининг “Илм-фан ва илмий фаолият тўғрисида”ги, “Инновацион фаолият тўғрисида”ги Қонунлари ҳамда Ўзбекистон Республикасида илм-фанни 2030 йилгача ривожлантириш концепцияси асосида ўз-ўзининг илмий-педагогик ва инновацион фаолиятини олиб бориш;

- олий таълим муассасаларида «Университет 3.0» концепцияси асосида таълим, фан, инновация ва илмий тадқиқотлар натижаларини тижоратлаштириш;

- ўз-ўзини инноватор-тадқиқотчи сифатида ривожлантириш;

- Scopus, ScienceDirect, Web of Science халқаро илмий-техник

маълумотлар базаларидаги журналларда илмий мақолаларни чоп этиш ва ўз илмий фаоллигини такомиллаштириш Давлат таълим стандартлари, ўқув режалар ва фан дастурлар асосида фаннинг ишчи дастурини ишлаб чиқиш компетенцияларни эгаллаши лозим.

Модулни ташкил этиш ва ўтказиш бўйича тавсиялар

“Университет 3.0 модели ва таълим сифатини таъминлаш масалалари” модули маъруза ва амалий машғулотлар шаклида олиб борилади.

Модулни ўқитиш жараёнида таълимнинг замонавий методлари, ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланиш назарда тутилган:

- маъруза дарсларида замонавий компьютер технологиялари ёрдамида тақдимотли ва электрон-дидактик технологиялардан;

ўтказиладиган амалий машғулотларда замонавий компьютер технологиялари ёрдамида ва аклий хужум, видеоусул, SWOT, “KWHL”, “WIN”, SCAMPER, “BEEP” технологияси, лойиҳа, кичик гуруҳлар билан ишлаш ва бошқа интерактив таълим усуллари кўллаш назарда тутилади.

Модулнинг ўқув режадаги бошқа модуллар билан боғлиқлиги ва узвийлиги

“Университет 3.0 модели ва таълим сифатини таъминлаш масалалари” модули мазмуни ўқув режадаги “Таълим сифати инновацион менежменти”, “Таълим сифатини таъминлаш жараёнига кадрлар буюртмачиларини жалб этиш”, “Таълим сифатини таъминлашда халқаро тажрибалар” ва “Таълим сифати мониторинги ва назорати” ўқув модуллари билан узвий боғланган ҳолда олий таълим муассасалари раҳбар ва профессор-ўқитувчиларининг касбий ва педагогик маҳорат даражасини орттиришга хизмат қилади.

Модулнинг олий таълимдаги ўрни

Мазкур модулни ўзлаштириш орқали тингловчиларда илмий тадқиқотлар ва уларни тижоратлаштириш фаолиятини яхшилаш, янги технологияларни яратиш, замонавий олий таълим муассасаларида илмий ва инновацион фаолиятни самарали ташкил этишга ҳамда таълим сифатини оширишга ёрдам беради.

МОДУЛ БЎЙИЧА СОАТЛАР ТАҚСИМОТИ

№	Модул мавзулари	Аудитория ўқув юкلامаси		
		Жами	Назарий	Амалий машғулот
1.	Тадбиркорлик университетлари - университет 3.0 концепциясининг замонавий ривожланиш босқичлари	2	2	
2.	Университет 3.0 моделида билимларни тарқатиш, генерациялаш ва тижоратлаштириш учун ахборот тизимларини лойиҳалаштириш асослари	2	2	
3.	Олий таълимда сифат менежменти тизимининг жорий этилиши ва ривожланиш стратегияси	2	2	
4.	Тадбиркорлик университети - университет-3.0 концепциясини шакллантириш чоратадбирларини ишлаб чиқиш	2		2
	Университет 3.0 модели асосида “Илмий мактаблар, трансфер ва инновациялар” бўйича олий таълим муассасаси ички муҳити таҳлили	4		4
6.	Университет-3.0 модели асосида ОТМ мавжуд муаммоларини ҳал этиш борасида чоратадбирлар ишлаб чиқиш	4		4
	Жами:	16	6	10

НАЗАРИЙ МАШҒУЛОТЛАР МАЗМУНИ

1-МАВЗУ: ТАДБИРҚОРЛИК УНИВЕРСИТЕТЛАРИ - УНИВЕРСИТЕТ 3.0 КОНЦЕПЦИЯСИНING ЗАМОНАВИЙ РИВОЖЛАНИШ БОСҚИЧЛАРИ (2 соат)

Режа:

1. Ўзбекистон Республикасида илмий ва инновацион фаолиятни ривожлантиришнинг мақсади ва вазифалари.
2. Университетларнинг пайдо бўлиши ва университет концепцияси эволюцияси.
3. Тадбиркорлик университети – университет ривожланишининг замонавий босқичи сифатида – 3.0 концепцияси.
4. Янги авлод университетлари.

Таълим соҳасини бошқаришнинг ҳуқуқий асослари. Таълим соҳасига оид қонун ҳужжатлари ва уларнинг мазмуни.

Ўзбекистон Республикасида илмий ва инновацион фаолиятни ривожлантиришнинг мақсади ва вазифалари. Ўзбекистон Республикасининг “Илм-фан ва илмий фаолият тўғрисида” ва “Инновацион фаолият тўғрисида”ги Қонунлари ҳамда Ўзбекистон Республикасида илм-фанни 2030 йилгача ривожлантириш концепциясининг мазмуни ва моҳияти. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Олий таълим тизимига оид қабул қилган фармонлари, қарорлари ва фармойишлари. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг Олий таълим тизимига тегишли норматив-ҳуқуқий ҳужжатлари. Илмий-тадқиқот натижаларини тижоратлаштириш ва инновацион фаолиятнинг ҳуқуқий асослари. Илмий ишланмалар ва тижоратлаштириш объектлари. Инновацион ишланмалар, давлат илмий-техник дастурлари, лойиҳалари, стартап-лойиҳаларни расмийлаштириш.

2-МАВЗУ. УНИВЕРСИТЕТ 3.0 МОДЕЛИДА БИЛИМЛАРНИ ТАРҚАТИШ, ГЕНЕРАЦИЯЛАШ ВА ТИЖОРАТЛАШТИРИШ УЧУН АХБОРОТ ТИЗИМЛАРИНИ ЛОЙИҲАЛАШТИРИШ АСОСЛАРИ (2 соат)

Режа:

1. Технологияларни тижоратлаштириш моделлари.
2. Трансфер технологиялар: трансфер марказлари ва технологияларни тижоратлаштиришни информацион кўллаб-қувватлаш.
3. Университет 3.0 моделида билимларни тарқатиш, генерациялаш ва тижоратлаштириш учун ахборот тизимларини лойиҳалаштириш.

Ривожланган мамлакатларда инновацион фаолиятни тартибга солиш ва ривожлантириш борасида университет таълимнинг тутган ўрни. Олий таълим муассасаларида таълим, илмий-тадқиқот ва инновацион фаолиятни йўлга қўйиш тизими. Университетларда технологияларни тижоратлаштириш моделлари. Етакчи университетлар, бизнес(корхона) ва ҳукуматнинг ўзаро ҳамкорликдаги фаолиятларида трансфер технологияларни жорий этиш уларни амалга ошириш масалалари. Университетлар қошида фаолият юритадиган трансфер марказлари ва технологияларни тижоратлаштиришни инфорацион кўллаб-қувватлаш масалалари. Университет 3.0 моделида билимларни тарқатиш, генерациялаш ва тижоратлаштириш учун ахборот тизимларини лойиҳалаштириш масалалари.

3-МАВЗУ. ОЛИЙ ТАЪЛИМДА СИФАТ МЕНЕЖМЕНТИ ТИЗИМИНИНГ ЖОРИЙ ЭТИЛИШИ ВА РИВОЖЛАНИШ СТРАТЕГИЯСИ (2 соат)

1. Таълимни бошқаришнинг замонавий парадигмалари.
2. Таълимда сифат менежменти тизими.
3. Олий таълимда сифат менежменти тизимининг жорий этилиши ва ривожланиш стратегияси.
4. ОТМ битирувчилари сифатини ошириш муаммолари ва ечимлари.

Глобаллашув шароитида илмий-техник инқилоб, ахборот жамиятига ўтиш ва замонавий технологиялардан фойдаланиш, олий таълим соҳасида таълим бериш, илмий-тадқиқот ва инновацион фаолиятни ташкил этишда анъанавий йўналишни ўзгартириш жараёнлари. Ахборот жамиятида ишловчиларнинг ишлаб чиқариш, сақлаш, қайта ишлаш ва ахборотларни сотиш, асосан унинг олий шакли бўлган билим билан банд бўлиш ҳолатлари. Олий таълим ривожланишининг илғор жаҳон тажрибаси, таълим сифати борасидаги жавобгарликларни университетларга ўтиш тенденцияси. Университетларнинг таълим сифатини таъминлаш ва ошириш борасидаги ваколатларининг кенгайиб бориш тенденциясининг ижобий томонлари. Таълим жараёнини сифатли ташкил этиш учун университет масъуллиги аҳамиятининг ўсиб бориши. Замонавий дунёда олий таълим ролини давлатнинг ривожланишидаги билимлар жамиятининг асосий компонентларини ташкил этиши. Олий таълим тармоғининг ривожланган давлатлар иқтисодиётида етакчи ишлаб чиқариш тармоқларидан бирига

айланиб бориши. Олий таълимнинг ички бозори ва халқаро бозори (олий таълим экспорти) шаклланиши ва ривожланиши.

АМАЛИЙ МАНҒУЛОТЛАР МАЗМУНИ

1-МАВЗУ: ТАДБИРКОРЛИК УНИВЕРСИТЕТИ - УНИВЕРСИТЕТ-3.0 КОНЦЕПЦИЯСИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ ЧОРА-ТАДБИРЛАРИНИ ИШЛАБ ЧИҚИШ (2 соат)

Таълим муассасининг таълим бозорида самарали фаолият юритиши учун таъсир этадиган муҳим ташқи ва ички омилларни таҳлил этиш. Келажакдаги ўзгаришларни прогноз қилиш. Олий таълим муассаси фаолиятини такомиллаштириш борасида чора-тадбирлар ишлаб чиқиш. Олий таълимнинг маркетинг муҳитини баҳолаш ва прогноз қилиш учун STEP–таҳлилини қўллаш.

2-МАВЗУ: УНИВЕРСИТЕТ 3.0 МОДЕЛИ АСОСИДА “ИЛМИЙ МАКТАБЛАР, ТРАНСФЕР ВА ИННОВАЦИЯЛАР” БЎЙИЧА ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАСИ ИЧКИ МУҲИТИ ТАҲЛИЛИ (4 соат)

Олий таълим муассаси ички муҳити таҳлилининг амалга ошириш. Таълим жараёни иштирокчилари ва уларнинг функционал ўзаро алоқалари. Олий таълим муассасасининг мақсадларини амалга оширадиган компонентлар йиғиндилари. Олий таълим муассаси фаолиятини стратегик режалаштириш доирасида ички муҳитни таҳлил этиш. **SWOT-** таҳлилининг қўллаш орқали ички муҳит келтириб чиқарадиган таҳдидлар, хавфлар, рискларни аниқлаш.

3-МАВЗУ: УНИВЕРСИТЕТ-3.0 МОДЕЛИ АСОСИДА ОТМ МАВЖУД МУАММОЛАРИНИ ҲАЛ ЭТИШ БОРАСИДА ЧОРА-ТАДБИРЛАР ИШЛАБ ЧИҚИШ (4 соат)

ОТМнинг ички муҳити таҳлили топшириғи таҳлилининг дастлақбик натижалари. Натижалар асосида кейинги навбатдаги ишларни амалга ошириш. Университет-3.0 модели асосида ОТМ кучли томонларни янада кучайтириш. Университет-3.0 модели асосида ожиз томонларни йўқотиш. Келгусида камчиликларга йўл қўймаслик, уларнинг таъсирини камайтириш, ўрнини қоплаш йўллари. Университет-3.0 модели асосида ОТМга ташқи қулай таъсирларни кучайтириш борасида амалга ошириладиган ишлар.

ОТМ учун бўладиган қулай вазиятларни ўз вақтида аниқлаш ва улардан ОТМ манфаати йўлида фойдаланиш йўллари. Университет-3.0 модели асосида ташқи хавфлар, таҳдидлар ва рискларга қарши туриш. Белгиланган чора-тадбирларни амалга ошириш учун ОТМ раҳбари томонидан амалга ошириладиган ишлар.

ЎҚИТИШ ШАКЛЛАРИ

Мазкур модул бўйича қуйидаги ўқитиш шаклларида фойдаланилади:

- маърузалар, амалий машғулотлар (маълумотлар ва технологияларни англаб олиш, мотивацияни ривожлантириш, назарий билимларни мустаҳкамлаш);
- давра суҳбатлари (кўрилаётган лойиҳа ечимлари бўйича таклиф бериш қобилиятини ривожлантириш, эшитиш, идрок қилиш ва мантиқий хулосалар чиқариш);
- баҳс ва мунозаралар (лойиҳалар ечими бўйича далиллар ва асосли аргументларни тақдим қилиш, эшитиш ва муаммолар ечимини топиш қобилиятини ривожлантириш).

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

I. Ўзбекистон Республикаси Президентининг асарлари:

1. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажагимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамиз. – Т.: “Ўзбекистон”, 2017. – 488 б.
2. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. 1-жилд. – Т.: “Ўзбекистон”, 2017. – 592 б.
3. Мирзиёев Ш.М. Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. 2-жилд. Т.: “Ўзбекистон”, 2018. – 507 б.
4. Мирзиёев Ш.М. Нияти улуғ халқнинг иши ҳам улуғ, ҳаёти ёруғ ва келажаги фаровон бўлади. 3-жилд.– Т.: “Ўзбекистон”, 2019. – 400 б.
5. Мирзиёев Ш.М. Миллий тикланишдан – миллий юксалиш сари. 4-жилд.– Т.: “Ўзбекистон”, 2020. – 400 б.

II. Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар:

6. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси.–Т.:Ўзбекистон, 2018.
7. Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 23 сентябрда қабул қилинган “Таълим тўғрисида”ги ЎРҚ-637-сонли Қонуни.
8. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Т.: Ўзбекистон, 2018.
9. Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 23 сентябрда қабул қилинган

“Таълим тўғрисида”ги ЎРҚ-637-сонли Қонуни.

10. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йил 12 июнь “Олий таълим муассасаларининг раҳбар ва педагог кадрларини қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-4732-сонли Фармони.

11. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февраль “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги 4947-сонли Фармони.

12. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 20 апрель “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-2909-сонли Қарори.

13. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 21 сентябрь “2019-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини инновацион ривожлантириш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5544-сонли Фармони.

14. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 19 февраль “Ахборот технологиялари ва коммуникациялари соҳасини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5349-сонли Фармони.

15. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 27 май “Ўзбекистон Республикасида коррупцияга қарши курашиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5729-сон Фармони.

16. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 27 август “Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг узлуксиз малакасини ошириш тизимини жорий этиш тўғрисида”ги ПФ-5789-сонли Фармони.

17. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрь “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5847-сонли Фармони.

18. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 23 сентябрь “Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 797-сонли Қарори.

19. Ўзбекистон Республикасининг 2019 йил 29 октябрь “Илм-фан ва илмий фаолият тўғрисида”ги ЎРҚ-576-сонли Қонуни.

20. Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 24 июль «Инновацион фаолият тўғрисида» ги ЎРҚ-630-сонли Қонуни.

21. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 29 октябрь “Илм-фанни 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида” ги ПФ-6097-сонли Фармони.

Ш. Махсус адабиётлар:

22. Мирзиёев Ш.М. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси.- Тошкент. “Ўзбекистон” НМИУ, 2018.-Б.23.

23. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2020 йил 25 январдаги Олий Мажлисга Мурожаатномаси.

24. Алексунин В. А. Маркетинг в отраслях и сферах деятельности: учеб.пособие. – М.: Маркетинг, 2007. –516 с.

25. Бадеева, Е.А. (2012), Университетское планирование в рамках процессного подхода: монография, Москва: Издательский дом Академии Естествознания. <http://economy.khsu.ru> [Доступ 24 марта 2010 г.]

26. Балмасова Т.А. «Третья миссия университета» –новый вектор развития? // Высшее образование в России. – 2016. – № 8-9. – С. 48-55.

27. Ватагина М.В. Стратегические направления в развитии маркетинговой деятельности вузов// Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России№2(42)2009. С.113-116.

28. Веретенникова, О. Б., Дрантусова, Н. В., Ключев, А. К., Кортков, С. В., Майданик, В. И., Малышева, Л. А., Попова, Л. Н. (2008), Разработка стратегии образовательного учреждения: методические рекомендации, Екатеринбург: Университетское управление: практика и анализ.

29. Виссема Йохан Г. Университет третьего поколения: управление университетом в переходный период. – М.: Сбербанк, 2016. – 422 с.

30. Гафуров И.Р., Васильев В.Л., Кашбиева Р.Р. Инновационные кластеры и социально-экономическое развитие регионов: анализ методических подходов. – М.: «Анкил», 2012. – 292 с.

31. Головкин Н.В., Зиневич О.В., Рузакина Е.А. Университет третьего поколения: Б. Кларк и Й. Уисема // Высшее образование в России. – 2016. – № 9. – С. 40-47.

32. Каким должен быть университет будущего? – URL: <http://indicator.livejournal.com/24905.html>. Движение имиджей. Российские вузы крепнут в борьбе // Поиск. – 2016. – № 25(1411). – С. 6.

33. Каргин Д.Б. Предпринимательское образование, предпринимательский университет, коммерциализация технологий. Астана,

2016: <http://www.enu.kz/downloads/materials/> Каргин. Предпринимательское образование.pdf.

34. Касаткина Е. А. Градобоев В. В. Место бенчмаркинга в международной конкурентной среде // Научная электронная библиотека «КИБЕРЛЕНИНКА». — 2012. — № 6–1

35. Клаус Шваб «Четвертая промышленная революция»: Э. Москва. 2016. 48 с.

36. Константинов Г.Н., Филонович С.Р. Что такое предпринимательский университет // Вопросы образования. – 2007. – № 1. – С. 49-62.

37. Красинская Л.Ф. Модернизация, оптимизация, бюрократизация...Что ожидает высшую школу завтра? // Высшее образование в России. – 2016. – № 3. – С. 73-82.

38. Хагуров Т.А. Выше образование: между служением и услугой // Высшее образование в России. – 2011. – № 4. – С. 47-57.

39. Лагутина Е. Е., Леонгардт В. А., Шапошников В. А. Профессиональное образование по специальности «маркетинг» как товар в системе маркетинга // Вестник ЮУрГУ. – 2010. – № 7. – С. 98–101.

40. Николаева Е.М., Щелкунов М.Д., Ившина О.Я. Феноменология потребительства. Личностное и институциональное измерения. – Казань: Изд-во Казанский ун-т, 2014. – 160 с.

41. Панкрухин А. П. Маркетинг образовательных услуг в высшем и дополнительном образовании: учебное пособие. – М.: Интерпакс, 1995.

42. Самойленко К.А. Перспективы развития инновационно-предпринимательских университетов: http://ir.znau.edu.ua/bitstream/123456789/1983/1/Nauk_chut_2014_3_177182.pdf.

43. Тазарбеков К.А. К разработке « Дорожной карты трансформации университета «Туран» в инновационно-предпринимательский университет». Тезисы.- алматы: Университет «Туран», 2016. -36 с.

44. Паспорт приоритетного проекта «Вузы как центры пространства создания инноваций». – URL: <http://government.ru/media/files/OnTUmegFLNj5Uqtac57yWG1EtMG9ABe.pdf>

45. Шуклина З. Н., Эшонов Р. Р., Хаданович Н. В. Выбор инструментов и стратегий бенчмаркинга в рискованной конкурентной среде // Молодой ученый. — 2017. — №12. — С. 387-392. — URL

46. Щелкунов М.Д., Николаева Е.М. Образование в XXI веке: перед лицом новых вызовов. – Казань: Казан. гос. ун-т, 2010. – 156 с.

47. Шадриков В., Геворкян Е. О процедуре комплексной оценки вуза // Высшее образование в России. 2001. № 1.

48. Шульц Д.Е., Танненбаум С.С., Лаутерборн Р.Ф. Новая парадигма маркетинга. Интегрируемые маркетинговые коммуникации: Пер. с англ. М.: ИНФРА-М, 2004.

49. Щелкунов М.Д. Университеты перед лицом глобальных вызовов: российский путь // Поиск. Альтернативы. Выбор. – 2016. – № 3. – С. 48-59.

50. Щелкунов М.Д., Николаева Е.М., Фурсова В.В. На пути к международному признанию: Казанский федеральный университет как субъект глобального пространства высшего образования. – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 2016. – 140 с.

51. Clark В. Creating Entrepreneurial Universities: Organization Pathways of Transformation. – Guildford, UK: Pergamon, 1998. – 163 p.

52. Etzkowitz Н., Leydesdor L. The Triple Helix University-Industry-Government Relations: a Laboratory for Knowledge-Based Economic Development // EASST Review. – 1995. – Vol. 14. – № 1. – P. 14-19.

53. Summarized from Sarah Lurman. A Student of Value' Means a Student a no Can Pay the Rising Cost of College // Wall Street Journal. 1994. № 5 (Jan.).

IV. Интернет сайтлар:

54. <http://edu.uz> – Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги.

55. <http://lex.uz> – Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси.

56. <http://bimm.uz> – Олий таълим тизими педагог ва раҳбар кадрларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини оширишни ташкил этиш бош илмий-методик маркази.

57. <http://ziyonet.uz> – Таълим портали Ziyonet.

58. <http://natlib.uz> – Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси.

II. МОДУЛНИ ЎҚИТИШДА ФОЙДАЛАНИЛАДИГАН ИНТРЕФАОЛ ТАЪЛИМ МЕТОДЛАРИ

II. МОДУЛНИ ЎҚИТИШДА ФОЙДАЛАНИЛАДИГАН ИНТЕРФАОЛ ТАЪЛИМ МЕТОДЛАРИ.

“KWLH” методи.

Методнинг мақсади: Мазкур метод тингловчиларда янги ахборотлар тизимини қабул қилиш ва билимларни тизимлаштириш мақсадида қўлланилади, шунингдек, бу метод тингловчилар учун мавзу бўйича қўйидаги жадвалда берилган саволларга жавоб топиш машқи вазифасини белгилайди.

Know – нималарни биламан?

Want – нимани билишни хоҳлайман?

How - қандай билиб олсам бўлади?

Learn - нимани ўрганиб олдим?.

“KWLH” методи	
<p>1. Нималарни биламан: -</p>	<p>2. Нималарни билишни хоҳлайман, нималарни билишим керак:</p>
<p>3. Қандай қилиб билиб ва топиб оламан: -</p>	<p>4. Нималарни билиб олдим:</p>

“W1H” методи.

Методнинг мақсади: Мазкур метод тингловчиларда янги ахборотлар тизимини қабул қилиш ва билимларни тизимлаштириш мақсадида қўлланилади, шунингдек, бу метод тингловчилар учун мавзу бўйича қўйидаги жадвалда берилган олти саволларга жавоб топиш машқи вазифасини белгилайди.

What?	Нима? (таърифи, мазмуни, нима учун ишлатилади)	
Where?	Қаерда (жойлашган, қаердан олиш мумкин)?	

What kind?	Қандай? (параметрлари, турлари мавжуд)	
When?	Қачон? (ишлатилади)	
Why?	Нима учун? (ишлатилади)	
How?	Қандай қилиб? (яратилади, сақланади, тўлдирилади, тахрирлаш мумкин)	

“SWOT-таҳлил” методи.

Методнинг мақсади: мавжуд назарий билимлар ва амалий тажрибаларни таҳлил қилиш, таққослаш орқали муаммони ҳал этиш йўлларни топишга, билимларни мустаҳкамлаш, такрорлаш, баҳолашга, мустақил, танқидий фикрлашни, ностандарт тафаккурни шакллантиришга хизмат қилади.

SWOT -таҳлили

Strengths	Weakness
Opportunities	Threats

- **S-кучли томони**
- **W- кучсиз томони**

- **O- имконият**
- **T- тўсиқлар**

Кейс-стади” методи.

«Кейс-стади» - инглизча сўз бўлиб, («case» – аниқ вазият, ҳодиса, «stadi» – ўрганмоқ, таҳлил қилмоқ) аниқ вазиятларни ўрганиш, таҳлил қилиш асосида ўқитишни амалга оширишга қаратилган метод ҳисобланади. Мазкур метод дастлаб 1921 йил Гарвард университетида амалий вазиятлардан иқтисодий бошқарув фанларини ўрганишда фойдаланиш тартибида қўлланилган. Кейсда очик ахборотлардан ёки аниқ воқеа-ҳодисадан вазият сифатида таҳлил учун фойдаланиш мумкин.

“Кейс методи” ни амалга ошириш босқичлари.

Иш босқичлари	Фаолият шакли ва мазмуни
1-босқич: Кейс ва унинг ахборот таъминоти билан таништириш	<ul style="list-style-type: none"> ✓ якка тартибдаги аудио-визуал иш; ✓ кейс билан танишиш(матнли, аудио ёки медиа шаклда); ✓ ахборотни умумлаштириш; ✓ ахборот таҳлили; ✓ муаммоларни аниқлаш
2-босқич: Кейсни аниқлаштириш ва ўқув топшириғни белгилаш	<ul style="list-style-type: none"> ✓ индивидуал ва гуруҳда ишлаш; ✓ муаммоларни долзарблик иерархиясини аниқлаш; ✓ асосий муаммоли вазиятни белгилаш
3-босқич: Кейсдаги асосий	<ul style="list-style-type: none"> ✓ индивидуал ва гуруҳда ишлаш;

<p>муаммони таҳлил этиш орқали ўқув топшириғининг ечимини излаш, ҳал этиш йўлларини ишлаб чиқиш</p>	<ul style="list-style-type: none"> ✓ муқобил ечим йўлларини ишлаб чиқиш; ✓ ҳар бир ечимнинг имкониятлари ва тўсиқларни таҳлил қилиш; ✓ муқобил ечимларни танлаш
<p>4-босқич: Кейс ечимини ечимини шакллантириш ва асослаш, тақдимот.</p>	<ul style="list-style-type: none"> ✓ якка ва гуруҳда ишлаш; ✓ муқобил вариантларни амалда қўллаш имкониятларини асослаш; ✓ ижодий-лойиҳа тақдимотини тайёрлаш; ✓ якуний хулоса ва вазият ечимининг амалий аспектларини ёритиш

“Ассесмент” методи.

Методнинг мақсади: мазкур метод таълим олувчиларнинг билим даражасини баҳолаш, назорат қилиш, ўзлаштириш кўрсаткичи ва амалий кўникмаларини текширишга йўналтирилган. Мазкур техника орқали таълим олувчиларнинг билиш фаолияти турли йўналишлар (тест, амалий кўникмалар, муаммоли вазиятлар машқи, қиёсий таҳлил, симптомларни аниқлаш) бўйича ташҳис қилинади ва баҳоланади.

Методни амалга ошириш тартиби:

“Ассесмент”лардан маъруза машғулотларида талабаларнинг ёки қатнашчиларнинг мавжуд билим даражасини ўрганишда, янги маълумотларни баён қилишда, семинар, амалий машғулотларда эса мавзу ёки маълумотларни ўзлаштириш даражасини баҳолаш, шунингдек, ўз-ўзини баҳолаш мақсадида индивидуал шаклда фойдаланиш тавсия этилади. Шунингдек, ўқитувчининг ижодий ёндашуви ҳамда ўқув мақсадларидан келиб чиқиб, ассесментга қўшимча топшириқларни киритиш мумкин.

Тест

Муаммоли вазият

Тушунча таҳлили (симптом)

Амалий вазифа

“SCAMPER” методи.

Методнинг мақсади: мазкур метод муаммоларни бартараф этиш бўйича янги инновацион ғояларни ишлаб чиқишга йўналтирилган. SCAMPER "тез югуриш" деган маънони англатади. SCAMPER тушунчаси кенгайтмаси (7 та)нинг ҳар биридан 7 қатордан ва 3 устундан иборат жадвал яратиш талаб этилади.

SCAMPER

Таълим тизимини такомиллаштириш ва инсон капиталини ривожлантириш.

SCAMPER саволлари	SCAMPER саволлари (янги ғояни ишлаб чиқиш)	Таълим тизимини такомиллаштириш ва инсон капиталини ривожлантириш
S	Нима билан алмаштириш мумкин?	
C	Нима билан бирлаштириш мумкин?	
A	Нимага мослаштириш керак?	
M	Қандай яхшилаш мумкин?	

P	Нималарни ўзгартириш мумкин? (шакл, тур, белги, ранг ва бошқалар)	
E	Яна қандай ҳолда қўллаш мумкин	
R	Нимани қайта тиклаш мумкин?	

"Лойиҳа" методи.

Лойиҳа- тингловчиларнинг муайян муаммони ечишга йўналтирилган, мустақил тадқиқот олиб боришни кўзда тутувчи методдир.

“ВЕР” технологияси.

Бу технология мураккаб, кўп тармоқли, мумкин қадар, муаммо характеридаги мавзуларни ўрганишга қаратилган.

Технологиянинг моҳияти шундан иборатки, бунда мавзунинг турли тармоқлари бўйича бир йўла ахборот берилади. Айни пайтда, уларнинг ҳар бири алоҳида нуқталардан муҳокама этилади. Масалан, ижобий ва салбий томонлари, афзаллик, фазилат ва камчиликлари, фойда ва зарарлари

белгиланади.

Бу интерактив технология танқидий, таҳлилий, аниқ мантикий фикрлашни муваффақиятли ривожлантиришга ҳамда ўз ғоялари, фикрларини ёзма ва оғзаки шаклда ихчам баён этиш, ҳимоя қилишга имконият яратади.

“ВЕЕР” технологияси умумий мавзуни айрим тармоқларини муҳокама қилувчи кичик гуруҳларнинг ҳар бир қатнашувчининг, гуруҳнинг фаол ишлашига қаратилган.

“ВЕЕР” технологияси мавзуни ўрганишнинг турли босқичларида қўлланилиши мумкин:

-бошида: ўз билимларини эркин фаоллаштириш;

-мавзуни ўрганиш жараёнида; унинг асосийларини англаб етиш:

-яқунлаш босқичида; олинган билимларни тартибга солиш.

Асосий тушунчалар қуйидагилар:

Аспект (нуқтаи назар) билан предмет, ҳодиса, тушунча текширилади.

Афзаллик - бирор нарса билан қиёслангандаги устунлик, имтиёз.

Фазилат-ижобий сифат.

Нуқсон-номукамаллик, қоидаларга, мезонларга номувофиқлик.

Хулоса-муайян бир фикрга, мантикий, қоидалар бўйича далилдан натажага келиш.

ФСМУ технологияси.

(Ф) - фикрингизни баён этинг.

(С) - сабабини кўрсатинг.

(М) - мисол (далил) келтиринг.

(У) - умумлаштиринг.

Ушбу технология мунозарали масалаларни ҳал этишда, баҳс-мунозаралар ўтказишда ёки ўқув-семинар якунида (тингловчиларнинг ўқув семинари ҳақидаги фикрларини билиш мақсадида) ёки ўқув режаси асосида бирон бўлим ўрганиб бўлингач қўлланилиши мумкин, чунки бу технология тингловчиларни ўз фикрини ҳимоя қилишга, эркин фикрлаш ва ўз фикрини бошқаларга ўтказишга, очиқ ҳолда баҳслашишга, шу билан бир қаторда тингловчиларнинг, ўқув жараёнида эгаллаган билимларини таҳлил этишга, қай даражада эгалаганликларини баҳолашга ҳамда тингловчиларни баҳслашиш маданиятини ўргатади.

Ушбу технологиянинг асосий мақсади тингловчиларга тарқатилган оддий қоғозга ўз фикрларини аниқ ва қисқа ифода этиб, тасдиқловчи далиллар ёки инкор этувчи фикрларни баён этишга ёрдам беради.

Ушбу технология бир неча босқичда ўтказилади:

1-босқич.

-ўқитувчи тингловчилар билан бирга баҳс мавзусини ёки муҳокама этилиши керак бўлган муаммони, ёки ўрганилган бўлимни белгилаб олади;

-ўқитувчи ўқув машғулотида аввал ҳар бир тингловчи якка тартибда ишлаши, кейин эса кичик гуруҳларда иш олиб борилиши ва ниҳоят дарс охирида жамоа бўлиб ишланиши ҳақида тингловчиларга маълумот беради:

-машғулот давомида ҳар бир талаба ўз фикрини эркин ҳолда тўлиқ баён этиши мумкин эканлиги эслатиб ўтилади.

2- босқич.

Ҳар бир тингловчига ФСМУ технологиясининг 4 босқичи ёзилган қоғозлар тарқатилади:

Ф- фикрингизни баён этинг.

С - фикрингизни баён этишга сабаб кўрсатинг.

М - кўрсатилган сабабингизни исботлаб мисол (далил) келтиринг.

У - фикрингизни умумлаштиринг.

Ҳар бир тингловчи якка тартибда тарқатилган қозоздаги ФСМУ нинг 4 босқичини ўз фикрларини ёзма баён этган ҳолда тўлатади.

3 - босқич.

-Ҳар бир тингловчи ўз қоғозларини тўлатиб бўлгач, ўқитувчи уларни кичик гуруҳларга бўлинишларини илтимос қилади ёки ўзи турли гуруҳларга бўлиш усулларида фойдаланган ҳолда тингловчиларни кичик гуруҳларга бўлиб юборади:

-ўқитувчи ҳар бир гуруҳда ФСМУ технологиясининг 4 босқич ёзилган катта форматдаги қоғозларни тарқатади:

-ўқитувчи кичик гуруҳларга ҳар бирлари ёзган қоғозлардан фикр ва далилларни катта форматдаги умумлаштирган ҳолда 4 босқич бўйича ёзишларини тақлиф этади.

4 - босқич.

-Кичик гуруҳларда аввал ҳар бир тингловчи ўзи ёзган ҳар бир босқичдаги фикрлари билан гуруҳ аъзоларини таништириб ўтади. Гуруҳ аъзоларининг барча фикрлари ўрганилгач, кичик гуруҳ аъзолари уларни умумлаштиришга киришади:

-гуруҳ аъзолари ФСМУнинг 4 босқичини ҳар бири бўйича умумлаштириб, уни ҳимоя қилишга тайёргарлик кўрадилар:

-фикрларни умумлаштириш вақтида ҳар бир тингловчи ўз фикрларини ҳимоя этиши, исботлаши мумкин.

5- босқич.

-Кичик гуруҳларда умумлаштирилган фикрларини ҳимоя қиладилар:

Гуруҳ вакили ҳар бир босқични алоҳида ўқийди иложи борича изоҳ

бермаган ҳолда. Баъзи бўлимларни исботлаш яъни гуруҳнинг айнан нима учун шу фикрга келганини айтиб ўтиши мумкин.

6 - босқич.

-ўқитувчи машғулотга яқун ясайди, билдирилган фикрларга ўз муносабатини билдиради;

-қуйидаги саволлар билан тингловчиларга мувожабат қилади:

-ушбу технологиядан нималарни билиб олдингиз ва нималарга ўргандингиз?

-ушбу технологияни ўқув жараёнида қўлланилиши қандай самара берди?

-ушбу технологияни қўлланилиши тингловчиларда қандай ҳислатларни тарбиялайди, нималарни шакллантиради, уларнинг қандай фазилатларини ривожлантиради?

-ушбу технологиянинг ўқув жараёнининг қайси босқичида қўлланилгани маъқул ва нима учун?

-ушбу технологияни дарс жараёнида қўлланилиши тингловчиларга нима беради ва нимага ўргатади?

-ушбу технологияни яна қандай тартибда ёки қандай шаклда ўтказиш мумкин?

-ушбу тренингда асосий вазифа нимадан иборат ва ҳоказолар.

III. НАЗАРИЙ МАТЕРИАЛЛАР

III. НАЗАРИЙ МАТЕРИАЛЛАР

1-МАВЗУ: ТАДБИРКОРЛИК УНИВЕРСИТЕТЛАРИ - УНИВЕРСИТЕТ 3.0 КОНЦЕПЦИЯСИНИНГ ЗАМОНАВИЙ РИВОЖЛАНИШ БОСҚИЧЛАРИ (2-соат)

Режа:

- 1.1. Ўзбекистон Республикасида илмий ва инновацион фаолиятни ривожлантиришнинг мақсади ва вазифалари.
- 1.2. Университетларнинг пайдо бўлиши ва университет концепцияси эволюцияси.
- 1.3. Тадбиркорлик университетлари - университет 3.0 концепциясининг замонавий ривожланиш босқичи сифатида.
- 1.4. Янги авлод университетлари.

Таянч тушунчалар: илм-фан, инновация, инновацион фаолият, университет, университет концепцияси, тадбиркорлик университетлари, университет-3.0, технологиялар трансфери, хорижий тажриба, фан, ишлаб чиқариш, бизнес, университет, илмий муассаса, тижоратлаштириш, интеллектуал фаолият натижаси, академик тадбиркорлик, янги авлод университетлари.

1.1. Ўзбекистон Республикасида илмий ва инновацион фаолиятни ривожлантиришнинг мақсади ва вазифалари.

Илм-фан ва техника ютуқларини кенг қўллаган ҳолда иқтисодиёт тармоқларига, ижтимоий ва бошқа соҳаларга замонавий инновацион технологияларни тезкор жорий этиш Ўзбекистон Республикаси жадал ривожланишининг муҳим шарти ҳисобланади. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев таъкидлаганидек: “Бугун биз давлат ва жамият ҳаётининг барча соҳаларини тубдан янгилашга қаратилган инновацион ривожланиш йўлига ўтмоқдамиз. Бу бежиз эмас, албатта. Чунки, замон шиддат билан ривожланиб бораётган ҳозирги даврда ким ютади? Янги фикр, янги ғоя, инновацияга таянган давлат ютади. Инновация бу – келажак дегани. Биз буюк келажакимизни барпо этишни бугундан бошлайдиган бўлсак, уни айнан инновацион ғоялар, инновацион ёндашув асосида бошлашимиз

керак”¹. Жамият ва давлат ҳаётининг барча соҳалари шиддат билан ривожланаётгани ислоҳотларни мамлакатимизнинг жаҳон цивилизацияси етакчилари қаторига кириш йўлида тез ва сифатли илгарилашини таъминлайдиган замонавий инновацион ғоялар, ишланмалар ва технологияларга асосланган ҳолда амалга оширишни тақозо этади².

Ўзбекистон Республикасида илмий ва инновацион фаолиятни ривожлантиришнинг асосий мақсади - мамлакатимизда илмий салоҳиятни ошириш, олий таълим муассасалари профессор-ўқитувчиларининг илмий тадқиқот фаолияти самарадорлигини ошириш, жаҳон таълим ресурслари, замонавий илмий адабиётларнинг электрон каталоглари ва маълумотлар базаларига кириш имкониятларини яратиш шунингдек, ривожланган мамлакатларнинг илғор тажрибасини чуқур ва танқидий ўрганган ҳолда мамлакатимиз иқтисодиётини ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг янги босқичига олиб чиқишдан иборат.

Бу борада ҳукуматимиз томонидан кўплаб, фармон ва қарорлар қабул қилинди. Жумладан: Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрь “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5847-сонли Фармони, Ўзбекистон Республикасининг 2019 йил 29 октябрь “Илм-фан ва илмий фаолият тўғрисида”ги ЎРҚ-576-сонли Қонуни, Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 24 июлда «Инновацион фаолият тўғрисида» ги ЎРҚ-630-сонли Қонуни ҳамда Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 29 октябрда “Илм-фанни 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида” ги ПФ-6097-сонли Фармонидир.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрда “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5847-сонли Фармони эълон қилинган. Ўзбекистон Республикаси Олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепцияси -олий таълим тизимини ижтимоий соҳа ва иқтисодиёт тармоқлари эҳтиёжларидан келиб чиққан ҳолда, фан, таълим ва ишлаб чиқаришнинг мустаҳкам интеграциясини таъминлаш асосида таълим сифатини яхшилаш, рақобатбардош кадрлар тайёрлаш, илмий ва инновацион фаолиятни самарали ташкил этиш, халқаро ҳамкорликни ривожлантиришни мақсад қилади. Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепцияси 4 боб

¹ Мирзиёев Ш.М. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси.- Тошкент. “Ўзбекистон” НМИУ, 2018.-Б.23.

² Ўзбекистон Республикаси Президентининг "2019-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини инновацион ривожлантириш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида"ги ПФ-5544-сонли Фармони 2018 й. 21.09.

ва 9 параграфдан иборат: **1-боб.** Умумий қоидалар; **2-боб.** Олий таълим тизимининг жорий ҳолати ва мавжуд муаммолар; **3-боб.** Олий таълим тизимини ривожлантиришнинг стратегик мақсадлари ва устувор йўналишлари; **4-боб.** Концепцияни амалга оширишдан кутилаётган натижалар ўз ичига олади. Концепциянинг 2-бобида Олий таълим тизимининг жорий ҳолати ва мавжуд муаммолари: Жумладан:

- олий таълимнинг жозибадорлигини ошириш, халқаро миқёсда рақобатбардошликни таъминлаш соҳасидаги муаммоларни яъни республика олий таълим муассасалари халқаро эътироф этилган ташкилотлар рейтингининг биринчи 1000 та ўриндаги олий таълим муассасалари рўйхатига, уларнинг расмий веб-сайтлари Webometrics халқаро рейтингининг 1000 талик рўйхатига кирмаган;

- таълим дастурлари ва талабалар билимини баҳолаш тизими халқаро стандартларга мослаштирилмаган; мавжуд талабалар турар жойлари ҳамда ижтимоий инфратузилма объектлари хорижий талабалар эҳтиёжларига мослаштирилмаган;

- хорижий фуқароларни мамлакатимизда таълим олишга кенг жалб қилиш борасидаги тарғибот ишлари, жумладан PR-лойиҳалар (Ўзбекистон олий таълим муассасалари кунларини ташкил қилиш, тақдимотлар ўтказиш ва бошқалар) етарли даражада ташкил қилинмаган, бу борада интерактив виртуал платформа мавжуд эмаслиги келтирилган.

Бугунги кунда Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш бўйича қатор кенг қамровли вазифалар: олий таълим соҳасида давлат-хусусий шерикликни ривожлантириш, ҳудудларда давлат ва нодавлат олий таълим муассасалари фаолиятини ташкил этиш асосида олий таълим билан қамров даражасини 50 фоиздан ошириш, соҳада соғлом рақобат муҳитини яратиш; Ўзбекистон Миллий университети ва Самарқанд давлат университетини мамлакатимиз олий таълим муассасаларининг флагманига айлантириш; республикадаги камида 10 та олий таълим муассасасини халқаро эътироф этилган ташкилотлар (Quacquarelli Symonds World University Rankings, Times Higher Education ёки Academic Ranking of World Universities) рейтингининг биринчи 1 000 та ўриндаги олий таълим муассасалари рўйхатига, шу жумладан Ўзбекистон Миллий университети ва Самарқанд давлат университетини биринчи 500 та ўриндаги олий таълим муассасалари рўйхатига киритиш; олий таълим муассасаларида ўқув жараёнини босқичма-босқич кредит-модуль тизимига ўтказиш; халқаро тажрибалардан келиб чиқиб, олий таълимнинг илғор стандартларини жорий этиш, ўқув дастурларида назарий билим олишга

йўналтирилган таълимдан амалий кўникмаларни шакллантиришга йўналтирилган таълим тизимига босқичма-босқич ўтиш; олий таълим мазмунини сифат жиҳатидан янги босқичга кўтариш, ижтимоий соҳа ва иқтисодиёт тармоқларининг барқарор ривожланишига муносиб ҳисса кўшадиган, меҳнат бозорида ўз ўрнини топа оладиган юқори малакали кадрлар тайёрлаш тизимини йўлга қўйиш; олий таълим муассасаларининг академик мустақиллигини таъминлаш; олий таълим муассасаларида таълим, фан, инновация ва илмий-тадқиқотлар натижаларини тижоратлаштириш фаолиятининг узвий боғлиқлигини назарда тутувчи «Университет 3.0» концепциясини босқичма-босқич жорий этиш; хорижий инвестицияларни кенг жалб қилиш, пуллик хизматлар кўламини кенгайтириш ва бошқа бюджетдан ташқари маблағлар ҳисобига олий таълим муассасаларида технопарк, форсайт, технологиялар трансфери, стартап, акселератор марказларини ташкил этиш ҳамда уларни тегишли тармоқ, соҳа ва ҳудудларнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишини тадқиқ қилувчи ва прогнозлаштирувчи илмий-амалий муассасалар даражасига олиб чиқиш; олий таълим муассасалари профессор-ўқитувчилари, илмий изланувчилари, докторантлари, бакалаврият ва магистратура талабаларининг юқори импакт-факторга эга нуфузли халқаро илмий журналларда мақолалар чоп этиши, мақолаларга иқтибослик кўрсаткичлари ошиши, шунингдек республика илмий журналларини халқаро илмий-техник маълумотлар базасига босқичма-босқич киритилишини таъминлаш; Ўзбекистон олий таълим тизимини Марказий Осиёда халқаро таълим дастурларини амалга оширувчи «хаб»га айлантириш; олий таълимнинг инвестициявий жозибадорлигини ошириш, хорижий таълим ва илм-фан технологияларини жалб этиш; талаба-ёшлар таълим-тарбияси учун қўшимча шароитлар яратишга қаратилган комплекс чора-тадбирларни ўз ичига олган бешта ташаббусни амалиётга татбиқ этиш; олий таълим муассасаларининг инфратузилмаси ва моддий-техник базасини, шу жумладан халқаро молия институтларининг имтиёзли маблағларини кенг жалб қилиш ҳисобига яхшилаш, уларни босқичма-босқич ўзини ўзи молиялаштириш тизимига ўтказиш ва молиявий барқарорлигини таъминлаш; таълимнинг ишлаб чиқариш корхоналари ва илмий-тадқиқот институтлари билан ўзаро манфаатли ҳамкорлигини йўлга қўйиш вазибаларни амалга оширишни кўзда тутилган.

Ўзбекистон Республикасининг 2019 йил 29 октябрда “Илм-фан ва илмий фаолият тўғрисида”ги ЎРҚ-576-сонли Қонуни қабул қилинди.

Мазкур қонуннинг мақсади илм-фан ва илмий фаолият соҳасидаги муносабатларни тартибга солишдир. Қонун 6 боб, 46 моддалардан иборат бўлиб, 1-боби. Умумий қоидалар, 2-боби. Илм-фан ва илмий фаолият

соҳасини тартибга солиш, 3-боби. Илмий фаолият ва унинг субъектлари, 4-боби. Илмий фаолиятни ташкил этиш ва баҳолаш, 5-боби. Илм-фан ва илмий фаолият соҳасини молиялаштириш ҳамда 6-боби. Якунловчи қоидаларга қаратилган.

“Илм-фан ва илмий фаолият тўғрисида”ги Қонуннинг 3 моддасида илм-фан ва илмий фаолият соҳасининг асосий принциплари: илмий ижод ва ахборот эркинлиги; самарадорлик ва ижодий рақобат; манфаатдорлик ва рағбатлантириш; илмий экспертизанинг холислиги; инсон ҳаёти ва саломатлиги, атроф табиий муҳитга зарар етказмаслик кабилар белгиланган.

4-моддасида эса илм-фан ва илмий фаолият соҳасининг асосий йўналишлари этиб қуйидаги: илм-фан ва илмий фаолиятни ривожлантириш орқали миллий иқтисодиёт рақобатбардошлиги ҳамда самарадорлигига эришиш; илм-фан ва технологияларни ривожлантиришнинг устувор йўналишларини белгилаш ва ресурсларни мақсадли йўналтириш; давлат илмий дастурларини ишлаб чиқиш, асослантирилган ташаббус ва лойиҳаларни қўллаб-қувватлаш; илм-фанга интилиш ва унинг жозибадорлик муҳитини шакллантириш, ёшларни илмий фаолиятга жалб этиш, ёш истеъдод эгаларини тайёрлаб бориш; интеллектуал мулк объектларига бўлган ҳуқуқларни муҳофаза қилиш; илм-фан ва илмий фаолият соҳасини молиялаштиришни оқилona ошириб бориш; илм-фан, таълим ва ишлаб чиқаришнинг узвий боғлиқлигини таъминлаш ҳамда ундан манфаатдорликни ошириш; илм-фан ва илмий фаолият соҳасининг ахборот макони билан узвий боғлиқлигини таъминлаш; илм-фан ва илмий фаолият соҳасида халқаро ҳамкорликни ривожлантиришдан иборат эканлиги белгилаб қўйилган.

11-модда. Ёшларни илм-фан ва илмий фаолиятга жалб этишга қаратилган бўлиб, унда тегишли давлат дастурларини ишлаб чиқиш; таълим ташкилотларида истеъдодларни аниқлаш, танлаш, тарбиялаш бўйича тегишли чора-тадбирлар олиб бориш; тегишли йўналишлар бўйича ихтисослаштирилган мактаблар, мактаб-интернатлар, махсус синфлар, марказлар ва ўқув курслари ташкил этиш; таълим жараёнида эгалланган билимларни кундалик турмуш ва касбий фаолиятда самарали қўллаш олишга қаратиш; таълим олувчилар ўртасида турли танловлар уюштириб бориш ва рағбатлантириш; чет эл етакчи илмий ташкилотлари ва таълим муассасаларига магистратура ва докторантура дастурларини ўташ, малака ошириш, тажриба орттиришга юбориш орқали ва бошқа шаклларда амалга оширилиши ҳамда ёш олимларнинг илмий ташкилотлар ва таълим муассасалари, ишлаб чиқариш ва бошқа тармоқлардаги илмий уюшмалари давлат томонидан қўллаб-қувватлаш шунингдек илмий ташкилотлар ва олий

таълим муассасаларида ёш олимлар ва талабаларнинг илмий фаолият юритиши учун тегишли шарт-шароитлар яратилиши таъкидланган. Қонуннинг 21 ва 22 моддалари бевосита илм-фан ва таълим ҳамда ишлаб чиқаришнинг узвий боғлиқлиги қаратилган:

21-модда. Илм-фан ва таълимнинг узвий боғлиқлиги

- таълим жараёнининг сифати ва самарадорлигини ошириш;
- таълим олувчиларда илмий тафаккурни ривожлантириш;
- педагог кадрларнинг илмий салоҳиятини ошириб бориш,
- «устоз — шогирд» мактаб ва анъаналарини мустаҳкамлаш, илмий изланувчиларнинг иқтидорли келажак авлодини шакллантириш;
- илм-фан ва технологияларни ривожлантиришнинг устувор йўналишлари бўйича юқори малакали мутахассисларни тайёрлаб бориш орқали таъминланади.

22-модда. Илм-фан ва ишлаб чиқаришнинг узвий боғлиқлиги

- инновацион маҳсулотлар ва хизматларни яратиш ҳамда қўллаш учун қулай муҳитни шакллантириш;
- инновацияларни жорий этишдан манфаатдорликнинг ташкилий-ҳуқуқий тизимини такомиллаштириб бориш;
- тадбиркорлик субъектлари ҳузурида тегишли йўналишларда илмий ташкилотларнинг фаолиятини йўлга қўйиш, илмий фаолият юритаётган хорижий ҳамкорлар билан изчил ва самарали ҳамкорликни йўлга қўйиш;
- инновацион инфратузилмани (технология парклари, технологияларни тарқатиш (технологиялар трансфери) марказлари, инновацион кластерлар, венчур жамғармалари, бизнес-инкубаторлар ва бошқаларни) ривожлантириш;
- хусусий илмий ташкилотлар фаолиятини йўлга қўйиш;
- инновацион тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш;

23-модда. Илмий даражали кадрларни тайёрлашга қаратилган бўлиб, унда илмий даражали кадрларни тайёрлаш таянч докторантура, докторантура ва мустақил изланувчилик асосида амалга оширилиши, таянч докторантура ва докторантура доирасидаги илмий фаолият ишлаб чиқаришдан ажралган ҳолда олиб борилиши ҳамда мустақил изланувчилик доирасидаги илмий фаолият ишлаб чиқаришдан ажралмаган ҳолда олиб борилиши таъкидланади. Шунингдек, 25-моддада илмий даража олиш учун тайёрланган диссертация илмий ташкилот ва таълим муассасаси қошида тегишли ихтисослик бўйича тузилган илмий даражалар берувчи илмий кенгашда ҳимоя қилиниши ва илмий даражалар берувчи илмий кенгаш аъзоларининг ярмидан кўпи мазкур кенгашни тузган, илмий ташкилот ва таълим муассасасида фаолият

юритаётган олимлардан иборат бўлиши шартлилиги ҳамда илмий даражалар берувчи илмий кенгаш жамоатчилиги асосида фаолият олиб бориши ва диссертациянинг танланган ихтисосликка мослиги, экспертизанинг сифати ва холислиги, қабул қилинган қарорнинг асосланганлиги учун масъул ҳисобланади деб кўрсатилади.

Мазкур қонуннинг 41-моддасида Ўзбекистон Республикасининг илм-фан ва илмий фаолият соҳасида халқаро ҳамкорлиги миллий илмий мактабларнинг жаҳон миқёсида ўз ўрнига эга бўлиши, дунё илм-фани ва технологиялари илғор ютуқларидан миллий иқтисодиёт рақобатбардошлигини юксалтиришда фойдаланиш, чет эл инвестициялари, чет эллик етук илмий ва технология марказлари, олимлар, мутахассисларни мамлакатга жалб этиш ммасалалари белгиланган.

Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 24 июлда «Инновацион фаолият тўғрисида» ги ЎРҚ-630-сонли Қонуни қабул қилинган. Қонуннинг мақсади-инновацион фаолият соҳасидаги муносабатларни тартибга солишдан иборат. У 6 боб, 39 моддаларни ўз ичига олган бўлиб, унинг 1-боби Умумий қоидалар, 2-боби Инновацион фаолиятни давлат томонидан тартибга солиш, 3-боби Инновацион фаолиятни амалга ошириш, 4-боби Инновацион инфратузилма, 5-боби Инновацион фаолиятни молиялаштириш ва 6-боби Яқунловчи қоидаларга қаратилган. Қонуннинг 3-моддасида инновация, инновацион инфратузилма, инновацион лойиҳа, инновацион фаолият, технологиялар трансфери ва янги ишланмалар тушунчаларига қуйидагича таърифлар келтирилади:

- инновация — фуқаролик муомаласига киритилган ёки шахсий эҳтиёжлар учун фойдаланиладиган, қўлланилиши амалиётда катта ижтимоий-иқтисодий самарага эришишни таъминлайдиган янги ишланма;
- инновацион инфратузилма — инновацион фаолиятни моддий-техник, молиявий, ташкилий-услугий, ахборот, консултатив ва бошқа жиҳатдан таъминлайдиган корхоналар, ташкилотлар, муассасалар, мулкчиликнинг исталган шаклидаги улар бирлашмаларининг мажмуи;
- инновацион лойиҳа — янги ишланмалар яратиш учун бажариш муддатларини, ижрочиларни, молиялаштириш манбаларини ва тегишли инфратузилмани шакллантиришни назарда тутувчи тадбирлар мажмуи;
- инновацион фаолият — янги ишланмаларни ташкил этиш, шунингдек ишлаб чиқариш соҳасида уларнинг ўтказилиши ва амалга оширилишини таъминлаш бўйича фаолият;

- технологиялар трансфери — янги ишланмани у олинадиган (ишлаб чиқариладиган) соҳадан амалда қўллаш соҳасига ўтказишга қаратилган тадбирлар мажмуи;

- инновацион ишланма — мавжуд ўхшаш интеллектуал фаолият натижаларига нисбатан янги белгиларга эга бўлган, амалда қўллаш мумкин бўлган ва амалиётда ундан фойдаланганда катта ижтимоий-иқтисодий самарага эришишни таъминлай оладиган интеллектуал фаолият натижасидир.

18-моддасида инновациялари маҳсулотга, жараёнга ва маркетингга оид инновацияларга бўлинган.

- маҳсулотга оид инновациялар — техник ва технологик жиҳатдан янги ёки такомиллаштирилган маҳсулотни (ишларни ва хизматларни) ишлаб чиқишга ҳамда жорий этишга қаратилган инновациялар; ташкилий инновациялар

- жараёнга оид инновациялар — техник ва технологик жиҳатдан янги ёки такомиллаштирилган ишлаб чиқариш ёхуд таълим усулларини ишлаб чиқиш ва жорий этишга, шунингдек технологиялар трансферини амалга оширишга қаратилган инновациялар;

- маркетингга оид инновациялар — маҳсулотларнинг дизайни ва кадоқларидаги ўзгаришларни камраб олувчи янги ёки такомиллаштирилган усулларни жорий этишга, маҳсулотни (ишларни ва хизматларни) сотиш ва тақдим этишнинг янги усулларидан фойдаланишга, янги нархлаш стратегияларини шакллантиришга қаратилган инновациялар;

- ташкилий инновациялар — бизнесни ташкил этиш ва юритиш, иш ўринларини ташкил этиш ва ташқи алоқаларни йўлга қўйишнинг янги ёки такомиллаштирилган усулларини жорий этишга қаратилган инновациялар.

20-модда. Технологиялар трансферининг устувор йўналишлари ва усуллари, 21-модда. Технологиялар трансфери механизмлари, 22-модда. Технологиялар трансферини амалга ошириш чекловлари, 23-модда. Технологиялар трансфери учун шартнома тузиш ва рўйхатдан ўтказиш қоида белгиланган.

24-модда эса янги ишланмаларни тижоратлаштириш йўллари келтирилган. Янги ишланмаларни қўллаган ҳолда яратилган товарларни (ишларни бажариш, хизматларни кўрсатиш) реализация қилиш ёки улардан ўз эҳтиёжлари учун фойдаланиш; таъсисчиси ёки таъсисчиларидан бири устав жамғармасига улуш сифатида интеллектуал мулк объектини ёки технологияни киритган ташкилот бўлган тижорат ташкилотларини ташкил этиш; интеллектуал мулк объектларига бўлган мулк ҳуқуқларини учинчи шахсларга ўтказиш ва мазкур объектлардан фойдаланишга бўлган ҳуқуқни

роялти ажратмаларига асосланган лицензия шартномаларини тузиш йўли билан бериш,. Шунингдек интеллектуал мулк объектига доир ҳуқуқ эгасининг ташкилот устав фондидаги улуши миқдори таъсисчиларнинг ўзаро келишуви бўйича белгиланиши ва давлат учун стратегик аҳамиятга эга бўлган ёки давлат сирлари жумласига кирувчи маълумотларни ўз ичига олган янги ишланмаларни тижоратлаштириш давлат сирларини сақлаш тўғрисидаги қонун ҳужжатларига мувофиқ амалга оширилиши кўрсатиб ўтилган.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 29 октябрда “Илм-фанни 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида” ги ПФ-6097-сонли Фармони эълон қилинди. Концепция 5 боб ва 5 параграфдан иборат. Илм-фанни 2030 йилгача ривожлантириш концепциясининг стратегик мақсади- миллий иқтисодий ривожлантиришнинг инновацион ва юқори технологик форматига ўтиш, мамлакатимизнинг рақобатдош устунликларини ишга солиш ва тўғри сафарбар этиш, инновацион маҳсулотлар ҳажмини кенгайтириш, жадал иқтисодий ўсишни таъминлайдиган йўналишларга инвестицияларни йўналтириш, аҳоли турмуш даражасини бир неча бор яхшилаш, ижтимоий соҳадаги долзарб масалаларнинг инновацион ёндашувга ҳамда илмий тадқиқотлар ва эришилган натижаларга асосланган илмий ечимини топиш, халқаро миқёсда илмий ҳамкорликни ривожлантириш шунингдек «Илм-фан ва илмий фаолият тўғрисида»ги ва «Инновацион фаолият тўғрисида»ги қонунлар ижросини таъминлаш ҳисобланади.

Концепциянинг 2-бобида Илм-фанни ривожлантириш зарурати, унинг жорий ҳолати ва мавжуд ўн тўққизта муаммолари кўрсатилган. 4-боб. Илм-фанни ривожлантиришнинг устувор йўналишларини амалга ошириш қаратилган бўлиб, унда илм-фан соҳасида бошқарув тизимини такомиллаштириш, илм-фан ва илмий фаолиятни молиялаштириш тизимини такомиллаштириш ҳамда молиялаштириш манбаларини диверсификациялаш, юқори малакали илмий ва муҳандис кадрлар тайёрлаш ҳамда уларни илмий фаолиятга йўналтириш шунингдек, илм-фанни ривожлантиришнинг замонавий инфратузилмасини яратиш йўллари белгиланган.

Илм-фанни ривожлантиришнинг замонавий инфратузилмасини яратиш борасида қуйидаги ишлар: илмий ташкилотлар ва олий таълим муассасаларининг илмий лабораториялари замонавий асбоб-ускуналар билан жиҳозлаш; илмий фаолият инфратузилмалари (илмий ташкилотлар ва олий таълим муассасалари доирасида миллий илмий лабораториялар тармоғи яратиш; илм-фанни ривожлантириш учун маҳаллий ва хорижий олимларга

марказларнинг асбоб-ускуналари, тажриба-ишлаб чиқариш базалари ва бошқа илмий ресурсларидан фойдаланишга кенг имкон яратилгандагина илмий ташкилотлар ҳамда муассасалар салоҳиятидан тўлиқ ва самарали фойдаланиш.

Бунинг учун илмий ташкилотлар ҳузурида илмий ривожланишнинг устувор йўналишлари бўйича жамоавий фойдаланиладиган илмий лабораториялар ҳамда GLP ва GMP жаҳон стандартларига мос ускуналар билан жиҳозланган замонавий лаборатория мажмуалари босқичма-босқич ташкил этилиши; илмий ташкилотлар, университетлар таркибида илмий-инновацион кластерлар, инновация марказлари, конструкторлик устахоналари, бизнес акселераторлар, стартап акселераторлари ташкил қилиниши, ҳудудий марказларда эса инновация марказлари, ёшлар технопарклари, технологиялар трансфери марказлари, кичик илмий-ишлаб чиқариш кластерлари ҳамда инновацион полигонлар ташкил қилиниши; илмий ишланмаларни тижоратлаштириш, маҳсулотлар маркетинги билан шуғулланадиган алоҳида компаниялар ташкил этилиб, илм-фанга оид дастурлар доирасида яратилган янги ишланмалар маркетингини юритиш ва шерикликда тижоратлаштириш мажбуриятлари юкланиши; хусусий сектор ва хўжалик юритувчи субъектлар, жумладан давлат бошқаруви органлари иштирокидаги жамғармалар ташкил қилинади ҳамда янги ишланмаларни тижоратлаштириш учун шарт-шароитлар яратилиши; ривожланган давлатлар тажрибасидан келиб чиқиб, илмий экспертиза жараёнида «манфаатлар тўқнашуви» омилларини чеклаш мақсадида илмий лойиҳалар экспертизасига масъул тузилма ташкил қилиниб, муҳокамаларга чет эл мутахассисларини жалб қилган ҳолда экспертизанинг тўла интерактив платформа орқали ўтказилиши кўрсатиб ўтилган.

1.2. Университетларнинг пайдо бўлиши ва университет концепцияси эволюцияси.

Университетлар Европа Ўрта асрларида XII-XIII аср охирида "нимадир ўқитишни истаган қобилиятли одамлар ва ўрганишни истаган ёшларнинг бирлашиши натижасида" пайдо бўлган⁴. Ўрта асрларда *universitas* атамаси (*лотинча* - "яхлитлик", "бутунлик")⁵ бир қатор жамиятлар ва бирлашмалар учун ишлатилган, аммо олий таълим тизимининг ривожланиши билан атама маълум бир мақсад учун яратилган - бундай иттифоққа мос келадиган барча хусусиятларга эга бўлган таълим учун яратилган

⁴ Laurie, S. S. Lectures on the Rise and Early Constitution of Universities. London: Kegan Paul, Trench & Co., 1886. 326 p.

⁵ Латинско-русский и русско-латинский словарь / А. В. Подосинов [и др.]. М.: Флинта, 2015. 752 с.

корпорациянинг фақат битта турига берилади.

Мактаб таълимини такомиллаштириш ва черковга бевосита боғлиқ бўлмаган мактабларнинг пайдо бўлиши университетларнинг шаклланишида муҳим рол ўйнайди. Монастирларнинг эҳтиёжлари учун ўқувчиларни ўқитадиган монастир мактабларидан фарқли ўлароқ, фуқаролик ва черков ишларида ўқитувчиларга ўқитувчи бўлган епископал собор мактаблари ва черковга алоқаси бўлмаган шаҳар мактаблари вақт ўтиши билан пайдо бўлиб, ўқувчиларни фуқаролик ва бозор эҳтиёжларига тайёрладилар. Шаҳар мактаблари черков билан боғлиқ бўлмаганлигига қарамай, уларда руҳонийлар дарс беришарди. Кейинчалик мактаблар университетларнинг пайдо бўлиши учун асос бўлди.

Университетларнинг пайдо бўлишига бир қатор ҳолатлар ва сабаблар, масалан шаҳарларнинг ривожланиши, жамиятнинг фикрлаш тарзидаги ўзгариш, давлат томонидан университетларни ташкил этишнинг иқтисодий фойдалари тан олинishi, ҳукуматнинг маълумотли кадрлар пайдо бўлишидан манфаатдорлиги ва таълим олишни истаган қизиқувчиларнинг пайдо бўлиши каби омиллар ёрдам берди. Оқибатда ҳамкорлик натижасида шаҳар ва университет ўзаро манфаатли фойда олди. Шаҳар университетни дарслар учун жойлар ва талабалар учун инфратузилма билан таъминлади, университет, ўз навбатида, шаҳарга янги аҳолини жалб қилди ва савдо ривожланишига ҳамда хизмат кўрсатиш соҳасининг кенгайишига сабаб бўлди.

Дунёвий ҳокимият учун университетларни ташкил этиш ва қўллаб-қувватлашнинг бошланғич мақсади пайдо бўлган бошқарув давлат аппарати учун мутахассисларни тайёрлаш, университет берган ҳудуднинг алоҳида ҳолати ва талабаларнинг ташрифидан қўшимча даромадларни жалб қилиш эди. Шаҳарларнинг фаол шаклланиши, бозор муносабатларининг ривожланиши ва ишлаб чиқариш ҳамда саноатнинг изчил ташкил этилиши билан шаҳар ҳокимияти янги мутахассисларга кескин эҳтиёж сезди. Қирол ҳокимиятига аристократиядан фарқли ўлароқ янги интеллектуал элитани шакллантириш учун шифокорлар, тилшунослар, таржимонлар ва ҳуқуқшунослар керак эди. Черков дунёвий ҳокимият билан бир қаторда, ўз мавқеини ва папа ҳокимиятини мустаҳкамлаш учун таълимни ривожлантириш ва тарқатишда, шунингдек, бидъатларга қарши курашишда, университетлар ва ўқитувчиларни молиявий ҳамда маъмурий жиҳатдан қўллаб-қувватлади. Университет таълимини ривожлантиришда черковнинг иштироки уларнинг ўз тузилмаларида ўқимишли кадрларга бўлган эҳтиёжга боғлиқ эди. Дунёвий ва черков ҳокимиятининг ҳомийлиги туфайли талабалар

барқарор ижтимоий мавқега, солиқлар ва йиғимлардан озод қилиш, иш ташлаш ва фақат шаҳарнинг маъмуриятига эмас, балки ўзларининг профессорлари ва епископларига бўйсунуш ҳуқуқи каби университетларнинг оммавийлигини оширишга ёрдам берадиган кўплаб имтиёзларга эга бўлдилар.

Университетлар талабалар томонидан ҳудудий ёки тил асосида ташкил этилган биродарликлардан (қардошликлардан) ва профессорлар томонидан ўқитиладиган турли хил билимларга мос келадиган факультетлардан иборат эди. Қонунларга кўра, бир меҳмон ватандошининг жинояти учун ҳибсга олиниши мумкин эди, аммо жамоат ичида талабалар ушбу қоидадан ҳимояланишди.

Биродарликлар, шунингдек, талабаларга ўзларининг шахсиятини сақлашга ва тезроқ мослашишга ёрдам берди. **XIX** асргача факультетларга бўлиш Аристотел тизимига мувофиқ амалга оширилган, тўртта классик факультет асосий ҳисобланган: илоҳиёт, тиббиёт, ҳуқуқ ва либерал санъат. Париж университетида биринчи марта факультетлар пайдо бўлган ва худди шу фан бўйича ўқитувчилар гуруҳи бўлган. 1231 йилда Папа Грегори **IX** буқаси имзолангандан сўнг, факультетларда сезиларли ўзгаришлар рўй берди - ҳар бир факультет ўз қоидалари ва ички тартибларини ўрнатиши мумкин эди ва бошқа факультетнинг ишларига аралаша олмасди, факультетлар бошида раҳбарлар- деканлар пайдо бўлди.

Бутун Европада университетлар юқори тезликда очилди. Европадаги биринчи университетлардан бири Болония университети бўлиб, унинг ташкил топган санаси 1088 йил деб номланган, у ўз низомини 1158 йилда қабул қилган. 1150 ва 1170 йилларнинг орасида Париж университетига асос солинган, ундан кейин Оксфорд (1096 й.), Кембриж (1209 й.), Ареццо (1215 й.) ва бошқа шаҳарларда университетлар очилган. **XIII** аср охирига келиб, Европада 20 га яқин университет мавжуд эди, **XIV** асрда уларнинг сони 45 га яқин эди. Турли мамлакатлар университетлари тарихий меросдан келиб чиққан ҳолда ўз ихтисосларига эга эдилар. Масалан, испан университетлари тиббиётни ўрганишга ихтисослашган, араб табибларидан йиғилган тажрибани такомиллаштирганлар, Италия университетлари эса ҳуқуқшунослик соҳасида кучли бўлган.

Вақт ўтиши билан иккита университет модели шаклланди - талабалар раҳбарлик қилган Болония университети ва ўқитувчилар ҳамда профессорлар устунлик қиладиган Париж университети.

Болония Университети Рим ҳуқуқини ўрганувчи ҳуқуқшунослик мактаби негизида ташкил этилган ва Ўрта асрларда ҳуқуқни ўрганишнинг асосий маркази эди. Болонияда Ўрта аср тушунчаси ва ўқитиш методикаси

шаклланди. Машғулотлар цикли ҳуқуқий матнларни ўқиш ва шарҳлаш орқали рим ва канон қонунларини ўрганган маърузалар ва баҳслардан иборат эди⁶. Баҳсларда суд амалиётининг ғайриоддий ва мунозарали прецедентлари муҳокама қилинарди, талабалар зиддиятни ва унга қарши бўлган далилларни ҳал қилиш усулларини таклиф қилардилар, шундан сўнг ўқитувчи далилларни таҳлил қилиб, ҳукм чиқарарди. Болония талабалари хусусий шахслар ва дунёвий ҳокимиятга маслаҳат берадиган ҳуқуқшунослар (юрислар) бўлиши билан бир қаторда, уларнинг фаолиятининг муҳим қисмини ташкил этувчи ва даромад олишга имкон берадиган воситачилар ва судьялардан ташқарида ҳам ҳаракат қилганлар. **XIII** асрнинг бошларида Болония Университетида иккита университет ташкил топди, улар фақат юридик талабалардан иборат бўлиб, биттаси Италиядан келган талабалардан иборат - ситрамонтанлар ("Алп тоғларининг бу томонида яшайдиган"), иккинчиси - бошқа Европа мамлакатларидан келган ултрамонтанлардан ("тоғларнинг нариги томонида яшайдиганлар") иборат эди. **XIII – XIV** асрлар охирида Тиббиёт талабаларини (улар асосий ўринни эгаллаган), риторика, математика, физика ва нотариусларнинг касб-ҳунарларини бирлаштирган эркин санъат университети яратилди⁷. Болония университетлари фақат ташриф буюрган талабалардан иборат эди - Болония аҳолиси университетдан чиқарилди, бу эса университетга автономия ва дунёвий ҳокимиятдан мустақилликни таъминлади.

"Шифокорлар коллежи" деб номланган ўқитувчилар уюшмалари бундан олдин университет талабалари томонидан ташкил этилган. Учта коллеж бор эди: Рим ҳуқуқи ўқитувчилари, канон ҳуқуқи ўқитувчилари ва тиббиёт ҳамда бошқа эркин санъат ўқитувчилари⁸.

Ҳайъатлар бўлажак ўқитувчиларни аттестациядан ўтказиши ва докторантурага номзодларни таклиф қилиши мумкин эди. Талабалар университетларидан фарқли ўларок, фақат Болониянинг фуқароси ҳайъат аъзоси бўлиши мумкин эди. Болония Университетида барча куч талабаларнинг қўлида эди, яъни улар амалда ўқитувчиларнинг иш берувчилари бўлиб ва улар кимнинг маърузаларини тинглашлари керак, кимнинг раҳбарлиги остида ўқишни танлашлари ва шунингдек, ўқитувчиларнинг иш ҳақини белгилашлари мумкин эди.

Ўрта асрларда диний ва фалсафий таълимнинг марказига айланган Париж университети Нотр-Дамдаги собор мактабидан ва Санкт-Женевьева

⁶ Суворов, Н. С. Средневековые университеты / Н. С. Суворов. М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2012. 256 с.

⁷ Суворов, Н. С. Средневековые университеты / Н. С. Суворов. М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2012. 256 с.

⁸ Ле Гофф, Ж. Интеллектуалы в Средние века / Ж. Ле Гофф. СПб. Издательство СПбГУ, 2003. 160 с.

аббатлиги ва Санкт-Виктор аббатлигидаги монастирлардан⁹ пайдо бўлди. Кўпгина университетлар учун намуна бўлиб хизмат қилган Париж Университетида менежмент (бошқарув) талабаларга эмас, балки магистрларга (ўқитувчиларга, менежерларга) тақдим этилди.

1219 йилда черков маъмурлари (черков ҳокимияти) талабаларни илоҳиётни ўрганишдан кўра кўпроқ иштиёқи туфайли Парижда Рим ҳуқуқини ўқитишни тақикладилар. Кўп ўтмай, Болония университети ҳуқуқшунослик соҳаси ва Париж Университети илоҳиёт соҳасида чирок сифатида хизмат қилади деган ишонч пайдо бўлди¹⁰. Бизга маълумки, факультетларга биринчи бўлиниш айнан Париж Университетида пайдо бўлди, кейинчалик улар билан ҳамкорликдан ташқари янги ташкилий модел - коллеж пайдо бўлди. Вақт ўтиши билан бошқа шаҳарларда коллежлар очила бошлади ва XIV аср бошларига келиб уларнинг сони 25 тадан ошди, шу тарзда уларнинг сони тез ўсиб борди. Дастлаб, коллежлар тўловга қодир эмас талабалар учун ётоқхона эди, аммо вақт ўтиши билан улар имтиёзли муассасаларга айланди, уларда талабалар нафақат яшабгина қолмай, балки ўқиб, талабалар элитасини шакллантирдилар.

Ўрта аср университетлари танланган амалдорларга эга бўлган демократик ташкилотлар эди ва дунёвий ҳамда черков ҳокимиятининг ҳомийлиги туфайли мавқеи янада ошди. Шунга қарамай, В.Рюгг ёзганидек, "улар илм-фан чўққиларини забт этишга тайёр эмас эдилар, чунки улар анъанавий эътиқоднинг тўпланган захирасини қандай сақлаш кераклиги масаласида пайдо бўлган даврда туғилганлар"¹¹.

XVI асрнинг бошларида университетлар сони сезиларли даражада ўсди, аммо уларнинг мақомида ёки таълимни ташкил этишда сезиларли ўзгаришлар бўлмади. Ўзгаришлар фақат Уйғониш даврининг келиши ва инсонпарварлик фалсафасининг пайдо бўлиши билан бошланди. Профессор-ўқитувчилар ва талабалар ўртасида қаттиқ масофа бўлган Ўрта аср мактабининг қоидалари ўрнига махсус таълим ва мутахассислик билимлари ва ҳаваскор олимларни бирлаштирган янги билимларни, гуманитар тадқиқотларни биргаликда излаш тушунчаси келди. Шу билан бирга, Юнонистоннинг янги атамаси – академия нутқида илдиз отди. Босма матбуот ихтироси ҳам янги ғояларнинг тарқалишига ёрдам берди.

Илм-фан ва университет таълимини ривожланишининг навбатдаги босқичи табиатни аниқ кузатиш билан боғлиқ. Ривожланишнинг янги тўлқини янги билимларни уларга тегишли мавзуларни ўргатишнинг

⁹ Суворов, Н. С. Средневековые университеты / Н. С. Суворов. М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2012. 256 с.

¹⁰ Ле Гофф, Ж. Интеллектуалы в Средние века / Ж. Ле Гофф. СПб. Издательство СПбГУ, 2003. 160 с.

¹¹ Ruegg W. A History of the University in Europe // European History Quarterly, 2008. №1. P. 185-187.

белгиланган тартибига таҳдид сифатида қабул қилган университетларни четлаб ўтди. Амалий фанлар пайдо бўлишининг натижаси университетлар билан боғлиқ бўлмаган мустақил ихтисослаштирилган мактабларнинг ташкил этилиши эди. Бу даврда, шунингдек, черков таъсири остида университетларнинг сони кўпая бошлади. Франция инқилобидан сўнг тугатилмаган университетларни алмаштирадиган олий мактаблар, дастлабки политехника ва ҳарбий факультетлар пайдо бўлган. Инновациялар Ўрта аср ёндашувидан университет таълимининг янги босқичига ўтишни англатарди, айти пайтда хусусий университетларнинг биринчи прототиpleri пайдо бўлди. Университет моделини янгилаш ўз навбатида янги университетлар ва факультетларни яратишга тўсқинлик қилувчи мавжуд университетларни, шунингдек, янги фанларни ўқитишни сезиларли даражада мураккаблаштирди. Вақт ўтиши билан анъанавий университетлар янги фанлар ва илмий усулларни қабул қила бошладилар ва бунинг натижасида Германияда янги университет модели пайдо бўлди - Гумболдт¹². Кейинчалик тадқиқот университетининг прототипига айланган немис классик университетининг модели ҳисобланди.

Шундай қилиб, саноат даврининг бошланишидаги ислохотлар натижасида ўрта асрдаги врачлар, юристлар, теологлар университетлари - олимлар ва муҳандисларнинг табиий-илмий университетига айланди.

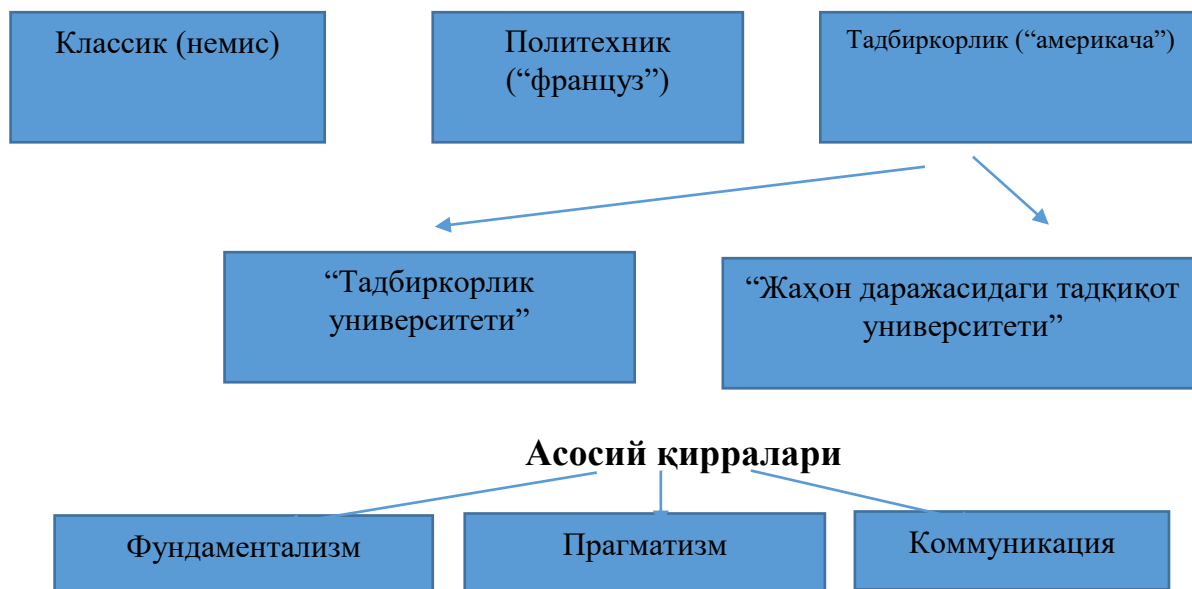
Вильгелм фон Гумбольд(1767-1835 йй.) бугунги кунда классик университетнинг 4 та функциялари тўғрисида қуйидагиларни келтириб ўтган: билимларни ишлаб чиқиш; билимларни тўплаш ва сақлаш; билимларни узатиш; билимларни тарқатиш.

XIX асрнинг охирида университетларнинг таълим модели биринчи илмий инқилоб натижасида илм ва таълимни бирлаштирувчи тадқиқот университетларига трансформация қилиш жараёни рўй берди.

К. Ясперс (1949 й.)нинг фикрича, университет вазифаларини учтага ажратиш мумкин - тадқиқот, билимларни узатиш (таълим) ва маданият.

¹² Виссема, Й. Университет третьего поколения / Й. Виссема. М.: Олимп-Бизнес, 2016. 480 с.

Бугунги кунда университетларнинг 3 та асосий шакллари ажратдилар. (1.1.1-расм).

1.1.1-расм. Университетларнинг 3 та асосий шакллари.

Иккинчи илмий инқибол деб аталадиган даврда (XX асрнинг иккинчи ярмида) билимни “ўзлаштириш” - классик университет ўрнига янги билимларни “яратувчи” ноклассик университет келди.

XX асрнинг охирларидан бошлаб инсоният университет эволюциясининг навбатдаги модели-тадбиркорлик моделини муҳокама қилишмоқда.¹³

Тадқиқот университетлари. 1809 йилда таниқли немис дипломати Вилгелм фон Гумболдт Берлиндаги илмий муассасаларнинг ички ва ташқи ташкилоти тўғрисида меморандумни эълон қилди, унда кейинчалик классик немис таълими асосига айланган тамойиллар тасвирланган¹⁴.

Университет мухториятга айланди - давлат ўқитувчилар ва олимларга таъсир кўрсатмади, улар ўқиш ва ўқув услубини ўз хоҳишига кўра танлашлари мумкин эди, талабалар танлаш эркинлиги улар олган касб доирасида ўқув курсларини мустақил танлаш билан боғлиқ эди. Ўқитиш сифати ҳам яхшиланди - дарслар уни яхши бажарганлар томонидан эмас,

¹³ Тазарбеков К.А. К разработке « Дорожной карты трансформации университета «Туран» в инновационно-предпринимательский университет». Тезисы. - алматы: Университет «Туран», 2016. С. 4.

¹⁴ Дуда, Г. Введение к меморандуму Вильгельма фон Гумбольдта «О внутренней и внешней организации высших научных заведений в Берлине» // Университетское управление: практика и анализ. 1998. №3. С. 24-27.

балки амалий тадқиқотчилар ва олимлар томонидан олиб борилди. Ўқитиш ва тадқиқотнинг бирлиги тамойили ҳамда машғулотнинг янги тури пайдо бўлди - ўқитувчи ва талабалар биргаликда иккала томон учун ҳам қизиқадиган илмий йўналишларни биргаликда ўрганадилар. Университетлар ҳам давлат томонидан молиялаштирила бошланди, натижада давлат томонидан профессорлар тайинлана бошланди.

Гумболдт университети 1810 йилда Берлинда очилган. Унинг мафкураси файласуф Шлеермахернинг қарашларига асосланиб шундай деган эди: "Университетнинг вазифаси мактаб ва коллежларда бўлгани каби, умумий тан олинган ва амалий билимларни етказиш эмас, балки қандай қилиб бу билимлар олинишини ўргатишдир; талабаларнинг илмий изланишларга қизиқишини уйғотиш ва уларнинг барча фикрларида илм-фаннинг асосий қонунларини инобатга олишларига ёрдам бериш"¹⁵. Гумболдт университети - бу "тадқиқот, таълим ва бепул ўқитиш ғояси"¹⁶.

Гумболдт университетида замонавий илмий услублар бўйича олиб борилаётган илмий тадқиқотлар ўқув жараёнида асосий ролни ўйнайди. Илмий изланишлар ўқув жараёнига киритилди, уларда профессорлардан ташқари талабалар кўпроқ иштирок этдилар. Тадқиқотлар бошқа олимлар томонидан олинган натижаларни ўрганиш ва замонавийлаштиришга имкон берадиган оқилона ёндашувга, экспериментларга (тажрибаларга), жиддий далилларга ва муҳокама қилиш майдонига таянди. Илмий хулосалар фақат мураккаблик ва мақсадга мувофиқлик тамойилларига асосланиши керак эди.

Биринчи академик тадбиркорликка ўтиш 1862 йилда тузилган муҳандислик ишига ихтисослашган ва минтақавий эҳтиёжлар учун ҳукуматдан ер оладиган Массачусета технология институтида (Etzkowitz, 2002) рўй берди. Кейинчалик академик тадбиркорлик XX асрнинг бошида ва ўрталарида гуманитар фанлар йўналишларида қўлланиладиган Стэнфордга ўтказилди. Ҳозирги даврда бунга ўхшаган жараёнлар бутун дунёда рўй бериши натижасида қатор университетлар учинчи - иқтисодий ва ижтимоий ривожланиш миссияни амалга оширишга ҳаракат қилишмоқда. Бунга иқтисодий шарт-шароитларни ҳисобга олиш ва маҳаллий академик ва маданий анъаналарга боғлиқ бўлган фаолликни янада жадаллаштириш йўли билан эришилади.

Хоҳлаганлар илмий ютуқлардан фойдаланишлари мумкин эди, уларни текшириш учун эркин фойдаланиш мумкин ва қисман жамият эгаллик қилади, шу мақсадда улар ихтисослаштирилган даврий нашрларда ва китобларда

¹⁵ Ruegg W. A History of the University in Europe // EuropeanHistory Quarterly, 2008. №1. P. 185-187.

¹⁶ Ясперс, К. Идея университета / К. Ясперс. Минск: БГУ, 2006.159 с.

нашр этилди. Университет таълимнинг асосий мақсади фанни ривожлантириш ва шакллантириш эди. Университетларнинг таркибий тузилмаси ҳам ўзгарди, битта фанга ихтисослашган факультетлар уларнинг асосига айланди; ҳамжамият (биродарлик) ва коллежлар деярли ғойиб бўлди.

Университет моделига кўра ҳарбий-техник академиялар ташкил этила бошланди, кейинчалик улар политехника институтларига айлантирилди, қишлоқ хўжалиги ва озиқ-овқат саноатига ихтисослашган университетлар ҳам очилди. Шундай қилиб, 20-асрнинг биринчи чорагига қадар олган университетлар, ҳарбий, политехника, тижорат, тиббий, ветеринария, қишлоқ хўжалиги, таълим, сиёсий ва мусиқа соҳаларида билим берарди. Гумболдт университети нафақат Европада, балки АҚШда ҳам университетларни яратиш учун намуна бўлди. Университетлар тизими 19-асрда мамлакатнинг ижтимоий-иқтисодий, маданий ва сиёсий ривожланиши учун зарур бўлган эҳтиёжни ҳисобга олган ҳолда шаклланди.

Ўша давр муаллифларининг аксарияти немис университетларининг классик моделини қўллаб-қувватлаб, "немис университетлари цивилизациялашган дунёдаги университетлар учун нормага айланди"¹⁷, университетда илм-фан ва фикр эркинлигининг аҳамияти ушбу моделнинг асосий устунлиги ҳисобланади. Аммо бу моделга қарши бўлганлар ҳам бор эди, улар чет эл моделларини такрорлашни тўхтатиш ва рус ҳақиқатларига мослаштирилган ўз моделини яратиш кераклигини таъкидлашди. 20-асрнинг биринчи чорагида инқилобдан олдинги Россия университети Европанинг энг қадимги университетларининг инқирози билан боғлиқ бўлган инқирозни бошдан кечирди. Германия университетлари ўзгаришларни қабул қилмаслик ва фанни ислоҳ қилишда ҳамда университетни демократлаштириш тарафдори бўлганликда айблана бошладилар. Европа университетларидан фарқли ўларок, шу жумладан техник факультетларни ҳам ўз ичига олган Америка университетлари келтирилган.

Университет 2.0 нинг ўзига хос хусусиятлари:

- асосий мақсадлар илмий ва тижорат мақсадларида эмас, балки илм-фан тараққиёти йўлида олиб бориладиган тадқиқотлар;
- илмий нашрлар ва кашфиётлар сони бўйича университетларнинг рейтинги;
- университетлар ўртасида рақобат руҳининг йўқлиги;
- моноинтизомий тадқиқотлар;
- таълимнинг “элитизми” (“элитарлиги”) - фақат қобилиятли ва бадавлат талабалар маълумот олишлари мумкин;

¹⁷ Сперанский, Н. В. Кризис русской школы. Торжество политической реакции. Крушение университетов / Н. В. Сперанский. М.: Типолитография т-ва И.Н. Кушнерев и Ко, 1914. 271 с.

- университет ва бошқа ташкилотлар ўртасидаги ўзаро алоқаларнинг йўқлиги;

- миллийлаштириш - ўқитиш давлат тилида олиб борилади;

- молиявий қўллаб-қувватлашнинг асосий шакли давлатдир.

Классик немис университетининг модели ўз даври учун муваффақиятли бўлган, ammo маълум бир пайтда у танқидга учраган ва бир қатор сабабларга кўра замонавий талаблар ва тенденцияларга мос келмай қўйган. 20-аср ўрталарида талабалар сони кескин кўпайиб, бу бюджет маблағларининг кўпайишига ва университет фаолияти устидан давлат назоратининг кучайишига олиб келди, бюрократия даражасини сезиларли равишда оширди ва ўқитувчиларнинг илмий изланишларидаги йўналишни танлаш эркинлигини камайтирди. Талабалар сонининг кўпайиши ҳам олий маълумот даражаси ва сифатига салбий таъсир кўрсатди, талабалар сони кўпайганига қарамай, ҳаммаси ҳам ўқишни тугатмади. Глобаллашув туфайли инглиз тили университет муҳитида лотин ва миллий тилларнинг ўрнини босадиган янги универсал тилга айланди. Саёҳат ва алоқа харажатлари нархининг сезиларли даражада пасайиши натижасида талабалар ҳаракати эркинлиги ва чет эл университетларида ўқиш имконияти ошди. Талабалар ва ўқитувчиларнинг ҳаракатчанлиги ўқув ва янги тадқиқотлар учун маблағ ажратадиган турли хил фондлар томонидан қўллаб-қувватланди. Бу омиллар, айниқса катта ёшдаги талабалар ва ёш олимлар учун курашда университетлараро рақобатнинг кучайишига олиб келди. Болония жараёни, Сорбонна ва Болония декларациялари ҳам таълим модели ва университет тушунчасига сезиларли таъсир кўрсатди. Болония жараёнининг асосий мақсади олий таълим тизимини модернизация қилиш орқали Европада рақобатбардош иқтисодий ёрлатиш учун юқори даражадаги мутахассислар ва малакаларни тайёрлашдир. Болония декларациясини 1999 йилда Европа давлатларининг 29 вазири имзолаган¹⁸, 2004 йилда келишувда иштирок этган давлатлар сони 40 тани ташкил этган бўлса, бугунги кунда Болония жараёнида 48 та давлат қатнашмоқда.

Болония жараёнининг асосий мақсадлари ва вазифалари¹⁹:

- Европа олий таълимининг сифати ва жозибдорлигини ошириш;

- бакалавр, магистратура ва аспирантурада битирувчилар учун ягона малака тизимини жорий этиш ва ўзаро тан олиш;

- Европа олий таълим ҳудудини яратиш;

¹⁸ History // European higher education area. 2015. URL: <http://www.ehea.info/pid34248/history.html> (дата обращения: 02.10.2017).

¹⁹ The Bologna Declaration of 19 June 1999 // European higher education area. 2015. URL: http://media.ehea.info/file/Ministerial_conferences/02/8/1999_Bologna_Declaration_English_553028.pdf (дата обращения: 02.10.2017).

- талабалар ва ўқитувчиларнинг ҳаракатчанлигини ошириш;
- кредит пунктлари (ECTS) кредит тизимини яратиш ва бошқалар.

Таълим дастурлари даражасини назорат қилиш ва керакли даражада ушлаб туриш учун ўқув дастурларининг аккредитацияси яратилди, бу дастурнинг мазмуни ва ҳажмининг берилган малака билан мувофиқлигини баҳолаш натижалари бўйича амалга оширилади. Академик ҳаракатчанликни ривожлантириш учун турли хил университетларда ўқиш натижаларини аниқлаш ва таққослаш, шунингдек, касбий тайёргарликнинг сифати ва даражасини аниқлашга имкон берадиган Трансфер Кредит Бирликларининг Европа тизими (ECTS) яратилди. Икки босқичли таълим тизимини яратилиши Гумболдт университети моделида сезиларли ўзгаришларга олиб келди. Бу шуни кўрсатдики, бакалавр доирасида ўқитувчи тадқиқот қобилиятини йўқотади, турли одамлар яна ўқитиш ва тадқиқотлар билан шуғулланадилар. Илм-фан университетларни тарқ этади - тадқиқотлар фондлар доирасида олиб борилади, олимлар конференциялар ва симпозиумларда нутқ сўзлайдилар, тадқиқот натижалари оммага очикдир. Университет моделини ривожлантиришнинг яна бир омили янги тадқиқот турларининг пайдо бўлиши ва ривожланиши бўлди. Дастлаб, тадқиқотлар битта илмий интизом доирасида олиб борилган, аммо вақт ўтиши билан улар икки ёки ундан ортиқ фанлар, кўп йўналишли тадқиқотлар бирлашувида ўзгартирилди ва амалга оширила бошланди, технология ҳамда лойиҳалаштириш, транс интизомий тадқиқотлар билан бирлаштирилди. Фанлараро тадқиқотда турли соҳалар ва турли факультетлар мутахассислари лойиҳанинг бирон - бир соҳасига мурожаат қилмасдан биргаликда ишлайди. Классик немис университети модели янги турдаги тадқиқотларни ўтказиш учун мос эмас эди, бу эса ташкилий тузилмани модернизация қилиш заруриятини келтириб чиқарди. Тадқиқотга янги турлар ва ёндашувларнинг ривожланиши илмий гуруҳнинг сезиларли даражада ўсиши ва кўплаб қимматбаҳо замонавий ускуналардан фойдаланиш зарурати билан боғлиқ ҳолда уларнинг нархини оширди. Тадқиқот харажатларининг ошиши келажакда университетларни нафақат давлатдан, балки компаниялардан ҳам маблағ излашга мажбур қилди, бу эса келажакда биргаликда ҳамкорлик учун кенг уфқ очади. 20-асрнинг бошларида университетлар амалий ва инновацион тадқиқотларни ўтказишга қизиқиш билдирмадилар, уларнинг асосий ва ягона мақсади фақат фундаментал фан эди. Аммо, саноат аллақачон ривожланиб борди ва янги ихтиролар, кашфиётларга талаб пайдо бўла бошлади, уни университетлар қониқтирмади эмас эди. Шу муносабат билан саноат корхоналари ва турли бўлимлар томонидан яратилган ихтисослаштирилган амалий тадқиқотлар институтлари фаол равишда очила

бошланди. Илғор тадқиқотлари ва кашфиётлари билан янги институтлар илм-фан ва жамиятнинг замонавий эҳтиёжларига мослашишни истамаган университетларнинг эскирган модели учун жиддий рақобатчиларга айланди. Университетларнинг ривожланишида янги ИТ-компаниялар ва уларда юқори технологияли стартапларнинг пайдо бўлиши, илмий изланишлар ва битирувчилар учун янги иш жойлари яратилиши бўлди. Университетлар ва давлат ишсизлик муаммосини камайтирадиган, иқтисодий ривожланиш ва инновацион салоҳиятни оширадиган технологик кластерларни яратишга интилмоқда. Кўпинча бундай компаниялар битирувчилар ва талабаларнинг ўзлари томонидан яратилади. Шу билан бирга, университетлар ва ишлаб чиқариш компаниялари ўртасида корпоратив буюртмалар ва ишланмаларнинг бир қисмини таъминлайдиган ҳамкорлик машхурлик касб этмоқда.

Университет 2.0 нинг функциялари таълим хизматлари ва илмий изланишларни тақдим этиш билан чекланган, ихтироларни тижоратлаштириш талаб қилинмаган - бу амалий тадқиқотлар ва илмий-техник ишланмалар билан боғлиқ ташкилотларнинг вазифаси эди.

1.3. Тадбиркорлик университети – университет ривожланишининг замонавий босқичи сифатида – 3.0 концепцияси.

Университет - бу фундаментал ва кўпгина амалий фанлар бўйича мутахассислар таҳсил оладиган олий таълим муассасидир. Қоидага кўра у илмий-тадқиқот ишларини ҳам олиб боради. Кўпгина замонавий университетлар ўқув-илмий-амалий комплекс сифатида фаолият юритадилар. Университетлар ўз таркибига илмий биламлар асосларини ташкил этувчи турли хил фанлар йиғиндисини намоён этувчи бир нечта факультетларни бирлаштиради.

Бугунги кунда олий таълим тизими бозор томонидан сезиларли даражадаги босимга дуч келмоқда: давлат ва нодавлат молиялаштириш нисбати ўзгармоқда, олий таълим муасасалари борган сари бюджет маблағларини кам миқдорда олиб, улар ҳомийларни кўпроқ фаол равишда жалб этиш ҳисобига молиялаштириш манбаларини диверсификациялашга, ўқиш учун тўловлар миқдорини оширишга, шунингдек ўз тадбиркорлик фаолияти ва бошқа хўжалик фаолияти турлари ҳисобига маблағлар топишга мажбур бўлмоқдалар.

Замонавий университет жамиятнинг фаол, кўпқиррали ва самарали фаолият юритувчи институти бўлиб, бир вақтнинг ўзида учта йирик вазифаларни ҳал этиши лозим: таълим, илмий ва инновацион-тадбиркорлик.

Бундай университетларда академик таълим олиш билан бир қаторда битирувчиларнинг тадбиркорлик фаоллигини ҳам рағбатлантириш лозим, бу ўз навбатида университетнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиш маркази бўлишига имкон яратади²⁰.

Тадбиркорлик университети тарихи Калифорнияда (XX асрнинг 40 йилларининг охири 50 йилларнинг бошларида) Силикова (Кремли) водийсини яратиш билан бошланади. Бунинг асосий мақсади Массачусета технологик университети билан бизнес ўртасидаги ҳамкорликни йўлга қўйиш бўлган.

Европада биринчи тадбиркорлик шаклидаги биринчи университет 1994 йилдан Халмерс университети (Гетеборг) ҳисобланади.

Биринчи марта “тадбиркорлик университети (институт)” ибораси британиялик тадқиқотчи Бертон Кларкнинг “Тадбиркорлик институтларини яратиш. Трансформациянинг ташкилий йўллари” номли китобида қўлланилган. “Тадбиркорлик университети” концепциясининг муаллифи бўлиб Стэнфорд университети профессори Генри Ицковиц ҳисобланади²¹.

Тадбиркорлик университетининг асосий қирралари.

1. Тадбиркорлик университетлари ижтимоий тадбиркорлик билан шуғуланадилар. П. Друкер “тадбиркорлик на фанга, на санъатга тааллуқли эмас - бу аниқ фаолият, амалиёт” деб ҳисобланаган.

Тадбиркорлик университетининг мазмун-моҳиятини ҳатто Й.Шумпетер (1883-1950 йй.) томонидан аниқланган қуйидаги 4 та жиҳат орқали ифодалаш мумкин:

- янгиликлар (инновациялар)га интилиш;
- таваккалчиликни билиш;
- ўз кучига ишониш;
- ўз мустақиллигини ҳис этиш.

Тадбиркор “креатив бузиш” билан шуғулланади ва ресурсларнинг янги комбинацияларини амалга оширади.

2. Тадбиркорлик университети ўз фаолиятини молиялаштиришнинг кўпканалли тизимига эга. Унинг асосий манбалари: 1) таълим хизматларини амалга ошириш; ўқув-услубий адабиётларни нашр этириш ва сотиш; 3) маблағларни бизнесдан қўшма тижорат лойиҳаларни жалб этиш орқали топиш; 4) минтақавий буюртмаларни бажаришдан тушумлар; 5) давлат буюртмалари; 6) битирувчилар; 7) халқаро филантропик(ҳомийлик, хайрия) ташкилотлар. Фандрейзинг (турли мақсадлар учун пул маблағларини йиғиш).

²⁰ Самойленко К.А. Перспективы развития инновационнопредпринимательских университетов: http://ir.znau.edu.ua/bitstream/123456789/1983/1/Nauk_chut_2014_3_177182.pdf.

²¹ Тазарбеков К.А. К разработке «Дорожной карты трансформации университета «Туран» в инновационно-предпринимательский университет». Тезисы.- алматы: Университет «Туран», 2016. С. 5.

Эндаумент (хайрия инвестицион фонди, университет ҳамжамиятини қўллаб-қувватловчи жуда муҳим дастак).

3. Тадбиркорлик университети доимий равишда янги фаолият турлари билан шуғулланиш борасидаги яъни, рақобатчиликни кучайтириш ва фаолиятни диверсификациялаш, маркетинг хизматини яхшилаш каби ташаббуслар билан чиқади. Шунингдек, мавжуд (назорат қилинадиган) ресурслар ва инновациялар доирасидаги имкониятларни излаш, технопаркли муҳит ва технопаркча тафаккур билан шуғулланадилар.

4. Тадбиркорлик университети ўзининг ички кучига(перманентли) мос ҳолда чуқур трансформациясини амалга оширади. Тадбиркорлик университети-бу амбицион мақсадлар + самарали ташкилий ўзгаришлардир. Тадбиркорлик ташкилотига фан, таълим ва инновация ўртасидаги янги баланс керак бўлади.

Инновациявийлик ва лойиҳали йўналтирилганлик ҳам таълимни ҳам илмий тадқиқотларни ўз ичига қамраб олади. Натижада, профессионализм тушунчасининг ўзгариши рўй беради. Фанлараро жамоавий ишлаш услуби тасдиқланади. Илмий тадқиқотларда асосий эътибор асосан амалий тадқиқотларга ва инновацияларни ишлаб чиқишга қаратилади.

5. Тадбиркорлик университети халқаро алоқаларни қўшган ҳолда ташқи муҳит билан ўзаро хатти-ҳаракатларни янги босқичга олиб чиқади. Тадбиркорлик университетининг ҳамкорлар билан кўп томонлама ўзаро хатти-ҳаракатларини Г.Ицковицнинг “Учала спирал” тамойили орқали кўриб чиқиш мумкин: бизнес, ҳукумат, университет.

“Учала спирал” моделининг асосида Г.Ицковицнинг қуйидаги тасдиқлари ётади:

1) бизнес, ҳукумат ва университетнинг ўзаро ҳамкорликдаги тадбиркорлик фаолиятидаги имконият тамойили;

2) ҳукумат, бизнес ва таълим моделида улар бир-бирига чамбарчас боғлиқ бўлиб, инновацион иқтисодиётда университет бош ролни ўйнайди.

3) кўрсатилган субъектлар орасидаги ўзаро муносабатлар борган сари яқинлашиб, чегаралар босқичма-босқич йўқолиб бормоқда.

Тадбиркорлик университети ролининг ортиши билимларни “генерациялаш” механизмни шакллантириш сифатида уларни амалиётда қўллашгача олиб боришга қодирлиги билан изоҳланади. Бунда акселарацион (кучайтирувчи) дастурлар, асосан ёшлардан иборат бўлган янги жамоалар муваффақиятли star-up – стартаплар (“жараённинг бошланиши”), spin-off - спинофлар (“реклама, хабар жўнатиш”, “ҳамкорликдаги натижа”) -тижорат

мақсадидаги таклифлар учун шўба компанияларни ажратиш йўли билан қайта ташкил этиш муҳим рол ўйнайди.

Бугунги кунда тадбиркорлик университетлари глобал ахборот жамиятида ва халқаро алоқаларни мустақамлашда, цивилизациялараро синегрия сиёсатини амалга оширишда муҳим аҳамият касб этмоқда. Бу борада европаликлар америкаликлардан ўрганишган бўлишса, бизлар ҳам америкаликлар ҳам европаликлардан, ҳам хитойликлардан ҳам ўрганишимиз лозим.

Шундай қилиб, тадбиркорлик университети – бу:

биринчидан, университет-ўз миссияси доирасида тадбиркор;

иккинчидан, университет-инноватор. Унинг субъектлари инновацион, унинг фаолияти инновацион, унинг маҳсулоти инновацион;

учинчидан, университет-интегратор. Унинг барча субъектлари фаолияти якуний натижага йўналтирилган бўлиб минтақавий ҳамжамиятга ҳамоҳанг тарзда амалга оширилади. У етакчи маҳаллий ва хорижий ОТМлар билан ҳамкорликдаги “стратегик бирлашмалар”нинг иштирокчиси ҳисобланади.

Адабиётлар ва муомалада охирги пайтларда "тадбиркорлик университети" университет 3.0 номи билан аталиб россиялик мутахассислар Г.Н.Константинов ва С.Р.Филонович томонидан берилган таърифга кўра, тадбиркорлик университети - бу учта соҳада - билимларни яратиш, ўқитиш ва билимларни амалда ўзгартириш - янги фаолиятни бошлаш, ички муҳитни ўзгартириш ва ташқи муҳит билан ўзаро муносабатларни ўзгартириш орқали чекловларни енгиб ўтиш учун мунтазам равишда ҳаракат қиладиган олий ўқув юрти²².

А.О.Грудзинский тадбиркорлик университетини қуйидагилар деб ҳисоблайди: 1) ўз фаолиятида мақсадли инновацияларга асосланган, ҳавф ва динамик талаб шароитида ишлашга қодир бўлган ташкилот; 2) рентабелли фаолият олиб борадиган ва биринчи навбатда ўз имкониятларидан келиб чиққан ҳолда иқтисодий жиҳатдан самарали ташкилот; 3) эгилувчан тармоққа эга либерал ташкилот; 4) асосий омиллар одамлар, гуруҳлар ва уларнинг тўлиқлиги бўлган ташкилот, бунда одамлар иши фойда ва ҳавф балансига асосланади; 5) раҳбарияти биринчи навбатда ходимларнинг ҳаракатларини режалаштириш ва назорат қилишни эмас, балки ташкилотнинг стратегияси доирасидаги фаолиятни ҳар томонлама қўллаб-қувватлайдиган ташкилот, бу учун раҳбарият ижрочиларга ўз ҳуқуқ ва мажбуриятларини имкон қадар топширади; 6) истеъмолчи олдида турган ва унинг талабларига киритилган ўзгаришларга ўз вақтида ва мослашувчан

²² Константинов Г. Н., Филонович С. Р. Что такое предпринимательский университет // Вопросы образования. 2007. №1. С. 49-62.

жавоб беришга имкон берадиган ташкилот»²³.

Университет 3.0 нинг асосий хусусиятларини кўриб чиқамиз:

– *Янги авлод университетининг асосий вазифаси сифатида билимларни шакллантириш ва тижоратлаштириш;*

Таълим хизматларини кўрсатиш ва илмий изланишларни амалга ошириш билан бир қаторда, 3.0 университети учинчи муҳим функцияга эга - ихтиролар ва билимлардан фойда олиш. Илгари университетлар интеллектуал фаолият натижаларини сотишган ва хайрия қилишган, аммо бу университетнинг асосий фаолияти ва даромадларидан бири эмас, балки ўқитувчилар учун кўшимча даромад олиш имконияти сифатида жойлаштирилган.

– *Саноат компаниялари, инвесторлар, венчур фондлар, йирик корпорациялар, илмий-тадқиқот ташкилотлари ва бошқа университетлар билан ўзаро ривожланган ҳамкорлик;*

Университет 3.0 технологик тадбиркорларни жалб қилиш марказига ва билим ва янги технологияларни ишлаб чиқарадиган жойга айланмоқда.

Замонавий рақобат шароитида, бутун дунё миқёсида муҳим халқаро тадқиқотлар ўтказиш ёки йирик илмий кашфиётларнинг яратилиш маркази бўлган университет ва касбий бошқарув ҳамда операцион хизматларни тақдим этадиган турли хил илмий-тадқиқот ташкилотлари, инвесторлар ва фирмаларнинг ҳамкорлиги билан амалга ошириш мумкин. Компаниялар ва илмий марказлар университет ҳудудида жойлашган бўлиб, бу уларнинг алоқасини, университет профессорларидан маслаҳат олишни ва талабаларни ривожланишга жалб қилишни осонлаштиради.

Университет 3.0 бутун дунёнинг энг яхши фикрларини жалб қилган ҳолда ўз атрофида тадбиркорлик экотизимини яратади, улар билан таққослаганда, университет 2.0 га яқин ҳудудлардан иқтидорли талабаларни жалб этган ҳолда минтақавий тадқиқот марказларига айланади.

– *Юқори халқаро рейтинглар;*

Янги авлод университетлари илмий нашрларнинг сони билан эмас, балки улар асосида яратилган технологик компанияларнинг тадқиқотлари ва капиталлашуви бўйича шартномалар миқдори билан баҳоланади.

– *Энг яхши мутахассислар, талабалар ва илмий-тадқиқот шартномалари учун фаол танлов (рақобат);*

Университет 3.0 да ўқишга киришга талаблар кучайтирилади, иқтидорли талабалар учун махсус шароитлар яратилиб, молиявий ёрдам учун маблағ

²³ Грудзинский А. О. Университет как предпринимательская организация // Социологические исследования. 2003. №4. С. 113-121.

ажратилади. Университетларга қабул қилиш тартибининг қатъийлашишига қарамай, иккита илмий йўналиш – стандарт дастур ва илғор илмий изланишларга асосланган мураккаб йўналиш пайдо бўлади.

– Глобализация сиёсати - ўқитиш инглиз тилида олиб борилади (инглиз тилида дарс бериш);

Барча дарслар бизнес тилига айланган инглиз тилида олиб борилади, давлат тили мактабдан ташқари соатларда бир мамлакатнинг талабалари ўртасидаги мулоқот тили бўлиб қолади. Ходимлар ва ўқитувчилар халқаро корпорациялардан ва дунёнинг етакчи университетларидан тобора кўпроқ жалб қилинмоқда.

– Асосан фанлараро илмий тадқиқотларни ўтказиш;

Фанлараро ва транс интизомий тадқиқотлар янги босқичга кўтарилмоқда - талабалар ва турли факультетларнинг вакилларидан иборат лойиҳавий гуруҳлар ташкил этилиб, бу қийин вазифаларни бажаришга, ваколатларини сезиларли даражада кенгайтиришга ва лойиҳа иштирокчилари ва интеграциялашган қарорларни қабул қилишга қодир бўлган биринчи даражали раҳбарларни тайёрлашга имкон беради.

– Университет 1.0 моделига нисбатан яқин бўлган турли хил ўқитувчилар ва талабалар таркиби;

Университетлар яна кўп маданиятли бўлиб келмоқдалар, бу талабаларга нафақат тадқиқот, балки маданий ва алоқа кўникмаларини ривожлантиришга имкон беради.

– Давлат бошқаруви ва аралашувига боғлиқликни камайтириш.

Давлат университет 3.0 ни молиялаштиришни давом эттирмоқда, аммо тадқиқотларнинг сиёсатга боғлиқлиги ва таъсирини камайтириш учун молиялаштириш учинчи томон воситачилари орқали амалга оширилади. Университет шунингдек, битирувчилар ва хайрия ҳомийларининг хайриялари орқали ажратиладиган маблағлар ҳисобидан маблағ олади.

Ўрта аср университетлари Болония ва Париж университетлари намуналари асосида яратилган, Берлиндаги Гумболдт университети ва немис классик университет модели кейинги авлод университетлари учун муҳим босқич бўлди, 3.0 университетлари учун эса ким намуна? Университет 3.0 соҳасининг етакчилари Массачусетс технология институти (АҚШ), Калифорния технология институти (АҚШ), Кембридж университети (Буюк Британия), Стенфорд университети (АҚШ), Сингапур миллий университети (Сингапур), Тел-Авив университети (Исроил) ва бошқалар ҳисобланади. Массачусетс технология институти (МТИ) мисолида тўхталиб ўтамиз.

Массачусетс технология институти 1861 йилда Кембрижда АҚШнинг Массачусетс штатида ташкил этилган. Унинг йиллик бюджети уч миллиард

доллардан ошади, 2017 йилда талабаларнинг умумий сони 11000 кишини ташкил этган. МТИ дунёдаги энг йирик тадқиқот маркази бўлиб, унинг 89 аъзоси Нобел мукофотиغا сазовор бўлганлар²⁴, сўнгги 5 йил ичида у **QS** университетларининг дунё рейтингда биринчи ўринни эгаллаб турибди²⁵. Массачусетс технология институти немис политехника таълими моделига мувофиқ ташкил этилган ва Линколн лабораторияси, информатика ва сунъий интеллект лабораторияси ҳамда менежмент мактаби сингари дунёга машхур 5 та илмий лабораторияни ўз ичига олади.

МТИ ташкил этилгандан бери тадқиқотчилар учун факультетлараро тадқиқот стратегияси ишлаб чиқилган бўлиб, тадқиқот йўналишлари билан чекланиб қолмай, натижада институтнинг саноат ва бошқа илмий-тадқиқот ташкилотлари билан ҳамкорлиги фаол ривожланди. Бугунги кунда МТИ умумий таълим дастурларида ва кичик бирлашмаларда ўқитувчилар ва талабалар билан ишлайдиган 700 дан ортиқ компаниялар билан ҳамкорлик қилади. 2016 йилда тадқиқотлар учун ҳомийлик 200 миллион доллардан кўпроқни ташкил этди, бу Массачусетс Технология институти тадқиқотлари умумий молиялаштиришнинг 19 фоизини ташкил этади²⁶. АҚШ Миллий Илмий Жамғармаси маълумотларига кўра, МТИ тиббиёт факультетисиз барча университетлар ва коллежлар ўртасида илмий молиялаштирилган ишланмалар ва тадқиқотларни ривожлантириш бўйича иккинчи ўринда туради²⁷. Технологияларни лицензиялаш ва патентлаш билан тижорат инвестициялари МТИ ва Линкольн лабораториясида ихтиролар ва кашфиётларга киритилади. 2016 йилда 800 та янги ихтиро эълон қилинди, 341 та патент берилди, 110 та лицензия берилди ва 25 та компания яратилди²⁸. Корпорациялар билан кучли алоқалар, шунингдек, тегишли соҳаларда ўқитиш амалиётини таклиф этадиган бизнесни бошқаришга йўналтирилган дастурларда ҳам ўз аксини топган. МТИ таълими муҳандислар, олимлар ва тадқиқотчиларга таниқли ва изланувчан мутахассисларга эга бўлиш имконини беради.

Бугунги кунда, янги авлод университетларининг аксарияти Кўшма Штатларда жойлашган бўлиб, уларнинг мамлакатда пайдо бўлиши ва ривожланиши шунингдек, университетлар ва корпорациялар ўртасидаги

²⁴ MIT Financial Data // MIT Facts. 2017. URL: <http://web.mit.edu/facts/financial.html> (дата обращения: 08.11.2017).

²⁵ QS World University rankings // QS Top Universities. 2017. URL: <https://www.Topuniversities.com/university-rankings/worlduniversity-rankings/2018>.

²⁶ MIT Financial Data // MIT Facts. 2017. URL: <http://web.mit.edu/facts/financial.html> (дата обращения: 08.11.2017).

²⁷ Rankings by total federal obligations // National Science Foundation. 2017. URL: <https://ncesdata.nsf.gov/profiles/site?Method=rankingBySource&ds=fss> (дата обращения: 02.11.2017).

²⁸ MIT at a glance // MIT Facts. 2017. URL: <http://web.mit.edu/facts/faqs.html>.

ўзаро манфаатли алоқаларни ривожлантиришга, шунингдек технология компаниялари ва инновацияларни яратишга қўмаклашувчи "Патент ва савдо маркалари тўғрисидаги қонун" деб ҳам номланадиган 1980 йилда Бай-Доле тўғрисидаги қонун қабул қилинганлиги билан боғлиқ²⁹. Қонун қабул қилинишидан олдин, барча илмий кашфиётлар ва патентлар федерал молиялаштириш ҳисобига ўтказилган тадқиқотлар натижасида давлатга тегишли эди. Қонун университетларга ва корхоналарга университет 3.0 ни шакллантириш ва инновацион маҳсулотларни яратишни фаоллаштирган давлат дастурлари маблағлари ҳисобига яратилган интеллектуал мулк ҳуқуқларини олиш ҳуқуқини берди. Бироқ Бай-Доле қонуни тадбиркорлик университетининг шаклланиши ва ривожланишининг ягона драйвери (қўзғатувчиси) эмас эди, университет аъзолари минтақа иқтисодиётини ривожлантиришга, "патент" тушунчасини қонуний равишда кенгайтиришга ва бошқа омилларга таъсир кўрсатди. АҚШда тадбиркорлик университетларини ташкил этиш йўлидаги навбатдаги ҳуқуқий қадамлар Миллий кооператив тадқиқотлар тўғрисидаги қонун (1984 й.), Федерал технологияларни топшириш тўғрисидаги қонун (1986 й.) ва Миллий кооператив тадқиқотлар ва маҳсулотлар тўғрисида қонун (1993 й.). АҚШнинг янги патент сиёсатининг асосий мақсадларидан бири илмий билимларни университетларга топширишни соддалаштириш орқали тадқиқот учун нодавлат маблағларини жалб қилиш ва ушбу натижаларни кейинчалик тижоратлаштиришни исташ эди.

Университет 3.0 модели ривожланишининг янги босқичи XX асрнинг 50-60 йилларида АҚШ ва Канадада очилган илмий паркларнинг университетларда пайдо бўлишидан бошланди. Илмий паркларнинг аниқ таърифи йўқ, улар бизнес-инкубаторлар, технология марказлари, тадқиқот парклари, илмий парклар, технопарклар ва бошқалар деб ҳам аталади.

Технологик парклар халқаро ассоциациясининг (**IASP**) таърифига кўра, илмий парк ихтисослашган мутахассислар томонидан бошқариладиган ташкилот бўлиб, унинг асосий мақсади инновациялар маданияти ва бизнес ҳамда инновацион компанияларнинг рақобатбардошлигини ошириш орқали жамиятнинг фаровонлигини оширишдир. Ушбу мақсадларга эришиш учун Илмий парк университетлар, илмий-тадқиқот институтлари, компаниялар ва бозорлар ўртасида билим ва технологиялар оқимини рағбатлантиради ва бошқаради; инкубация жараёни орқали инновацион компанияларни яратиш ва ўсишига ҳисса қўшади, шунингдек, бошқа хизматларни ва юқори сифатли

²⁹ Public Law №96-517. Chapter 30: accept by Senate of the United States of America at 12 dec. 1980 // U.S. Government publishing office. 2008. URL: <https://www.gpo.gov/fdsys/pkg/STATUTE-94/pdf/STATUTE-94-Pg3015.pdf> (дата обращения: 10.10.2017).

ускуналар ҳамда жиҳозларни тақдим этади.

Илмий паркларни ходимлар сонига, эгаллаб олинган майдонга, ихтисосликка ва бошқа омилларга қараб таснифлаш мумкин. Биринчи технопарк 1951 йилда АҚШнинг Калифорния штатидаги Стенфорд университетида очилган бўлиб, кейинчалик “Силикон водийси” ёки “Кремний водийси” сифатида танилган³⁰. Силикон водийси туфайли Калифорния технология, тадқиқот ва молия бўйича халқаро марказга айланди. Технопаркнинг тузилишини 4 қисмга бўлиш мумкин:

- кичик ва ўрта инновацион бизнесни ўз ичига олган бир ёки бир нечта бизнес-паркларни, шунингдек прототибли компанияларни ўз ичига олган бизнес майдони (бизнес доираси);

- илмий марказлар ва лабораториялардан иборат Илмий-тадқиқот ва тажриба-конструкторлик ишлари (ИТТКИ) бўлими;

- бизнес инкубаторлари, консалтинг компаниялари, лицензиялаш ва патент марказлари ва бошқа хизматларни ўз ичига олган технология хизматлари доираси;

- умумий хизматлар кўрсатиш доираси компьютер марказлари, электр тармоғи, кутубхона ва бошқалардан иборат.

Таълим ҳудуди университетлар, бизнес-инкубаторлар, институтлар ва бошқалар томонидан тақдим этилган.

Илмий-тадқиқот парклари турли мамлакатларнинг иқтисодий сиёсатини ривожлантиришнинг муҳим стратегик воситасига айланмоқда:

- илмий тадқиқотларни ташкил этиш, янги технологияларни яратиш ва билимларни тижоратлаштириш;

- технологик тадбиркорликни яратиш ва ривожлантириш;

- миллий ва глобал иқтисодиётларни бирлаштиришни рағбатлантириш;

- иқтисодий ислохотларни илгари суриш;

- халқаро даражадаги мутахассисларни тайёрлаш.

Университет атрофидаги илмий-тадқиқот парклари ва бизнес-инкубаторларнинг мавжудлиги бизнесни ривожлантириш ва технологик стартапларни яратиш учун мақбул шароитларни яратади. XX асрнинг иккинчи ярмида университет моделини модернизациялашда фаол иштирок этган Швеция тажрибасини кўриб чиқамиз. Биринчи тадбиркор университет Халмерс университети бўлиб, унда олимнинг ташаббуси билан университетнинг юқори раҳбарияти, ректор томонидан қўллаб-қувватланиб, фанлараро тадқиқотлар олиб борила бошланди. Бундай тадқиқотларни

³⁰ Чистякова Н. О. Анализ мирового опыта функционирования и развития объектов инновационной инфраструктуры // Известия томского политехнического университета. 2007. №6. С. 76-81.

ўтказиш учун илмий-тадқиқот фаолиятини олиб бориш, лойиҳалаш ишларини бажариш, компаниялар учун илмий буюртмаларни бажариш, консалтинг хизматлари, тренинглари ўтказиш, ўқув дастурларини ишлаб чиқиш ва тадқиқотчилар учун бепул юридик хизматлар кўрсатиш учун алоҳида бўлинма ташкил этилган. Саноат билан ишлашга ихтисослашган ваколатли марказлар ҳам янги тузилмалар сифатида очилиб, кейинчалик университет, саноат ва бизнес томонидан олиб бориладиган тадқиқотларнинг янги турини шакллантирдилар. Ҳамкорлик доирасида, шунингдек, билимлар саноатдан махсус техник билимларга эга бўлмаган университетларга ўтказилди, бунда марказ раҳбарлари керакли ходимларни жалб қилишлари ва талабалар ҳам тадқиқотларда иштирок этишлари мумкин эди. Шундай қилиб, Швеция тажрибаси шунини кўрсатадики, ташкилий ўзгаришларсиз ва ўқитувчилар ва менежерлар томонидан ушбу ўзгаришларга бўлган хоҳишсиз тадбиркорлик университетини ташкил этиш мумкин эмас.

Америкалик олим, Стенфорд университети профессори Генри Ицкович томонидан “Уч қиррали спирал” моделида университетлар, корхоналар ва давлатнинг ўзаро алоқаси зарурлиги ҳам муҳокама қилинди. Инновацион ривожланишнинг “Уч қиррали спирал” модели учта асосий таркибий қисмни ўз ичига олади³¹:

– илмий билимларга асосланган жамият саноат ва ҳукумат билан ҳамкорликда университетларнинг аҳамияти ортиб бораётганлиги билан ажралиб туради;

– учта институт (Университет, Бизнес, Ҳокимият) ҳамкорликка интилоқда, инновацион таркибий қисм эса давлат ташаббуси билан эмас, балки бу ўзаро ҳамкорликдан келиб чиқади;

– анъанавий функцияларга қўшимча равишда, учта институтнинг ҳар бири "қисман иккинчисининг ролини" олади. Ноанъанавий функцияларни бажаришга қодир институтлар инновацияларнинг энг муҳим манбаи ҳисобланади.

Қуйидаги 1.2.1-жадвалда университет тушунчаларининг қиёсий тавсифи келтирилган. Тадбиркорлик университетига ўтиш учун сезиларли ўзгаришлар зарур бўлади (1.2.1-расм). Бунинг учун аввало муассасада фаол маърифий тарғиботларни амалга ошириш лозим бўлиб, бу борадаги миссия: инновацион фаолият муваффақияти раҳбарият ва университет жамоасининг янги тенденцияларни англаши ва қабул қилишга тайёрлигига боғлиқ бўлади (1.2.2-расм).

³¹ Концепция модели «Тройная спираль» // IX International Triple Helix Conference. 2011. URL: <http://www.triplehelixconference.org/th/9/ru/the-triple-helixconcept.html>.

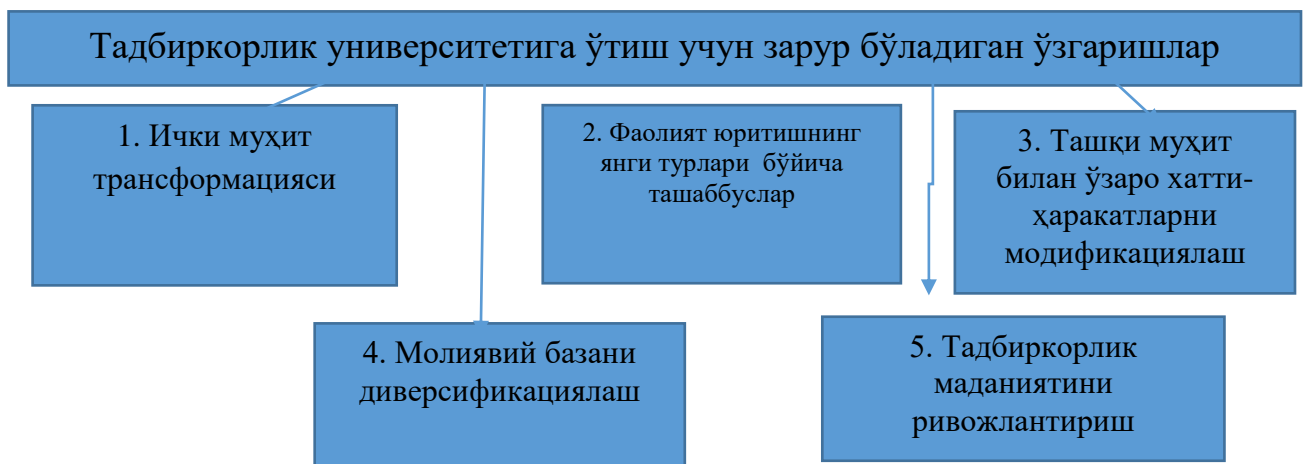
1.2.1 – жадвал.

Университетлар концепциясининг қиёсий тавсифи.

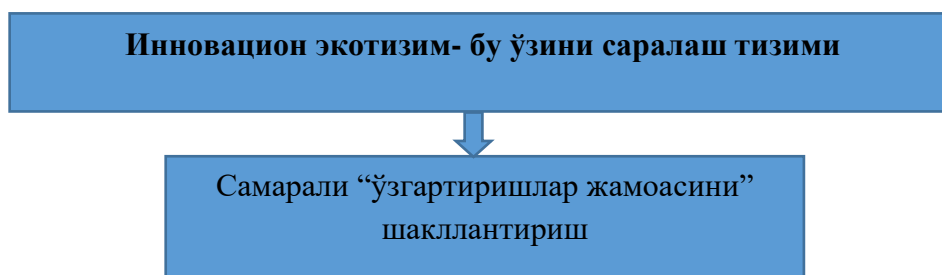
	Университет 1.0	Университет 2.0	Университет 3.0
Бошқа номлари	Ўрта аср, европа	Гумбольдт, тадқиқот	Тадбиркорлик
Мақсади	Таълим	Таълим, тадқиқот	Таълим, тадқиқот, тижоратлаштириш
Тадқиқот усуллари	Схоластик*	Монофанларга йўналтирилган	Мультидисциплинар, фанлараро
Ўқитиш тили	Латин	Миллий тиллар	Инглиз
Битирувчилар	Профессионаллар	Профессионаллар, тадқиқотчилар	Профессионаллар, тадқиқотчилар, технологик тадбиркорлар
Тузилмавий бирликлар	Маҳаллийчилик, факультетлар, коллежлар	Факультетлар, кафедралар	Институтлар, олий мактаблар
Раҳбар	Ректор	Профессор	Профессионал менежерлар
Таъсир даражаси	Локал (Маҳаллий)	Миллий	Халқаро
Тартиба солиш	Автоном	Давлат	Автоном
Таълим олиш имконияти даражаси	Оммавий	Элитар	Оммавий ва элитар

Схоластика – тажрибада синаб кўрилмаган, алоҳида тасаввурларга асосланган ва ҳаётдан ажралган билим.

Тадбиркорлик университети ўз ичига 2 та ташкилотни қамрайди: илмий-ўқув ва тадбиркорлик ва 2 вазифани ҳал этади: биринчиси - бўлғуси тадбиркорларни тайёрлаш ва иккинчиси ўзи тадбиркор-инноватор сифатида намоён бўлади.

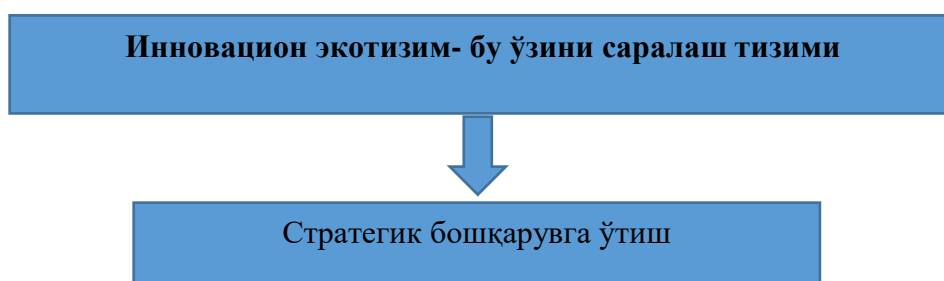

1.2.1-расм. Тадбиркорлик университетига ўтиш учун зарур бўладиган ўзгаришлар.

1.2.2-расм. Самарали “ўзгартиришлар жамоасини” шакллантириш.

Ҳар қандай ташкилотда ходимлар 2 қисмга бўлишади: ижодий ва стандартлашган. Жалб этиш тамойили: кўпроқ даражадаги турли хил пионер лойиҳаларни яратиш ва амалга оширишга тайёр ва унга қодирлардан бошлаш. Бунда инновацияларни етказиб берувчиларга асосий эътиборни қаратиш зарур бўлиб, улар орқали стратегик бошқарувга ўтиш амалга оширилади (1.2.3-расм).

1.2.3-расм. Стратегик бошқарувга ўтиш.

Бугунги жаҳон иқтисодиётида рўй бераётган кескин рақобатчилик шароитида университетнинг узок муддатли фаолият юритишини стратегик тасаввур этиш ва аниқлаш ва истиқболли фаолият турларини белгилаш ҳам муҳим аҳамият касб этади. Тадбиркорлик университетга йўналтирилган миссиялар бошқа миссия турлари билан ҳам аниқланади.

Шундай қилиб, биз университет 3.0 модели жамоавий бўлиб, ўрта асрлар ва тадқиқот университетларининг энг яхши томонларини ўз ичига олади ва университетнинг асосий функцияларига университетда билимларни тижоратлаштириш ва тадбиркорликни ривожлантириш вазифасини қўшади деган хулосага келишимиз мумкин.

1.4. Янги авлод университетлари

Замонавий дунёнинг тез ўзгариб бораётган воқеликлари янги Европа олий таълим тизимига ва унинг ядроси бўлган классик университетга тарихан мисли кўрилмаган глобал муаммоларнинг йиғиндисини ташкил этади³².

³² Щелкунов М.Д. Университеты перед лицом глобальных вызовов: российский путь // Поиск. Альтернативы. Выбор. – 2016. – № 3. – С. 48-59. Луман Н. Введение в системную теорию. – М.: Изд-во «Логос», 2007. – 360 с.

Биринчи қийинчилик (биринчи муаммо) - бозорда талаб юқори бўлган юқори технологияли маҳсулотларни ишлаб чиқаришни таъминлайдиган, уларнинг сифатини оширадиган ва амалиётга йўналтирилган вазиятга оид ("бу ерда ва ҳозир") мавҳум фундаментал билимлардан ("ҳамма жойда ва ҳар доим") устунлик берадиган инновацияларни доимий равишда жорий этишга қаратилган *ижтимоий ривожланишнинг инновацион тури*. Доимий инновацион ўзгаришларнинг асосий томони - бу ижтимоий ривожланишнинг хавфлилиги - жамият томонидан атроф-муҳит, технологик, иқтисодий, ижтимоий-сиёсий, институционал хатарларни доимий равишда ишлаб чиқаришдир³³.

Доимий ўзгарувчанлик, олдиндан айтиб бўлмайдиганлик, тасодифийлик, ноаниқлик, инсонни ўраб турган ахборот технологиялари муҳити хавфли бўлиши, университетнинг классик усуллари ва билимларни узатиш шакллари ўз самарасини йўқотади ва "суюқлик замонавийлиги" (З. Бауманнинг атамаси) томонидан обрўсизлантирилади.

Яна бир қийинчилик - ижтимоий муносабатларнинг асоси сифатида *экономоцентризм*. Бу фаолият маҳсулотлари алмашинувининг умумий товар-пул моҳиятини, барча товарлар ва хизматлар учун тўловларни амалга ошириш, номоддий маҳсулотларни товарлаштиришга йўналтирилганликни англатади.

Уни ифода этишнинг замонавий шакли "билимлар иқтисодиёти"дир, бунда билимларни ишлаб чиқариш, сотиш, тарқатиш ижтимоий бойликни кўпайтиришнинг асосий омилига айланади. Билим рақобатбардош устунликларни яратиш ва иқтисодий қийматни шакллантиришда ҳал қилувчи рол ўйнай бошлайди, шунингдек иқтисодий циклларда такрорланадиган капитал ролини ўйнайди.

Таълим капитал фаолиятининг шакли сифатида қаралади ва таълим харажатлари инсон капиталига инвестиция сифатида қаралади. Университет экономоцентрик тенденциялар (трендлар) билан шуғулланиб, классик ижтимоий институтдан илмий ва таълим хизматларини ишлаб чиқарувчи хўжалик субектига айлантирилмоқда. Ушбу ўзгаришларнинг маркерлари - бу ўқитишнинг тижорат характери, иқтисодий кўрсаткичлардан фойдаланиш. Жамиятга фидокорона хизмат қилиш категорияларида ўз фаолияти самарадорлигини анъанавий равишда баҳолаган классик университет учун бундай ўзгариш ғайриоддийдир.

Учинчи қийинчилик - бу ижтимоий институтларни **давлат**

³³ Николаева Е.М., Щелкунов М.Д., Ившина О.Я. Феноменология потребительства. Личностное и институциональное измерения. – Казань: Изд-во Казанский ун-т, 2014. – 160 с.

тасарруфидан чиқариш. Бозорга асосланган демократик жамиятнинг ўзига хос хусусияти бу жараён давлатнинг олий таълим тизимидаги ўрни ва ролини сезиларли даражада ўзгартиради, бу ерда, айниқса МДХ республикалари каби, узоқ вақт давомида деярли ягона буюртмачи, инвестор ва таълим фаолиятини ижрочиси вазифалари сақланиб қолди; давлатни университет билан муносабатларнинг хусусиятларини қайта кўриб чиқишга ундайди. Қанчалик узоқ бўлса, шунчалик давлатнинг мутлақо (total) бошқарувини ва олий ўқув юртларини марказлаштирилган кўллаб-қувватлаши самарасизлиги аниқланмоқда. Жумладан, давлат университетларининг қолдиқ асосида молиялаштиришнинг оқибатлари, давлатнинг инновацион ўзгаришлар шароитида таълимнинг ўқув ва лаборатория базасини янгилаш ва самарали сақлаб туришга, университет фанини ривожлантириш учун моддий ва молиявий ресурслар билан таъминлашга қодир эмаслиги шундан далолат бермоқда. Олий таълимни давлат тасарруфидан чиқариш етакчи йўналиш (етакчи тренд) ҳисобланади. Олий ўқув юртлари фаолиятида давлат иштирокининг истиқболлари ҳозирги пайтда давлат-хусусий шериклик, олий таълимга хусусий пулларнинг кириб келиши учун шароит яратиш, бозор институтлари фаолият доирасини кенгайтириш билан боғлиқ. Ўтган асрнинг 90-йилларига қадар асрлар давомида, мутлақо давлат муассасалари сифатида ташкил этилган, фаолият кўрсатган ва ривожланган университетлар, бугунги кунда давлат тасарруфидан чиқиш тенденцияси уларнинг мавжудлигига таҳдид солувчи муаммо сифатида қабул қилинмоқда.

Тўртинчи қийинчилик - жамиятни ахборотлаштириш ва оммавий коммуникацияларни виртуализация қилиш - кучли ижтимоий йўналиш сифатида кўплаб ижтимоий коммуникацияларнинг реал, моддий-сезги майдонидан виртуал, номоддий соҳага ўтишини англатади.

Виртуализация ижтимоий ўзаро таъсирни интерфаол тармоқ режимига ўтказди, иштирокчиларнинг миқдорий таркибини кенгайтиради ва уларни худудий кўшилишдан озод қилади. Виртуализация жараёни кўп жиҳатдан таълим соҳасидаги когнитив муносабатларни бошидан кечирмоқда. Университетда замонавий ахборот технологияларидан кенг фойдаланиш, Интернет имкониятлари билим манбаларига, уларни таржима қилиш ва қайта ишлашга мисли кўрилмаган тезликни таъминламоқда.

Ушбу тенденция худуддан ажратилган очик масофадан туриб ўқитиш феноменини келтириб чиқармоқда. Унинг тарафдорлари глобал виртуал университет - **Global University** веб-сайтини яратиш ғоясини кўллаб-қувватламоқдалар, уларнинг фикрига кўра у келажакда анъанавий университетларни деярли бутунлай алмаштиришга қодир. Жуғрофий жиҳатдан ўз минтақаларида маҳаллийлаштирилганлиги сабабли улар очик

таълим муассасалари билан рақобатлаша олмайдилар.

Кейинги қийинчилик - бу замонавий ижтимоий ҳаёт тартибининг бошқарувчи (доминант) тури сифатида истеъмолчилик (консюмеризм)дир. Кўпчиликнинг ижтимоийлашиши, субъективланиши ва идентификацияси (аниқланиши) ижодий эмас, балки индивидуал истеъмол орқали амалга оширилишига олиб келади.

Таълимни истеъмол қилиш университет ва талабалар ўртасида хизматларни "ишлаб чиқарувчи - истеъмолчи" мижоз форматига бўлган муносабатларнинг тўлиқлигини пасайтиради. "Кучсиз" фикрлаш тарзига эътибор қаратиш ва оммавий талаба-истеъмолчи сифатида ҳаракат қилиш, истеъмолчилик ўқув дастурларининг мазмунини асоссиз соддалаштириш ва осонлаштиришга олиб келади; шубҳали сифатга эга бўлган ўқув маҳсулотларини - уларни ишлаб чиқаришга қаратилган саъй-ҳаракатларни минималлаштиришга мажбур қилади; ўқув фаолиятининг кўнгилочар ва ўйин бошланишини ифодалайди; оддий истеъмол товарлари ва хизматларининг қийматини пасайтирган ҳолда, шахс учун ортиқча белги шаклланишининг йўқолишига олиб келади³⁴.

Истеъмолчиларга бўлган ушбу муносабат академия кадриятлари билан кескин қарама-қарши бўлиб, улар классик университет томонидан доимий равишда ўстирилиб ривожлантирилди.

Ва ниҳоят, охириги қийинчилик - бу ижтимоий ривожланишнинг глобаллашуви, жумладан, таълим, унинг миллий бозор иқтисодиёти манфаатларига мослашиши ва умумжаҳон стандартларига асосланган ягона дунё таълим тизимини бирлаштириш. Аҳолининг барча гуруҳларини таълим истисносиз ижтимоий бойликни кўпайтиришнинг асосий воситасига айланади ва жаҳон иқтисодиёти талабларига жавоб берадиган тор доирадаги профессионал бажарувчиларни тайёрлашга қаратилган. Глобалистик ёндашувга кўра, таълим глобал иқтисодиёт тизимининг функционал (вазифага оид) инфратузилмасига айланиши керак. Бунга глобаллашув даврида давлатнинг иқтисодий, ва натижада ижтимоий сиёсатини десуверенизация қилиниши ёрдам беради, уни глобал бизнеснинг таълим стратегиясига қарши туриш имкониятидан маҳрум қилиш киради. Бундай шароитда йирик трансмиллий компаниялар ва халқаро ҳукумат усти молиявий-банк тузилмалари турли хил шаклларда амалга ошириладиган давлатнинг таълим сиёсатининг тўлақонли субъектларига айланмоқдалар: ўзларининг корпоратив ўқув муассасаларини ташкил этишдан бошлаб,

³⁴ Балмасова Т.А. «Третья миссия университета» –новый вектор развития? // Высшее образование в России. – 2016. – № 8-9. – С. 48-55.

миллий таълим тизимларини ташкил этишни лойиҳалашда иштирок этишгача.

Олий таълимни касбий тайёргарлик даражасигача қисқартириш классик университетнинг вазифаси олдида мисли кўрилмаган қийинчиликни юзага келтиради, чунки Х.Ортеге-и-Гассетунинг таъкидлашича, бу университет ўзининг мавжудлиги ва фаолияти билан жамиятни "маданиятлар таранглигида" ушлаб туради.

Дунё миқёсидаги (глобал) муаммоларга дуч келаётган классик университетнинг ҳолати тўғрисида пессимистик ташхис қўйган биринчи тадқиқотчилардан бири ўтган асрнинг 90-йиллари ўрталарида нашр этилган машҳур "Вайроналар университети" китобининг муаллифи Б.Ридингс эди. "Таълим ва фан маъбади"ни модернизация қилиш муқаррар эканлиги маълум бўлди. Бунинг натижаси янги авлод университетларининг пайдо бўлиши, уларнинг мақсади ва вазифаларининг сезиларли даражада кенгайиши эди.

Университет 3.0 ва унинг янги вазифаси. Ўрнатилган нуқтаи назарга кўра, университет тарихи уч хил авлодга эга бўлиб, уларнинг вазифалари турлича. Шундай қилиб, Европа Ўрта асрларида пайдо бўлган биринчи авлод университетларининг вазифаси (U 1.0) ўтмишдаги маданий тажрибаларни етказиш орқали одамларнинг тор доирасини шакллантириш эди. 19-асрнинг бошлариданок университетларнинг иккинчи авлоди (U 2.0) шаклланиши бошланди: таълимга қўшимча равишда улар иккинчи миссияни - тадқиқот орқали илмий билимларни ишлаб чиқаришни қўлга киритдилар. Таълим ва тадқиқот миссияларининг икки томонлама бирлигининг энг тўлиқ ифодаси В.Гумболдтнинг "Universitaslitterarum" лойиҳасида олинган.

Иккала авлод университетлари жамоатчилик назорати ва аралашishi учун ёпиқ бўлган "фил суяк миноралари"нинг бир турини намойиш этишган. Уларнинг мавжудлиги ўз-ўзини таъминлаши улар ишлаб чиқарадиган билимларнинг ички моҳияти, таълим стандартлари ва юқори маданият намуналари билан оқланди. Университет жамоатчилиги унинг фаолиятини жамоат фаровонлигининг маҳсулоти деб билди, аммо буни бевосита жамиятнинг амалий эҳтиёжларини қондириш билан боғламади.

Шу билан бирга, ўтган асрнинг 60-йилларидан бошлаб, илгари жамият томонидан тан олинган университет маҳсулотларининг ўзини ўзи қадрлаши уларнинг ижтимоий фойдалилигига, ижтимоий аҳамиятлилигига йўл очиб беради, бу эса университетнинг асосий тадбирларидан бирига айланади. Мухторият институтидан у ижтимоий "ижтимоий хизмат кўрсатиш станцияси" вазифасини эгаллаб, ижтимоий фаол муассасага айлантирилди. У университет томонидан ишлаб чиқариладиган маҳсулотларга нисбатан жамиятнинг эҳтиёжларини тез ва самарали равишда қондириш учун ишлаб

чиқилган.

Ижтимоий мажбурият университет мақсадидаги туб ўзгаришларга олиб келган асосий сабабга айланди. Ижтимоий ўзгаришларнинг тўла ҳуқуқли муаллифи бўлиш ва жамият тузилишининг қабул қилинган аниқ тарихий тамойилларига мувофиқ равишда жамият ишларида қатнашиш учун янги имкониятлар яратиш, унинг субъективлиги чегараларини кенгайтирди. Бундай ҳолда, бу билим иқтисодиёти, унда университет фақат ўзи ишлаб чиқарадиган маҳсулотнинг товар-пул алмашинуви асосида жамият билан ўзаро муносабатда бўлиши мумкин. Кўрсатиб ўтилган ўзаро алоқалар жуда хилма-хил бўлиб, унинг таркибий қисмларининг йиғиндисида университетнинг янги деб аталадиган *учинчи миссиясини* ташкил қилади. Иккита анъанавий - таълим ва илмий билан бир қаторда, бу Ғарбда ХХ асрнинг охирида бошланган учинчи авлод университетларининг ажралмас қисми (U 3.0).

Олий таълим назарийчилари ва амалиётчилари U 3.0 ни, учинчи миссияни ва унинг таркибий қисмларини бошқача талқин қилишади³⁵. Шунга қарамай, таклиф қилинган талқинларнинг аксарияти деярли йигирма йил олдин Б.Кларк томонидан илгари сурилган *тадбиркорлик университети* концепциясига асосланади³⁶.

Бизнинг фикримизча, замонавий тадқиқотчилар томонидан ушбу турдаги муассасанинг таърифи энг муваффақиятли деб топилди: "Тадбиркорлик университети - бу учта соҳада - билимларни яратиш, ўқитиш ва билимларни амалда ўзгартириш - янги фаолиятни бошлаш, ички муҳитни ўзгартириш ва ташқи муҳит билан ўзаро муносабатларни ўзгартириш орқали чекловларни енгиб ўтиш учун мунтазам равишда ҳаракат қиладиган олий ўқув юрти"³⁷.

Юқоридаги таърифнинг муаллифлари камомаднинг асосий турларини инсон, молиявий ва ахборот ресурсларининг чекланиши натижасида юзага келганлиги тўғрисида ҳолисона айтиб, уни 1.4.1-жадвалда келтирилган тадбиркорлик фаолияти матрицасидан фойдаланган ҳолда белгилайдилар³⁸. Бу ҳар уч йўналишда ҳам, умуман олганда, университетнинг тадбиркорлик фаолияти ривожланиш даражаси ва самарадорлигини баҳолашга имкон беради.

³⁵ Clark B. Creating Entrepreneurial Universities: Organization Pathways of Transformation. – Guildford, UK: Pergamon, 1998. – 163 p.

³⁶ Константинов Г.Н., Филонович С.Р. Что такое предпринимательский университет // Вопросы образования. – 2007. – № 1. – С. 49-62.

³⁷ Etzkowitz H., Leydesdor L. The Triple Helix University-Industry-Government Relations: a Laboratory for Knowledge-Based Economic Development // EASST Review. – 1995. – Vol. 14. – № 1. – P. 14-19.

³⁸ Щелкунов М.Д., Николаева Е.М. Образование в XXI веке: перед лицом новых вызовов. – Казань: Казан. гос. ун-т, 2010. – 156 с.

Университет 3.0 нинг ишбилармонлик фаолиятининг асосий йўналишлари инновацион мутахассисларни тайёрлаш, инновацион маҳсулотларни пул тўлаш асосида ишлаб чиқариш ва манфаатдор давлат идораларига топшириш, таълим маҳсулотларини тижоратлаштириш, университетни ривожлантириш учун ташқи томондан моддий ва молиявий ресурсларни жалб қилиш, инновацион инфратузилма объектларини яратиш, ходимлар ва талабаларнинг тадбиркорлик маданиятини шакллантириш ва бошқалар.

1.3.1-жадвал.

Университет тадбиркорлик фаолиятининг матрицаси.

Фаолият йўналишлари	Камомад турлари ва уларни бартараф этиш усуллари		
	Инсон ресурслари етишмовчилигини енгиб ўтиш	Молиявий манбалар танқислигини бартараф этиш	Ахборот ресурслари етишмаслигини бартараф этиш
Билимларни шакллантириш	Амалий йўналтирилган тадқиқотчилар. Натижа шакл ва стандартдан муҳимроқдир. Илмий стандартларга жавоб берадиган маълумотлардан фарқли ўларок, ишлайдиган билимлар.	Қарорнинг чуқурлиги молиявий манбаларга мос келади.	Сезги ва тушунча туфайли маълумот етишмаслигини бартараф этиш.
Таълим бериш	Стандарт йўналтирилган ўқитишдан ностандарт натижага йўналтирилган ўқитишгача.	Ўқитишни амалий муаммоларни ҳал қилиш билан бирлаштириш. Компаниялар томонидан мураббийликдан кенг фойдаланиш.	Муаммонинг академик баёнотини ахборот билан таъминлаш муаммосидан - тадқиқот маълумотларини мавжуд ахборот даражасида ҳал қилиш қобилиятига қадар.

<p align="center">Билимни амалда қўллаш</p>	<p align="center">"Билим пайдо бўлди" меъёридан "фақат кимдир учун зарур бўлган билим пайдо бўлади" нормасига.</p>	<p align="center">Амалга ошириш харажатларидан билимларни қўллашдан молиявий натижаларга қадар.</p>	<p align="center">Амалий фойдаланиш янги тадқиқот вазифалари учун янги маълумотларни яратади.</p>
--	--	---	---

Университет 3.0 ташқи ҳамжамият учун очик бўлган илмий ва ўқув марказларига айланмоқда ва унинг талабларига эҳтиёткорлик билан жавоб бермоқда, улар орасида инновацион иқтисодий ғояларни амалга оширишга қаратилган марказлар айниқса муҳимдир.

Шу муносабат билан университетнинг асосий жамоат иштирокчилари - бизнес ва давлат билан ўзаро алоқаси Г.Ицкович ва Л.Лейдесдорф томонидан назарий жиҳатдан асосланадиган "учлик спирал" деб номланган модел асосида қурилган. Унда учта ижтимоий институтнинг ўзаро таъсири орқали инновацион маҳсулотни босқичма-босқич яратиш жараёни тасвирланган: университет илмий марказ сифатида, инновацион иқтисодиётда асосан чизиқли бўлмаган ва спирал ДНК тузилмаларини бирлаштирган давлат ва бизнес³⁹.

Анъанавий университетларнинг тадбиркорлик институтларига айланиши уларнинг ички институционал муҳитидаги ўзгаришларни англатади. Ушбу ўзгаришларнинг умумий моҳияти университетни бошқаришдир. Унинг моҳияти университет 3.0 ни бошқариш асоси сифатида иқтисодиётнинг хусусий секторига хос бўлган мафкуралар, усуллар ва амалиётдан фойдаланишдир. Университет бошқаруви ишлаб чиқарилган ўқув маҳсулотларини максимал даражада тижоратлаштиришга, университетни молиявий, моддий, кадрлар билан таъминлаш манбаларини излашга, тадбиркорлик миссиясини ривожлантиришга қаратилган⁴⁰.

Учинчи авлод университетининг шаклланиши ва унинг мақсади илмий адабиётларда қизгин муҳокама қилинади. Асосий оҳангни экономоцентрик (бошқарув, технологик, иқтисодий) муҳокамалар тарафдорлари белгилайди, унга кўра Гумболдт типидagi университетни U 3.0 га айлантириш сабаби ижтимоий-иқтисодий вазиятнинг қайтариб бўлмайдиган кучи. Шу нуқтаи назардан, Университет 3.0 нинг мақсади умуман таълим ва илмий миссияларни ўз ичига олган бўлиб, асосан сервелистик тарзида изоҳланади:

³⁹ Хагуров Т.А. Выше образование: между служением и услугой // Высшее образование в России. – 2011. – № 4. – С. 47-57.

⁴⁰ Виссема Йохан Г. Университет третьего поколения: управление университетом в переходный период. – М.: Сбербанк, 2016. – 422 с.

жамиятнинг ҳозирги долзарб амалий эҳтиёжларини қондириш, унинг жорий манфаатларини қондириш, жамиятнинг тарихан вақтинча талабларига жавоб бериш. Шундай қилиб, университетнинг мавжудлиги иккинчи даражали табиат, унумдорлик ва унинг ижтимоий-иқтисодий муҳитига тўғридан-тўғри боғлиқлик мақоми берилади, унинг анъанавий пойдеворлари - бепул таълим ва мустақил илмий изланишлар дахлсизлиги шубҳа остига олинади, яъни асрлар давомида шаклланган университетнинг ўзига хослиги йўқ қилинади.

Ушбу талқин нимани англатади? Ўзларининг *idée fixe* ғояси билан, яъни ҳаммани ва барчани "иқтисод қилиш" ва университетни бозор ва истеъмолчиларнинг ҳаёти гарови ҳолатига тушириб, уни ижтимоий хизматнинг ролдан бошқа нарса билан чеклайдиган экономоцентрик суҳбатларнинг чекланиши ҳақида? Ёки ҳақиқатан ҳам университетнинг тарихий йўқолиб кетиш тенденцияси - инсониятнинг буюк ижтимоий-маданий ихтироси билан боғлиқми? Ёки бу мунозаралар ўтиш давридаги университетнинг "болалик касаллиги"ни қайд этади ва бу муаммони енгиб, охир-оқибат янгиланган шаклда ўз шахсиятининг хусусиятларини қайта тиклай оладими?

Ушбу саволлар экспертлар ҳамжамиятининг кун тартибида доимий равишда пайдо бўлиб келмоқда, улар нафақат танқидий мавзуларга айланган экономоцентрик нуқтаи назаридан, балки турлича нуқтаи назарлардан ҳам ҳар томонлама муҳокамага муҳтож⁴¹. Университет 3.0 нинг сервелистик талқинларидан узоқлашишга уринишлар қилинмоқда. Шундай қилиб, яқинда русча таржимада⁴² чоп этилган фундаментал асарда унинг муаллифи Й.Виссема U 3.0 вазифасини ҳозирги ижтимоий сўровларга хизмат кўрсатиш воситаси сифатида эмас, балки янги шароитда университетнинг ички суверен (мустақил) вазифаларини ҳал қилиш усули сифатида изоҳлайди⁴³. Худди шундай позицияни Европа Иттифоқининг узлуксиз таълим дастури доирасидаги Европа университетларининг ҳамкорлиги натижаларини сарҳисоб қиладиган ҳисобот муаллифлари ҳам таъкидлашади⁴⁴.

Учинчи миссиянинг талқинлари юз беради, бу унинг экономоцентрик талқинини мутлақо рад этади. "Сиз келажакнинг муаммоларига назар ташлаганингизда, 3.0 модели бу бошланғич (старт) инкубатор модели

⁴¹ Головкин Н.В., Зиневич О.В., Рузакина Е.А. Университет третьего поколения: Б. Кларк и Й. Уиссема // Высшее образование в России. – 2016. – № 9. – С. 40-47.

⁴² E3M-Project. (2012). Green Paper «Fostering and Measuring Third Mission in Higher Education Institutions». – URL: <http://www.e3mproject.eu/docs/Greenpercentage20paper-p.pdf> Каким должен быть университет будущего? – URL: <http://indicator.livejournal.com/24905.html> Движение имиджей. Российские вузы крепнут в борьбе // Поиск. – 2016. – № 25(1411). – С. 6.

⁴³ Паспорт приоритетного проекта «Вузы как центры пространства создания инноваций». – URL: <http://government.ru/media/files/OnTUmegFLNj5Uqtac57yWG1EtMG9ABe.pdf>

⁴⁴ Гафуров И.Р., Васильев В.Л., Кашбиева Р.Р. Инновационные кластеры и социально-экономическое развитие регионов: анализ методических подходов. – М.: «Анкил», 2012. – 292 с.

эмаслигини тушунасиз", дейди О.В.Хархордин. "Гарвард университети ректори Дрю Фаустнинг сўзларига қарасак, унинг фикрига кўра Гарвард буюқдир, чунки улар Гейтс сингари одамларни ишлаб чиқаришгани учун эмас, балки у маданиятни кўриқчиси ва ҳаётнинг маъносини ишлаб чиқарувчиси бўлгани учундир"⁴⁵.

Умуман олганда, жамият ва иқтисодиётнинг ривожланиши билан университетлар функцияларининг ривожланиш жараёнлари ҳам маълум бир тенденцияларга эга бўлган ҳолда вақт ўтиши билан улар ўзгариб ва такомиллашиб борган ва бу ҳолат ҳозир ҳам давом этмоқда (1.2.4-расм).

Университет - 1.0	Билимлар етказилиши Кадрлар тайёрлаш Ижтимоий лифт	Таълим стандартлари Ўқув ва услубий материаллар
Университет - 2.0	Янги билимларни тадқиқот фаолияти орқали генерациялаш Бозор ўйинчилари учун консалтинг сервис маркази	Саноат буюртмаси бўйича ИТИ бажариш “Буюртмага” технология яратиш
Университет - 3.0	Технологияларни тижоратлаштириш Тадбиркорлик компанияларини яратиш (spin- out)	IP ҳуқуқларини бошқариш Тадбиркорлик экотизими Шаҳар ити ривожланиши

1.2.4-расм. Университетлар функцияларининг ривожланиши.

Назорат саволлари:

1. Ўзбекистон Республикасининг “Илм-фан ва илмий фаолият тўғрисида”ги ЎРҚ-576-сонли Қонуни қачон қабул қилинган ва унинг асосий мақсади айтиб беринг.

2. Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 24 июлда «Инновацион фаолият тўғрисида» ги ЎРҚ-630-сонли Қонуни қачон қабул қилинган ва унинг асосий мақсади айтиб беринг.

3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5847-сонли Фармони қачон қабул қилинди ва унда белгиланган вазифалардан нималардан иборат?

4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Илм-фанни 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида” ги ПФ-6097-сонли Фармони қачон қабул қилинган ва унинг асосий мақсади айтиб беринг.

⁴⁵ Щелкунов М.Д., Николаева Е.М., Фурсова В.В. На пути к международному признанию: Казанский федеральный университет как субъект глобального пространства высшего образования. – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 2016. – 140 с.

5. Университет 1.0, университет 2.0 ва университет 3.0 моделларининг фақли жиҳатларини санаб ўтинг.

6. Университет 3.0 концепциясининг асосий жиҳатлари нималардан иборат?

6. Тижоратлаштириш нима?

7. Тадбиркорлик университети деганда нимани тушунасиз?

8. Янги авлод университетларининг ўзига хос жиҳатларини санаб ўтинг.

9. Академик тадбиркорлик деганда нимани тушунасиз?

10. Ўзбекистонда университет 3.0 концепциясини жорий этишдаги муаммолар ва уларни ҳал этиш йўлларини санаб ўтинг.

Фойдаланилган адабиётлар

Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар:

1. Ўзбекистон Республикасининг 2019 йил 29 октябрь “Илм-фан ва илмий фаолият тўғрисида”ги ЎРҚ-576-сонли Қонуни

2. Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 24 июлда «Инновацион фаолият тўғрисида» ги ЎРҚ-630-сонли Қонуни.

3. Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 23 сентябрда қабул қилинган “Таълим тўғрисида”ги ЎРҚ-637-сонли Қонуни.

4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февраль “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги 4947-сонли Фармони.

5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 20 апрель “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-2909-сонли Қарори.

6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 21 сентябрь “2019-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини инновацион ривожлантириш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5544-сонли Фармони.

7. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 27 август “Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг узлуксиз малакасини ошириш тизимини жорий этиш тўғрисида”ги ПФ-5789-сонли Фармони.

8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрь “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5847-сонли Фармони,

9. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрь

“Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5847-сонли Фармони.

10. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 29 октябрда “Илм-фанни 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида” ги ПФ-6097-сонли Фармони.

11. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2020 йил 25 январдаги Олий Мажлисга Мурожаатномаси.

12. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябр “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5847-сонли Фармони.

13. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2020 йил 25 январдаги Олий Мажлисга Мурожаатномаси.

Махсус адабиётлар:

1. Бадеева, Е.А. (2012), Университетское планирование в рамках процессного подхода: монография, Москва: Издательский дом Академии Естествознания. <http://economy.khsu.ru> [Доступ 24 марта 2010 г.]

2. Балмасова Т.А. «Третья миссия университета» –новый вектор развития? // Высшее образование в России. – 2016. – № 8-9. – С. 48-55.

3. Ватагина М.В. Стратегические направления в развитии маркетинговой деятельности вузов// Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России№2(42)2009. С.113-116.

4. Веретенникова, О. Б., Дрантусова, Н. В., Ключев, А. К., Кортков, С. В., Майданик, В. И., Малышева, Л. А., Попова, Л. Н. (2008), Разработка стратегии образовательного учреждения: методические рекомендации, Екатеринбург: Университетское управление: практика и анализ.

5. Виссема Йохан Г. Университет третьего поколения: управление университетом в переходный период. – М.: Сбербанк, 2016. – 422 с.

6. Волкова Н. С. Анализ системы дополнительного профессионального образования России и его роль в современных условиях // Молодой ученый. — 2012. — №5. — С. 412-415. — URL <https://moluch.ru/archive/40/4761/> (дата обращения: 28.08.2019).

7. Гафуров И.Р., Васильев В.Л., Кашбиева Р.Р. Инновационные кластеры и социально-экономическое развитие регионов: анализ методических подходов. – М.: «Анkil», 2012. – 292 с.

8. Головкин Н.В., Зиневич О.В., Рузакина Е.А. Университет третьего поколения: Б. Кларк и Й. Уисема // Высшее образование в России. – 2016. – № 9. – С. 40-47.
9. Исправление расширением. Гуманитарному образованию вернули право на развитие // Поиск. – 2017. – № 5(1443). – С. 8.
10. Каким должен быть университет будущего? – URL: <http://indicator.livejournal.com/24905.html>. Движение имиджей. Российские вузы крепнут в борьбе // Поиск. – 2016. – № 25(1411). – С. 6.
11. Каргин Д.Б. Предпринимательское образование, предпринимательский университет, коммерциализация технологий. Астана, 2016: [http://www.enu.kz/downloads/materials/ Каргин. Предпринимательское образование.pdf](http://www.enu.kz/downloads/materials/Каргин.Предпринимательское_образование.pdf).
12. Касаткина Е. А. Градобоев В. В. Место бенчмаркинга в международной конкурентной среде // Научная электронная библиотека «КИБЕРЛЕНИНКА». — 2012. — № 6–1
13. Клаус Шваб «Четвертая промышленная революция»: Э. Москва. 2016. 48 с.
14. Константинов Г.Н., Филонович С.Р. Что такое предпринимательский университет // Вопросы образования. – 2007. – № 1. – С. 49-62.
15. Красинская Л.Ф. Модернизация, оптимизация, бюрократизация...Что ожидает высшую школу завтра? // Высшее образование в России. – 2016. – № 3. – С. 73-82.
16. Ксендзова Г. Ф. Тенденции развития маркетингового управления на рынке образовательных услуг // Историческая и социально-образовательная мысль. – 2012. – № 3. – С. 118–121.
17. Луман Н. Введение в системную теорию. – М.: Изд-во «Логос», 2007. – 360 с.
18. Хагуров Т.А. Выше образование: между служением и услугой // Высшее образование в России. – 2011. – № 4. – С. 47-57.
19. Лагутина Е. Е., Леонгардт В. А., Шапошников В. А. Профессиональное образование по специальности «маркетинг» как товар в системе маркетинга // Вестник ЮУрГУ. – 2010. – № 7. – С. 98–101.
20. Мамонтов, С.А. (2001), Сфера образования как многоуровневая маркетинговая система, Москва: Финпресс.
21. Мягков Г.П., Бухараев В.М. Трансформация классического университета в условиях «текущей современности» // Классический университет: история и современность: материалы Всеросс. с международным участием научно-практической конференции, посвященной

85-летию Удмуртского гос. ун-та; Ижевск, 3-4 февраля 2016 г. /отв. ред. и сост. В.В. Пузанов, Д.В. Репников. – Ижевск: Издат. центр «Удмуртский университет», 2016. – С. 56-61.

22. Николаева Е.М., Щелкунов М.Д., Ившина О.Я. Феноменология потребительства. Личностное и институциональное измерения. – Казань: Изд-во Казанский ун-т, 2014. – 160 с.

23. Панкрухин А. П. Маркетинг образовательных услуг в высшем и дополнительном образовании: учебное пособие. – М.: Интерпакс, 1995.

24. Самойленко К.А. Перспективы развития инновационно-предпринимательских университетов: http://ir.znau.edu.ua/bitstream/123456789/1983/1/Nauk_chut_2014_3_177182.pdf.

25. Тазарбеков К.А. К разработке « Дорожной карты трансформации университета «Туран» в инновационно-предпринимательский университет». Тезисы.- алматы: Университет «Туран», 2016. -36 с.

26. Паспорт приоритетного проекта «Вузы как центры пространства создания инноваций». – URL: <http://government.ru/media/files/OnTUmegFLNj5Uqtac57yWG1EtMG9ABe.pdf>

27. Шуклина З. Н., Эшонов Р. Р., Хаданович Н. В. Выбор инструментов и стратегий бенчмаркинга в рискованной конкурентной среде // Молодой ученый. — 2017. — №12. — С. 387-392. — URL

28. Щелкунов М.Д., Николаева Е.М. Образование в XXI веке: перед лицом новых вызовов. – Казань: Казан. гос. ун-т, 2010. – 156 с.

29. Эфендиев, А.Г., Кратко И.Г., Латышова Л.С. (2004), Маркетинговая активность вуза на рынке образовательных услуг и рынке труда, Москва: АНО «Академия менеджмента и бизнес-администрирования», ИД «Экономическая газета».

30. Хершген ГД. Маркетинг: Учебник для вузов. М.: ИНФРА-М, 2000. 354 с.

31. Хруцкий В.Е. Современный маркетинг: Настольная книга по исследованию рынка: Учеб. пособие. М.: Финансы и статистика, 2003.

32. Черчилль Г.А. Маркетинговые исследования: Маркетинг для профессионалов. СПб. Питер, 2000.

33. Шадриков В., Геворкян Е. О процедуре комплексной оценки вуза // Высшее образование в России. 2001. № 1.

34. Шульц Д.Е., Танненбаум С.С., Лаутерборн Р.Ф. Новая парадигма маркетинга. Интегрируемые маркетинговые коммуникации: Пер. с англ. М.: ИНФРА-М, 2004.

35. Щелкунов М.Д. Университеты перед лицом глобальных вызовов: российский путь // Поиск. Альтернативы. Выбор. – 2016. – № 3. – С. 48-59.
36. Щелкунов М.Д., Николаева Е.М., Фурсова В.В. На пути к международному признанию: Казанский федеральный университет как субъект глобального пространства высшего образования. – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 2016. – 140 с.
37. Эванс Дж. Р., Берман Б. Маркетинг. М.: Сирин, 2004.
38. Энджел Д., Минnard П.У. Поведение потребителей. СПб. Питер Ком, 2000.
39. Эриашвили НД. Маркетинг: Учебник. М.: ЮНИТИ, 2003.
40. Ядин Д. Маркетинговые коммуникации: современная креативная реклама. М.: Фаир–Пресс. 2003.
41. Clark B. Creating Entrepreneurial Universities: Organization Pathways of Transformation. – Guildford, UK: Pergamon, 1998. – 163 p.
42. Etzkowitz H., Leydesdor L. The Triple Helix University-Industry-Government Relations: a Laboratory for Knowledge-Based Economic Development // EASST Review. – 1995. – Vol. 14. – № 1. – P. 14-19.
43. E3M-Project. (2012). Green Paper «Fostering and Measuring Third Mission in Higher Education Institutions». – URL: <http://www.e3mproject.eu/docs/Greenpercentage20paper-p.pdf> Sarah Lurman. The Tradition of Need – Blind Admissions Is Starting to Die // Street Journal. 1994. № 5 (Jan.).
44. Summarized from Sarah Lurman. A Student of Value' Means a Student a no Can Pay the Rising Cost of College // Wall Street Journal. 1994. № 5 (Jan.).

Интернет сайтлар:

1. <http://edu.uz> – Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги.
2. <http://lex.uz> – Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси.
3. <http://bimm.uz> – Олий таълим тизими педагог ва раҳбар кадрларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини оширишни ташкил этиш бош илмий-методик маркази.
4. <http://ziyonet.uz> – Таълим портали Ziyonet.
5. <http://natlib.uz> – Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси.
6. <http://tmethod.uz> – ТДПУ ҳузуридаги педагог кадрларни қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш тармоқ маркази.

2-МАВЗУ: УНИВЕРСИТЕТ 3.0 МОДЕЛИДА БИЛИМЛАРНИ ТАРҚАТИШ, ГЕНЕРАЦИЯЛАШ ВА ТИЖОРАТЛАШТИРИШ УЧУН АХБОРОТ ТИЗИМЛАРИНИ ЛОЙИХАЛАШТИРИШ АСОСЛАРИ

Режа:

2.1 Технологияларни тижоратлаштириш моделлари.

2.2 Трансфер технологиялар: трансфер марказлари ва технологияларни тижоратлаштиришни информацион кўллаб-қувватлаш.

2.3 Университет 3.0 моделида билимларни тарқатиш, генерациялаш ва тижоратлаштириш учун ахборот тизимларини лойиҳалаштириш.

Таянч тушунчалар: технологияларни тижоратлаштириш, трансфер, университет, университет концепцияси, корпорация, тадбиркорлик университетлари, университет-3.0, технологиялар трансфери, хорижий тажриба, фан, ишлаб чиқариш, тижоратлаштириш, интеллектуал фаолият натижаси.

2.1 Технологияларни тижоратлаштириш моделлари.

Биринчи мавзуси университет 3.0 нинг асосий хусусияти ва янги функцияси ўлароқ университет шароитида ишлаб чиқарилган технологиялар ва билимларни тижоратлаштириш ва узатиш эканлиги аниқланди.

Жамият келажаги - бу билимлар ва инновациялар жамияти. Замонавий университетнинг бош функцияси – инноваторларни тайёрлаш. Тадбиркорликнинг муҳим шакли – фан, таълим ва маданият интеграцияси асосидаги билимга асосланган тадбиркорлик ҳисобланади. Шу боис бугунги кунда интеллектуал тадбиркор концепцияси яратилмоқда.

Юқори сифатли таълим хизматларига замонавий шароитда фақатгина профессор-ўқитувчиларнинг нафақат таълим жараёнидаги балки илмий, маслаҳат ва инновацион фаолиятдаги фаол иштироклари ҳисобига эришилади. Бизда фаннинг фундаментал ва амалий тадқиқотларга бўлиниши тушунчаси илдиз отган ҳолда “соф фан” нинг тадбиркорлик фаолияти имкониятлари деярли мавжуд бўлмаган.

Тадбиркорлик университети аввало, амалий тадқиқотларга ва инновацияларни яратишга йўналтирилганлиги сабабли унда фаолият юритувчи профессор-ўқитувчилардан назарий масалалар доирасидан чиқиш ва муваффақиятли корпорациялар ва мамлакатларнинг реал стратегияларини ва амалиётини ўрганишлари талаб этилади. Бозор иқтисодиёти ривожланишида илмий фаолиятнинг инновацион салоҳияти устувор эҳтиёжлардан ҳисобланади. Тадбиркорлик университети шуниси билан

фарқланадики, ғоялар ва тадқиқот натижалари маҳсулотларда ва хизматларда ўз аксини топади. Тадбиркорлик университетидаги илмий тадқиқот йўналишлари ўз навбатида иккита, яъни муҳандислик-техник ва ижтимоий-гуманитарга бўлиш мумкин.

Асосийси бундай университетларда ўқитувчилар ва талабалар учун яратувчан инновацион-тадбиркорлик атмосферасини пайдо қилиш лозим. Фаннинг пулга айланиши борасида тасдиқлар мавжуд. Инновация – билимнинг катта пулларга айланишини англатади. Бу борада биздаги муаммо – билимнинг пулга айланмаслиги. Шу сабабли бугунги кунда барча даражалардаги бошқарувчиларнинг инновацион ва лойиҳали дастаклардан фойдалана оладиган, инновацион фикрлайдиган янги турини тайёрлаш масаласи кун тартибиде турибди. Бунинг ечими янги институт – “профессор-тадбиркор” (фаундерлар) клубини яратиш ҳисобланади. Шунингдек, текин маслаҳатлар ташкил этиш, бизнес модуллар ва семинарларни, тренинг дастурларини ташкил этиш, фанлараро акселаторлар жамоасини шакллантириш каби вазифаларни ҳал этиш лозим бўлади.

Тадбиркорлик университетлари корпорациялар ва бизнес билан ўзаро муносабатларни кенгайтиришга интиломқда ҳамда технологияларни тижоратлаштириш ҳамкорликнинг янги турларидан бирига айланмоқда. Тадқиқот ўтказишда кўпинча бизнес ва университетлар ўз олдига турли хил мақсадларни кўядилар: тадқиқотлар натижаси ва ундан кўшимча фойда олиш имконияти бизнес учун муҳимдир; университет илмий изланишларнинг сифатига, уни жамоатчилик ва талабалар томонидан қабул қилинишига ва натижаларни даромад олишдан кўра ўқув жараёнида қўллаш имкониятига кўпроқ эътибор беради. Тадқиқот мақсадларидаги тафовут ва технологияларни тижоратлаштириш истаги йўқлиги баъзи университетларнинг тадбиркорлик моделига ўтишига имкон бермайди, аммо, университетлар ва бизнес ўртасидаги ҳамкорлик юзага келганда, жараённинг иккала иштирокчилари ўзаро ҳамкорликдан катта фойда олишади, улардан бири технологияни муваффақиятли тижоратлаштиришдир. Технологияларни тижоратлаштириш моделларини ўрганишга ўтишдан олдин, асосий назарий тушунчаларнинг таърифи берилиши керак. Кўпинча "технология" атамаси техник билимлар ва "моддий объектларни ишлаб чиқаришга имкон берадиган янги самарали ва иқтисодий ишлаб чиқариш жараёнлари" тўғрисидаги маълумотларга асосланган билим ёки интеллектуал фаолият натижаси (ИФН)⁶⁰. Технологияларни тижоратлаштириш жараёнида учрайдиган иккинчи муҳим атама бу "инновация"лар бўлиб, улар 1912 йилда

⁶⁰ Заложнев, А. Ю. Модели и методы внутрифирменного управления / А. Ю. Заложнев. М.: СтормМедия, 2004. 320 с.

Ж. Шумпетер томонидан "янги комбинациялар ва ривожланишнинг ўзгариши" сифатида куйидаги ҳолатларда аниқланган: янги бозорни очиш, янги маҳсулотнинг пайдо бўлиши, янги ишлаб чиқариш усулини жорий этиш, янги хомашё манбасини ишлаб чиқиш, янги ташкилий тузилмани жорий этиш⁶¹. Инновацияларнинг пайдо бўлиши жараёни иккита асосий ёндашувга асосланади: технологияни ривожлантиришга асосланган ва бозор эҳтиёжларини қондиришга қаратилган. Р.Ротвелл инновацион менежментнинг ҳаётий циклининг бешта моделини таклиф қилди, аммо уларнинг барчаси битта компания ичида инновацияларни яратишга асосланган ва тадқиқот ташкилотлари билан ҳамкорлик қилишни талаб қилмайди⁶².

2003 йилда Г.Чесбронинг "Очиқ инновациялар. Технологияларни яратиш ва ундан фойдаланишнинг янги усули "инновацияларни яратишнинг янги модели -"очиқ инновациялар", бу тадқиқот харажатларини камайтириш ва инновацияларнинг ҳаётий цикли давомида юзага келадиган хатарларни сезиларли даражада камайтиришга имкон беради. Г.Чесбро томонидан аниқланган очиқ инновация моделининг асосий хусусиятлари⁶³:

- бошқа соҳалар ва компаниялардан истеъдодли одамларни янада ҳар томонлама ва тажрибали жамоани жалб қилиш учун жалб қилиш;
- ташкилотнинг тадқиқотларидан фойда олиш учун уни ўзингиз ўтказишингиз шарт эмас;
- бозорда пайдо бўлиш тезлигига эмас, балки бизнес моделини яратишга кўпроқ эътибор берилади;
- нафақат янги ғояларнинг пайдо бўлиши, балки уларни ташқи муҳитда излаш ҳам содир бўлади;
- ташкилотлар интеллектуал мулк ҳуқуқларини сотиш ва таъминлаш орқали технологияларни оммавий тижоратлаштиришга интилишади;
- тегишли интеллектуал мулк компанияси бозорда пайдо бўлганда, компания уни ўз фойдаланиши учун сотиб олади.

Инновацияларни яратиш учун янги моделнинг пайдо бўлиши туфайли компанияларнинг шерик тармоғи сезиларли даражада кенгаймоқда, яратилган инновациялар ва потенциал тижорат муваффақиятли технологиялар сони сезиларли даражада ошмоқда. Очиқ инновациялар, саноат ва университетларнинг ўзаро ҳамкорлиги мумкин бўлганда, компаниялар университетларга тижоратлаштириш учун мавжуд бўлган янги

⁶¹ Шумпетер, Й. А. Теория экономического развития. Капитализм, социализм и демократия / Й. А. Шумпетер. М.: Эксмо, 2007. 864 с.

⁶² Rothwell R. Towards the Fifth-generation Innovation Process // International Marketing Review. 1994. №11. P. 7-31.

⁶³ Чесбро, Г. Открытые инновации. Создание прибыльных технологий / М.: Поколение, 2007. 336 с.

технологиялар ва янгиликларни излашда, шунингдек янги истиқболли ишчиларни излашда муурожаат қила бошлайдилар. Университетлар ва бизнес биргаликда яратган инновацияларнинг ҳаётий цикллари ҳақида гапирганда, биз қуйидаги босқичларни ажратишимиз мумкин:

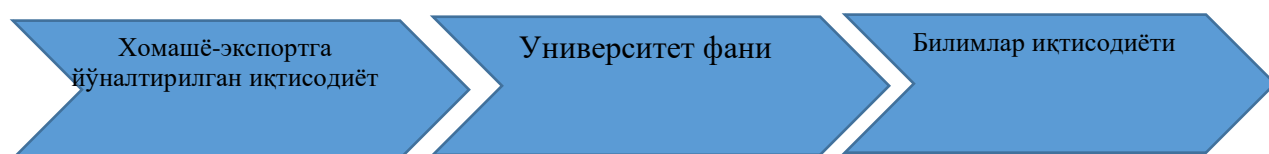
– Асосий (фундаментал) тадқиқотлар – бу аниқ амалий ёки тижорий мақсадларсиз (фан учун фан) экспериментал ёки назарий тадқиқотлар. Ушбу турдаги тадқиқотлар бизнес учун алоҳида қизиқиш уйғотмайди, чунки бу жуда қийин ёки молиявий фойда олишнинг иложи йўқ.

– Амалий тадқиқотлар - "техник ва ижтимоий муаммоларни амалий ҳал этишга қаратилган илмий тадқиқотлар"⁶⁴. Ушбу турдаги тадқиқот амалий иш муаммоларини (бизнеснинг амалий масалаларини) ҳал қилиш учун қўлланилиши мумкин.

– Тажриба-конструкторлик ишлари (ТКИ) - бу “техник шартларга мувофиқ янги маҳсулот турини яратишда бажариладиган маҳсулотнинг намунаси учун конструкторлик ва технологик ҳужжатларни ишлаб чиқиш бўйича ишлар мажмуи”⁶⁵. Ушбу турдаги иш университетлар ва бизнеснинг инновацион ҳамкорлигида устунлик қилади.

Бизнес-тузилмаларнинг тадбиркорлик таълими ривожланишидаги иштироки кадрлар тайёрлаш соҳасида университетлар билан уларнинг ўзаро фаол хатти-ҳаракатлари орқали аниқланади; ИТИ ва ИТТКИ олиб бориш соҳасида; инновацияларни ишлаб чиқиш ва тижоратлаштириш; фан ва инновацияларни доимий ва тизимли равишда молиялаштиришда.

Шундай қилиб, тадбиркорлик университетларининг асосий мезонлари - яратилган стартаплар, улар томонидан яратилган иш ўринлари, инновацион инфратузилманинг мавжудлигидан иборат бўлиши лозим.

фан – таълим ва ижтимоий сиёсатнинг тўғридан-тўғри давоми:

тижоратлаштириш учун хизмат қиладиган ресурсларни, янги технология ва инновацияларни яратади,

⁶⁴ Философский энциклопедический словарь. М.: Советская Энциклопедия, 1983. 405 с.

⁶⁵ Аникейчик, Н. Д. Планирование и управление НИР и ОКР. Учебное пособие / Н. Д. Аникейчик, И. Ю. Кинжагулов, А. В. Федоров. СПб.: Университет ИТМО, 2016. 192 с.

инновацияларни тижоратлаштириш эса янги иқтисодиётни пайдо этади.

2.1.1-расм. Тадбиркорлик университетлари ривожланиши орқали миллий иқтисодиётнинг трансформациялашуви⁶⁶.

Тадабиркорлик университетлари фаолиятининг асосий йўналишлари ўз бизнесини асослашга ва унда масъулиятни ўз бўйинига оладиган, университетнинг ўзида тадабиркорлик фаолиятини, бизнес-инкубаторларни, технопаркларни, шўъба корхоналарни ва ҳ.к.ларни яратишга қодир бўлган бўлғуси тадабиркорларни тайёрлашдан иборат. Бунда муҳим жиҳати талабалар ва битирувчиларни тадабиркорликка жалб этиш, уларга ахборот-маслаҳат ва ресурсли ёрдам кўрсатиш ҳисобланади.

Миллий иқтисодиётни университет фани ва илмий натижаларни тижоратлаштиришнинг ривожланиши орқали трансформациялашувининг умумий схемаси 2.1.1-расмда келтирилган.

Тижоратлаштириш қачонки ишланган технология мавжуд бўлганида, илмий тадқиқот ишлари тугалланганида ва маълум бир маҳсулот ёки хизмат тижорат миқдорлари томонидан баҳоланган ва уларнинг синовларидан ўтган ҳолда бошланади.

2.1.2-расмда кўрсатилганидек, иқтисодий муносабатларнинг бозор модели шароитида таълим бозори ва илмий хизматлар ривожланишида ва ўқув муассаси рақобатбардошлигининг кучайишида ўқув адабиётларини яратиш, патентларни сотиш, “ноу-хау”, илмий ишланмалар муҳим рол ўйнайди. Бундай фаолиятнинг мақсади – эҳтиёжларни бир мунча самарали қондириш: шахсларни – таълимда; таълим муассасини – унинг профессор-ўқитувчилари ва ходимларининг яшаш шароитлари ва ривожланишида, юқори даражада мутахассисларни тайёрлашда; жамиятда – шахсий ва интеллектуал салоҳиятни яхлит кенгайтирилган такрор ишлаб чиқаришда⁶⁷.

Тадабиркорлик университетига айланиш учун аввало, университет низоми билан яқиндан боғлиқ бўлган базавий шартлар киритилган - мақсадларни яратиш, концепциялар бўлиши лозим бўлиб бунда: вертикал университетдан полисга ўтиш; инновацион дастур орқали барча ҳамжамиятга билимларни тарқатиш моделини, маданий ўзгаришларни тарғиб этиш.

⁶⁶ Каргин Д.Б. Предпринимательское образование, предпринимательский университет, коммерциализация технологий. Астана, 2016: <http://www.enu.kz/downloads/materials/Каргин%20Д.%20-%20Предпринимательское%20образование.pdf>.

⁶⁷ Система менеджмента качества в образовании. Адаптивные структуры: http://yuprof.moy.su/news/sistema_menedzhmenta_kachestva_v_obrazovanii/20130410253.

Тадбиркорлик университети нафақат билимларни “узатиш” институти сифатида лозим, балки у мураккаб интеллектуал масалаларни ечишга қодир бўлган юқори даражадаги ижтимоий капитал билан ижтимоий алоқаларни келтириб чиқарувчи тизим сифатида ишлаши лозим. Ушбу имконият битирувчиларнинг амалий йўналишдаги тадқиқот масалаларини ечиш борасидаги давом этувчи ўзаро хатти-ҳаракатлари механизмлари орқали амалга оширилиши мумкин.

2.1.2-расм. Таълим хизматлари ва илмий сиғимли ишланмалар бозорининг аралаш бозорлар билан алоқалари.

Тадбиркорлик университети битирувчиларни нафақат ягона концептуал тил билан бирлаштирувчи, балки университетдан ташқари маълум бир тадқиқот масалаларини ечишга ихтисослаштирилган, инновацияларни яратишга, тижоратлаштириш орқали мамлакат иқтисодиётини принципиал жиҳатдан янги фан сиғими юқори бўлган даражага олиб чиқишга қодир бўлган илмий мактабларни шакллантириш амалиётини яратиши лозим.

Кўпинча, университет ва бизнес ўртасидаги инновацион алоқалар бизнеснинг талаби асосида қурилади, хусусан, компания инновацион сўровга эга бўлганида, уни университет шароитида излашга имкон берадиган тажриба-конструкторлик ишларига тегишли бўлади. Университетда тижоратлашувга келсак, уларни тижоратлаштириш учун моделни танлашда,

танлов омилларидан бири бу лойиҳани яратиш босқичидир. Технологик қиймат яратилишининг ўзаро боғлиқ бешта босқичи мавжуд⁶⁸:

– Биринчи босқич ғояни яратишдир - муаллиф истеъмолчини қизиқтириши мумкин бўлган янги маҳсулот ёки ечим ғоясини таклиф қилади. Ушбу босқичда лойиҳани янада тадқиқ қилиш ва ривожлантириш мумкин ёки уни тижоратлаштириш ва бозорга чиқиш тўғрисида қарор қабул қилинади. Ушбу концепция тарафдорлари ва мумкин бўлган маблағ қидирилмоқда. Ушбу босқичда мақсад ва вазифаларни SMART мезонларига кўра баҳолаш тавсия этилади (махсус, ўлчанадиган, эришиш мумкин, долзарб, аниқ муддатларга эга).

– Иккинчи босқич ғояни амалга оширишдир - ғоя технологияга айлана бошлайди, унинг тижорат салоҳияти, бозор истиқболлари ва маҳсулотни яратиш вақти баҳоланади, янги шериклар ва ҳомийлар жалб қилинади. Кўпинча, ушбу босқичда, лаборатория намунаси яратилади, бу режани жисмоний ва техник амалга ошириш имкониятини намойиш этади, техник топшириқ тузилади.

– Учинчи босқич - бу технология тақдимоти - потенциал мижозлар ва буюртмачиларга намойиш қилиш учун лаборатория намунасидан саноат намунасига ўтиш. Прототип (экспериментал намуна) мижозлар билан яқин алоқани ўрнатиш ва маҳсулот ҳақида савол ва шарҳларни олиш имконини беради. Оммавий ишлаб чиқариш бошланишидан олдин кичик серия ишлаб чиқарилади, саноат дизайни, логистика ва сотиш бўйича ишлар бошланади.

– Тўртинчи босқич - технологияни илгари суриш ва модернизация қилиш - маркетинг тадқиқотлари ва реклама кампанияларини ўтказиш, реклама маҳсулотларини реклама қилиш учун оммавий ахборот воситалари ва фикр раҳбарлари билан ишлаш. Мижозлардан олинган фикр-мулоҳазалар асосида технологияни такомиллаштириш ва модернизация қилиш бўйича ишлар олиб борилмоқда.

– Бешинчи босқич - технологияни йўқ қилиш - энг катта иқтисодий ва экологик самарага эришиш учун, фойдаланишни бекор қилиш жараёни ғояни амалга ошириш босқичида, қўлланмада тавсияларни ҳисобга олган ҳолда ҳисоблаб чиқилиши керак. Технологиянинг моддий шакли билан уни тасарруф этишдан ижобий даромад олиниши мумкин - маҳсулотни қайта ишлаш ёки унинг баъзи қисмларидан кейинчалик фойдаланиш.

Бироқ, барча лойиҳалар технологияни ривожлантиришнинг барча босқичларини босиб ўтишга қодир эмас - уларнинг аксарияти дастлабки

⁶⁸ Антонец, В. А. Инновационный бизнес. Формирование моделей коммерциализации перспективных разработок / В. А. Антонец, Н. В. Нечаева, К. А. Хомкин. М.: Издательство «Дело», 2009. 317 с.; Зараменских, Е. П. Коммерциализация технологий / Е. П. Зараменских. Новосибирск: ЦРНС, 2014. 125 с.

босқичларда ва жараённинг ўртасида мавжуд бўлишни тўхтатади, бу давр "Ўлим водийси" деб номланади. Лойиҳанинг ўлим водийсига тушишининг асосий сабаблари: лойиҳани ишлаб чиқиш, миқёслаш ва амалга ошириш учун маблағ етишмаслиги; лойиҳанинг сармоядорлар учун ёқимсизлиги ва фаолиятнинг беқарорлиги туфайли корхоналарни қўллаб-қувватлаш; лойиҳа бўйича иш олиб боришда тадбиркорларнинг етарли даражада жалб этилмаганлиги; жамоанинг етишмаслиги; тадбиркорлик тажрибасининг етишмаслиги. Университет муҳиtida янги ишбилармонлар томонидан топилган тажрибали ўқитувчилар ёки шериклар Ўлим водийсини енгишга ёрдам берадиган лойиҳаларга ёрдам беришади; университет ёрдам бериши мумкин бўлган иш қидирувчиларни (бизнес-фаришталарни) ёки венчур инвесторларни жалб қилиш.

Университет муҳиtida технологияларни тижоратлаштириш ҳақида гап кетганда, "академик тадбиркорлик" атамаси ҳам қўлланилади, бу тадқиқотчилар ва олимларнинг ривожланишини тижоратлаштиришда иштирок этишини англатади (ўз ишланмаларини тижоратлаштиришда иштирок этишини англатади). Тадқиқотларга кўра, маҳсулотни яратишнинг дастлабки босқичида (ерта тижоратлаштириш) технологияларни тижоратлаштиришни қўллаб-қувватлаган ҳолда, университетлар технологик тадбиркорликни ривожлантиришга ижобий таъсир кўрсатмоқда, лойиҳаларнинг "ўлимини" камайтиради ва қўллаб-қувватлаш талабаларни жалб қилади. Технологияларни тижоратлаштириш билан боғлиқ асосий тушунчаларни, унинг турлари ва моделларини кўриб чиқамиз.

"Технологияларни тижоратлаштириш" тушунчаси - бу илмий-тадқиқот натижалари ўз вақтида бозорда маҳсулот ва хизматларга айлантириладиган жараён⁶⁹. Тижоратлаштириш натижалари нафақат илмий изланишларга инвестициялар шаклида молиявий фойда келтиради, балки ишлаб чиқаришни кўпайтириш, унинг сифатини ошириш ва харажатларни пасайтириш шаклида бўлади.

Технологияларни тижоратлаштириш - бу "истеъмолчи (харидор) билимлардан фойдаланиш ҳуқуқини олган ва ўз эгасига (технологияларни ишлаб чиқувчисига) у ёки бу шаклда лицензия (ёки бошқа) битим шартларида белгиланган миқдорда ҳақ тўлайдиган технологик узатиш шакли"⁷⁰. Интеллектуал фаолият натижаларини тижоратлаштириш мақсади қуйидагилар орқали даромад олишдир:

– ўз ишлаб чиқаришида интеллектуал фаолият натижаларидан

⁶⁹ Зараменских, Е. П. Коммерциализация технологий /Е.П.Зараменских. Новосибирск: ЦРНС, 2014. 125 с.

⁷⁰ Антонец, В. А. Инновационный бизнес. Формирование моделей коммерциализации перспективных разработок / В. А. Антонец, Н. В. Нечаева, К. А. Хомкин. М.: Издательство «Дело», 2009. 317 с.

фойдаланиш;

- интеллектуал фаолият натижаларидан фойдаланиш ҳуқуқларини учинчи шахсларга ўтказиш ёки сотиш;

- спин-офф компанияларни ташкил этиш.

Белгиланган мақсадларни тартибда кўриб чиқамиз. Агар интеллектуал фаолият натижалари бизнинг ишлаб чиқаришимиз эҳтиёжларига жавоб берса, улар қўшимча даромад олиш учун амалга ошириш ва фойдаланиш мумкин. Ушбу турдаги тижоратлаштириш, ўз ишлаб чиқаришларининг етишмаслиги туфайли, университетларга қараганда бизнес учун кўпроқ фойдалидир.

Интеллектуал фаолият натижаларидан фойдаланиш ҳуқуқларини топшириш ёки сотиш тадбиркорлик университетларида технологияни тижоратлаштиришнинг энг кенг тарқалган шакли бўлиб, унга патентлар, лицензиялар, ноу-хау, савдо маркалари, саноат намуналари ва бошқа интеллектуал мулк объектларини сотиш орқали эришиш мумкин; консалтинг ва муҳандислик хизматлари; илмий тадқиқотлар ўтказиш ва саноат ишланмаларини яратиш. Дунёдаги энг машҳур технология узатиш усули бу лицензиялаш шартномалари. Лицензия шартномаси, лицензияни кейинчалик сотишдан олинган тахминий даромад лицензиядан фойдаланишни мониторинг қилиш харажатларидан ошган ва интеллектуал мулк натижаларидан фойдаланиш бўйича эксклюзив (мутлақ) ҳуқуқни сотишда йўқотилган даромад суммасидан ошиб кетган ҳолларда тузилади. Лицензия шартномасида сотиб олинган интеллектуал мулкни (дастурий таъминот, ишлаб чиқариш усуллари, моделлари, техникаси, лойиҳалаш ҳужжатлари ва бошқалар) тижорат мақсадларида фойдаланиш ҳуқуқи берилган. Лицензия шартномаларининг икки тури мавжуд: лицензиат учун интеллектуал фаолият натижаларидан фойдаланиш мутлақ ҳуқуқига эга ва мутлақ ҳуқуқсиз. Агар шартномада бошқача қоида назарда тутилмаган бўлса, лицензиат ушбу технологиялардан эксклюзив ҳуқуқларга эга бўлмайди ва лицензиат лицензияни чексиз кўп марта сотиши мумкин. Лицензия шартномаси тури ва тўловлар турларини аниқлашда, роялти ставкаси ҳам қўлланилади - интеллектуал мулкдан фойдаланганлик учун тўлов тури⁷¹. Роялти сотиладиган товарлар ва хизматлар нархининг фоизи ёки фойда ёки даромад фоизи миқдорида белгиланиши ёки белгиланиши мумкин. Лицензиялаш университет нуқтаи назаридан технологияни тижоратлаштиришнинг энг фойдали тури эмас, чунки у даромадни фақат роялти кўринишида олади ва

⁷¹ Неволин И. В. Математическая модель поведения участников лицензионных переговоров // Экономический анализ: теория и практика. 2013. №14. С. 54-60.

кўшимча даромад олиш ҳуқуқига эга эмас.

Лицензиялаш шартномаларини тузишдан ташқари, технологиялар ноу-хау орқали тижоратлаштирилиши мумкин. Ноу-хау ёки ишлаб чиқариш сири - бу "илмий-техник соҳадаги интеллектуал фаолият натижалари ва учинчи шахсларга номаълум бўлганлиги сабабли реал ёки потенциал тижорий қийматга эга бўлган касбий фаолиятни амалга ошириш усуллари тўғрисида ҳар қандай хусусиятдаги маълумотлар, агар учинчи шахслар бундай маълумотларга қонуний равишда бемалол кира олишмаса ва бундай маълумотларнинг эгаси уларнинг махфийлигини сақлаш учун оқилона чоралар кўради, шу жумладан тижорат сири режимини жорий этиш орқали"⁷². Ноу-хау ва лицензиялаш шартномалари ўртасидаги асосий фарқлар:

– шартномани имзолашдан олдин сирни ошкор қилиш билан боғлиқ бўлган юқори хавф ва махфий маълумотларнинг учинчи шахсларга ошкор бўлиши мумкинлиги;

– шартнома предметининг қатъий махфийлиги туфайли шартномалар тузилгандан кейин бекор қилиниши мумкин эмаслиги;

– махфий маълумотларни ҳимоя қилишнинг аниқ муддати йўқлиги.

Технологиялар комплексини тижоратлаштириш учун саноат кооперацияси усули қўлланилади, унда томонлар маҳсулот ва хизматларни сотиш ва сотиб олиш учун ўзаро этказиб бериш тўғрисида шартнома тузадилар, шунингдек ўзаро манфаатларга йўналтирилган узоқ муддатли кўшма манфаатлар шакллантирадилар. Саноат кооперациясини яратиш сабаблари:

– ишлаб чиқариш харажатларини камайтириш;

– техник соҳасидаги эксперт билимларини сотиб олиш ёки кўпайтириш;

– ихтисослаштириш ва серияли ишлаб чиқаришни кенгайтириш;

– потенциал бозорларда ўсиш;

– ишлаб чиқариш имкониятларини такомиллаштириш ва бошқалар.

Технологияларни тижоратлаштиришнинг дунёдаги университетлари орасида жуда машҳур бўлган "спин-аут компаниялар", "спиннинг компаниялари" ва "ажралиб чиқадиган компаниялари" деб номланувчи спин-офф компанияларни ташкил этилиши ҳисобланади.

Мамлакатимизда улар одатда кичик инновацион корхоналар (КИК) деб номланади. Интеллектуал мулк объектлари университетнинг спин-офф компаниясининг низом жамғармасидаги иштироки сифатида ҳисобга олинади. Шундай қилиб, университетлар ўзларининг тадқиқотлари натижаларини тижоратлаштириш учун филиаллар ташкил қиладилар,

⁷² Зараменских, Е. П. Коммерциализация технологий /Е.П.Зараменских. Новосибирск: ЦРНС, 2014. 125 с.

даромаднинг фоизини ва интеллектуал фаолият натижаларига эгалик қилиш ва ундан фойдаланиш ҳуқуқини оладилар. Кўпинча спин-офф компаниясининг яратиш жараёнида венчур фонди ёки инвестор лойиҳани молиялаштириш эвазига компания акцияларининг бир қисмини олган ҳолда иштирок этади. Спин-офф компаниялари университет шароитида технологияларни тижоратлаштиришнинг энг муваффақиятли ва самарали шакли деб ҳисобланади, статистик маълумотларга кўра, бошқа турдаги кичик корхоналар билан таққослаганда ушбу турдаги компаниянинг “омон қолиш” даражаси жуда юқори. Спин-офф компаниялари нафақат асосий университетнинг иқтисодий ривожланишига, балки юқори технологияли компания сифатида қўшилган қиймат яратадиган ва янги иш ўринлари яратадиган минтақа ва мамлакатнинг ривожланишига ҳам таъсир қилади. Рори О’Ши спин-офф компанияларининг (ажралиб чиқадиган компанияларнинг) ривожланиши ва шаклланишидаги муваффақиятларга таъсир этувчи қуйидаги белгиларни қайд этади⁷³: шахсий фазилятлар ва тадбиркорнинг мотивацияси; тадқиқотни молиялаштириш ҳажми ва манбалари; тадбиркорларнинг малакаси; технологияларни тижоратлаштиришга ёрдам берадиган университетнинг ташкилий тузилмаси; факультетларнинг рейтинги; университет шароитида тадбиркорлик маданиятини қўллаб-қувватлаш ва ривожлантириш даражаси; венчур капиталига кириш; минтақанинг инфратузилмаси ва эҳтиёжларини билиш; ихтирочилар ҳуқуқларини легаллаштириш.

Спин-офф компаниялари ва инновацион лойиҳаларнинг университетларда муваффақиятли ташкил этилишига янги ташкил этилган корхоналарни ташкил этишда эксперт, бошқарув, иқтисодий ва ҳуқуқий ёрдам кўрсатадиган, унинг ривожланишининг дастлабки йилларида ривожланишини жадаллаштирган янги бизнес-инкубаторлари кўмаклашади. Бироқ, ҳамма ҳам тадбиркорларга ёрдам берилмайди - бизнес-инкубатор энг истиқболли ва ҳаётий бизнес-режага эга бўлган энг яхши лойиҳаларни танлайди ва улар билан ишлашни давом эттиради.

Бизнес инкубатор томонидан кўрсатиладиган хизматлар турлари:

- маъмурий - потенциал инвесторларни қидириш ва алоқа ўрнатишга ёрдам бериш, лойиҳа учун маблағ излашга кўмаклашиш;
- инфраструктура – иш ўринлари, ускуналар ва офис ускуналарини тақдим этиш;
- консалтинг - солиқ ва бухгалтерия, маркетинг, ҳуқуқий ёрдам, бизнес

⁷³ O’Shea R. P. Determinates and consequences of university spinoff activity: a conceptual framework // The Journal of Technology Transfer. 2008. №33. P. 653-666.

моделини танлаш ва созлаш, мутахассислар билан бошқа маслаҳатлашувлар.

Бизнес-тезлатгичлар ёрдамида компания инкубация дастури ўтиб, уларнинг лойиҳа кўламли, экспертлар кўллаб – қувватлаш, халқаро ҳамкорлар топиш ва бошқа мамлакатларда филиаллари очиб ёрдам олиш, тезлаштириш дастури ўртача давомийлиги - 3 ой. Кўпинча, бизнес тезлатгичлари компаниядаги улуш эвазига шовқин инвесторлари сифатида ҳаракат қилишади. Икки турдаги бизнес тезлатгичлари мавжуд - ҳар қандай босқичда лойиҳалар билан шуғулланадиган тўлиқ цикл ва жамоа билан ишлайдиган лойиҳаларга сармоя киритадиган тўлиқ цикл. Келинг, Санкт-Петербург шаҳридаги ИТМО университетидан 2012 йилда очилган iDealMachine старт-ап тезлаткичи (стартап-акселератори) ва венчур жамғармаси мисолида тезлаткичнинг (акселераторнинг) ишчи моделини кўриб чиқайлик. Бу вақт мобайнида акселератор бутун дунёдан 200 дан ортиқ инвесторни ва 90 дан ортиқ экспертни жалб қилди; дастурдан ўтган 9 компания уруғ инвестицияларини жалб қилди, 23 лойиҳа мавжуд компанияларга айланди⁷⁴; iDealMachine университет билан ҳамкорликда яратилган дунёнинг энг яхши уч Европа ва беш тезлаткич орасида⁷⁵. Тезлаткич технологик лойиҳалар билан ишлайди, ИТ-йўналишини афзал кўради, ривожланишнинг турли босқичларида, учинчи томон инвестицияларига жалб этиладиган автоном тез ривожланаётган бизнесни шакллантиришга ёрдам беради.

Дастурни ўтиш пайтида компанияларга қуйидаги масалаларга ёрдам кўрсатилади: мақсадли аудиторияни топади ва у билан ишлаш тамойилларини тушунади; савдо ҳунисини яратиш ва савдо каналларини аниқлаш; прототипни яратиш ва синаш; бизнес-режани таҳлил қилиш; кейинги ҳаракатлар режасини ишлаб чиқиш; инвесторлар учун "сотиш" тақдимотини яратиш; жамоани иш шароитида текшириш; савдо механизминини яратиш⁷⁶.

Университетнинг ўзига хос акселератори талабаларга тадбиркорлик маданиятини ривожлантириш учун жой бўлиб, уларга тадбирларда иштирок этиш, ўз ғоялари ва лойиҳаларини инвесторларга намойиш этиш ва эксперт маслаҳатларини олиш имкониятини беради. Бундан ташқари, бизнесни тезлаштирувчи воситалари мамлакатнинг инновацион иқтисодиётини ривожлантириш ва технологиялар ва инновацияларни тижоратлаштириш учун кучли воситага айланмоқда.

⁷⁴ Акселерационная программа // iDealMachine. 2017. URL:<http://www.idealmachine.ru/startups> (дата обращения: 10.11.2017).

⁷⁵ Оценка эффективности российских бизнес-инкубаторов и акселераторов / Х. Мейер [и др.]. М., 2016. 29 с.

⁷⁶ Акселерационная программа // iDealMachine. 2017. URL: <http://www.idealmachine.ru/startups>(дата обращения: 10.11.2017).

2016 йилда UBI Global, Россия венчур компанияси (РВК) ва Олий иқтисодиёт мактабини Миллий тадқиқот институтининг Бизнес-инкубаторини (ОИМ МТИ) қўллаб-қувватлаши ва иштирокида, Россия университетларининг бизнес-инкубаторлари ва акселераторларининг самарадорлигини ўрта асосий гуруҳдаги 41 асосий кўрсаткичлар бўйича баҳолади⁷⁷:

- экотизимнинг аҳамияти - иқтисодий ривожланишга, истеъдодларни сақлашга, компетентсияларни ривожлантиришга ҳисса қўшиш;
- мижозлар учун қиймат - бозорга кириш ва молиялаштириш;
- дастурларнинг жозибadorлиги - қийматни таклиф қилиш ва инкубациядан кейинги самарадорлик.

Тадқиқот шуни кўрсатадики, Россия университетларининг бизнес-инкубаторлари ўзларининг хорижий ҳамкасбларидан фарқ қиладиган бизнес моделидан фойдаланадилар - Россияда даромаднинг асосий манбаи университетни молиялаштириш эмас, балки тақдим этилаётган хизматлар ва ўтказилган тадбирлардан даромад олиш, шунингдек, ҳомийлик маблағларини жалб қилишдир.

2.1.1-жадвалда Россия, Европа ва жаҳон инкубаторлари ва акселатор (тезлатгич)ларнинг қиёсий хусусиятлари кўрсатилган.

Олинган натижаларга кўра, Россия бизнес-инкубаторлари бир қатор кўрсаткичлар бўйича хорижий рақобатчиларнинг дастурларидан устун туради, деган хулосага келиш мумкин, аммо якуний кўрсаткичларни Европа ва глобал кўрсаткичлар билан таққослаб бўлмайди.

Илмий ташкилотлар, компаниялар ва университетларда технологияни тижоратлаштиришнинг марказлаштирилган жараёни ва ундан фойда олиш учун махсус бўлимлар - технологияни тижоратлаштириш марказлари яратилмоқда. Бундай марказларни яратишда асосий мақсадлар технология ва ривожланишни профессионал тижоратлаштириш, инновацион сиёсатни ишлаб чиқиш, тадқиқот ташкилотлари ва венчур сармоядорлар ўртасидаги муносабатларни шакллантириш, спин-офф компанияларнинг сонини кўпайтириш ва бошқалар.

2.1.1-жадвал

Россия, Европа ва жаҳон инкубаторлари ва акселатор (тезлатгич)ларнинг қиёсий хусусиятлари

Кўрсаткичлар	Россия	Европа	Жаҳон
Баҳоланаётган инкубаторлар ва акселаторлар сони, дона.	72	124	369

⁷⁷ World and regional rankings // UBI-Global. 2017. URL:<http://ubi-global.com/rankings/> (дата обращения: 10.11.2017).

Ўрта йиллик операцион бюджет \$ минг.	265	450	550
IT стартапларга ихтисослашиш, %	34	39	48
Дастурларнинг «Жисмоний» ўташи, %	83	67	72
Ўзининг уруғ экиш(стартап) инвестиция фондларининг мавжудлиги, %	31	53	51
Сўнги 5 йилда яратилган иш ўринлари, дона	373	345	489
Резидентларда малакани шакллантириш қобилияти, %	51,8	56,7	56,6
Инкубаторнинг молиялаштиришни жалб этиш қобилияти, %	39,3	45,6	43,2
Инвесторларнинг ўртача сони, киши	12	55	64
Охириги 5 йилда жалб этилган инвестициялар, млн.доллар.	5,1	27	23
Резидентларга киритилган инвестициялар ҳажми, %	32	41	34
Бир йилда ўтказган чоар-тадбирлар сони, марта	49	33	31
Инкубациядан кейинги самарадорлик, %	50,9	57	55,8
Йилига олинган буюртмалар сони, дона	181	153	145

Буюк Британиянинг «Imperial Innovations» компаниясини мисолидан фойдаланиб, технологияларни тижоратлаштириш марказининг энг муваффақиятли амалиётларидан бирини кўриб чиқамиз. «Imperial Innovations» компанияси 1988 йилда дунёга машҳур тадқиқот университети - Лондоннинг Империял коллежи базасида, унда ўтказилган тадқиқотлар натижасида олинган интеллектуал фаолият натижаларини тижоратлаштириш ва ҳуқуқий ҳимоя қилиш учун ташкил этилган.

Малакали ишчилар ва катта тажрибага эга бўлган компания Империял коллежи олимларига бизнес ва инвесторлар билан алоқаларни ўрнатишда ёрдам беради, шунингдек лойиҳани ғоядан прототипга ва тайёр маҳсулотга қадар амалга ошириш учун зарур бўлган иқтисодий ва маъмурий тажрибани тақдим этиш орқали лойиҳанинг тижорат имкониятларини ўзида мужассам этади. «Imperial Innovations» технологияни лицензиялаш, филиаллар ва стартапларни ташкил этиш, стратегик бизнес шериклик ва консалтинг хизматларини ривожлантириш ва ташкил қилишни таклиф этади. Компаниянинг ёрдами билан 60 та ихтисослаштирилган ташкилотлар ташкил этилди ва 200 миллион фунтдан ортиқ чет эл инвестициялари жалб қилинди⁷⁸, «Imperial Innovations» ҳақли равишда Буюк Британиядаги технологияни тижоратлаштириш бўйича энг яхши университет маркази ҳисобланади. Муваффақиятнинг асосий шартлари технологияни тижоратлаштириш жараёнларининг қоидаларига риоя қилиш, ишчиларнинг

⁷⁸ Our spinouts // Imperial Innovations. 2017. URL:<https://www.imperialinnovations.co.uk/venture-support/our-spinouts/>(дата обращения: 07.11.2017).

бой касбий тажрибаси, технологиянинг потенциалини аниқлаш, иш ва бизнес эҳтиёжларини билиш ва тадбиркорлик маданиятини ривожлантиришда ИмпериаЛ коллежини қўллаб-қувватлашдир.

Тадқиқотчи билан ишлашни бошлашдан олдин, «Imperial Innovations» лойиҳанинг тижорат имкониятларини баҳолайди ва келгусидаги ҳамкорликни давом эттириш ёки тугатиш тўғрисида қарор қабул қилади. Ҳамкорлик давом этганда, технологияни тижоратлаштириш тури - лицензиялаш ёки компаниянинг спин-оффларини яратиш тўғрисида қарор қабул қилинади. Танлаш потенциал бозорни ўрганишга асосланган бўлиб, у бозорга киришда мумкин бўлган тўсиқлар ва хатарларни ҳисобга олади. Тор йўналишга эга ва бозорга чиқишнинг ягона йўли бўлган лойиҳалар учун лицензиялаш тўғрисида қарор қабул қилинади. Кенг қўламда фойдаланишни ва кўп сонли стратегик шерикларнинг иштирокини қамраб олувчи технологиялар учун спин-офф компаниялар ташкил этилади. Технологияларни лицензиялашда, бозорни ўрганиш натижаларини ҳисобга олган ҳолда, потенциал шериклар ва манфаатдор компанияларни қидириш ва улар билан ҳамкорлик ўрнатиш; маркетинг компаниясини ўтказиш; лицензияни олиш жараёни давом этмоқда.

Спин-офф компаниясини яратишда келажакдаги компаниянинг бизнес-режаси тузилади, акциядорлар ва инвесторларни қидириш амалга оширилади, бизнесни бошқариш жараёнини назорат қилиш учун кенгаш тайинланади; консалтинг хизматлари компаниянинг дастлабки босқичларида муваффақиятли ривожланиши учун тақдим этилади.

Технологияларни тижоратлаштиришнинг турли моделлари ва усулларини кўриб чиқиб, биз технологиялар трансфери деб номланган технология узатиш жараёнини ўрганмоқдамиз.

2.2. Трансфер технологиялар: трансфер марказлари ва технологияларни тижоратлаштиришни информацион қўллаб-қувватлаш.

"Технологияларни узатиш" атамасининг кўплаб таърифлари мавжуд, улардан баъзилари қуйида келтирилган. В.В.Титовнинг сўзларига кўра, технологиялар трансфери - бу "кўникмалар, билимлар, технологиялар, ишланмалар, ишлаб чиқариш усуллари, ишлаб чиқариш намуналари ва воситаларини ишлаб чиқарувчилардан фойдаланувчиларнинг кенг доирасига етказишдир, улар кейинчалик технологияларни ишлаб чиқиш ва ишлатиш, янги маҳсулотлар, жараёнлар, иловалар, материаллар ва хизматларни аҳоли манфаати учун яратадилар"⁷⁹ В.В.Титов шунингдек, билимларни узатиш

⁷⁹ Трансфер технологий // [Персональная страница В.В. Титова] / Сайт об изобретательских задачах и

таърифини беради - бу "бир ташкилот ичида ва ташкилотлар ўртасида маълумотларни бир томондан бошқасига ўтказиш жараёни".

Билимларни узатишнинг (билимлар трансферининг) мақсади билимларни ташкил қилиш, яратиш, мустаҳкамлаш ва тарқатиш ҳамда янги фойдаланувчилар учун уларнинг очиклигини таъминлашдир. Бутунжаҳон интеллектуал мулк ташкилоти технологиялар трансферини "технология ишлаб чиқарувчиси ўз технологияларидан фойдаланадиган тижорат шериги учун тақдим этадиган жараён" деб таърифлайди⁸⁰. Аксарият ғарбий университетлар ва илмий-тадқиқот институтлари учун технология трансфери университет технологиялари менежерлари Ассоциацияси (УТМА) томонидан "илмий натижаларни кейинги ташкилот ва тижоратлаштириш мақсадида бир ташкилотдан бошқасига ўтказиш жараёни" деб таърифланади⁸¹. УТМА маълумотларига кўра, технологияни узатиш жараёни одатда янги технологияларни аниқлашни, уларни лицензиялаш ёки патентлаш орқали ҳимоя қилишни ва тижоратлаштириш ва кейинги ривожланиш стратегиясини шакллантиришни ўз ичига олади.

Технологияларни узатиш турлари⁸²:

– Шартнома тури бўйича:

– тўғридан-тўғри - сотувчи ва харидор бир-бирларини мустақил равишда кидирадилар;

– классик - технологияни узатиш тадқиқотчилар томонидан компанияга ўрнатилган муносабатлар, шу жумладан ривожланиш тўғрисида битим тузиш орқали амалга оширилади;

– воситачи иштирокида - сотувчи ёки харидорни кидириш воситачи орқали амалга оширилади.

– Ҳажми бўйича:

– минтақавий - минтақадаги технологияларни узатиш;

– минтақаларо - бир мамлакатнинг турли минтақалари ўртасида технология алмашинуви;

– халқаро - ташкилий алоқага эга бўлмаган турли мамлакатлар ўртасидаги технологияларни узатиш.

– Алмашинув даражаси бўйича:

– компанияларо (фирма ичидаги) - компания ёки филиаллар ичидаги технологияларни узатиш;

методам их решения. 2007. URL: <http://www.metodolog.ru/00384/annot.htm>(дата обращения: 08.11.2017).

⁸⁰ Терминология // WIPO – Всемирная организация интеллектуальной собственности. 2007. URL: <http://www.wipo.int/reference/ru/wipopearl/>(дата обращения: 10.11.2017).

⁸¹ About Technology Transfer // Association of University Technology Managers. 2011. URL: <http://www.autm.net/autm-info/abouttech-transfer/about-technology-transfer/>(дата обращения: 05.11.2017).

⁸² Терехова С. В. Трансфер технологий как элемент инновационного развития экономики // Проблемы развития территории. 2010.№4. С. 31-36.

– компаниялараро - бир-бирига боғлиқ бўлмаган компанияларга технологияни узатиш.

– Технологиялар трансфери тури бўйича:

– ноёб технология - янги ишлаб чиқаришни ташкил қилиш ёки янги хизмат турини тақдим этиш қобилияти (имконияти);

– прогрессив технология (илғор технологиялар) - маълум бир узатиш мавзуси технологиясининг ривожланиш тенденциялари билан боғлиқ замонавий технологиялар;

– анъанавий технология - ушбу соҳадаги кўпчилик рақобатчилар учун мавжуд бўлган технологиянинг беқиёс даражаси;

– эскирган технология - ўртача сифатли маҳсулотдан паст сифатли маҳсулотни ишлаб чиқариш.

Даромадларни шакллантириш нуқтаи назаридан, технологияларни ўтказиш тижорат ва нотижорат қисмларга бўлинади. Илмий-техник адабиётлар, патентлар, маълумотномалар ва ҳоказолар тўғрисидаги маълумотлар университет муҳитида технологияни нотижорат бўлмаган ҳолда ўтказиш мавзуси бўлиши мумкин. Илмий ва техник мавзуларда мақола ёзиш ва нашр этиш; илмий конференциялар ва кўргазмалар ташкил этиш; ўқитувчилар ва мутахассислар алмашинуви; талабалар таълими ва бошқалар университет технологияларини нотижорат мақсадларида ўтказиш шакллари бўлиши мумкин.

Тижорат технологиясини ўтказиш субъекти саноат мулкининг объектлари (патентлар, фойдали моделлар, саноат намуналари), ноу-хау, техник тавсифлар, технологик ва техник билимлар ва бошқалар ҳисобланади. Тижорат технологияларини узатиш шакллари қўшма корхоналарни ташкил этиш; техник маслаҳатларни ўтказиш; франчизе савдоси; лицензияларни сотиш ва бериш; ноу-хау ўтказиш; муҳандислик хизматларини кўрсатиш; лизинг ва бошқалар ҳисобланади. Технологиялар трансферида ишлатиладиган шартномавий муносабатларнинг бошқа турлари ҳам мавжуд, масалан, ошкор этмаслик тўғрисидаги шартнома (NDA), материаллар ва намуналарни топшириш тўғрисидаги битим, опцион, илмий-тадқиқот ва тажриба-конструкторлик ишларини бажариш шартномаси, қўшма ихтиро шартномаси ва бошқалар, уларнинг баъзилари қуйида келтирилган.

Ошкор этмаслик тўғрисидаги шартнома (NDA) - бу савдо сирлари ва шахсий маълумотларнинг учинчи томонга тарқалишининг олдини олиш учун иккала томонга махфий маълумотлар ва материаллар билан алмашиш имконини берадиган ҳуқуқий келишув.

Вариант (опцион) - харидорнинг интеллектуал фаолият натижаларини

олишга бўлган қизиқиши тўғрисидаги гувоҳнома бўлиб хизмат қилади ва маълум бир вақт учун лицензия ва интеллектуал мулк ҳуқуқини кичик миқдордаги ҳақ эвазига сақлаб қолади.

Илмий-тадқиқот ва тажриба-конструкторлик ишларини бажариш шартномаси - илмий-тадқиқот ва / ёки конструкторлик ишларини олиб бориш учун университет ва учинчи томон компанияси ёки жамғармаси ўртасида келишув.

Технологияларни узатилишидан кўзланган мақсадларга ва кутилаётган натижага қараб, келишувларнинг тури ва интеллектуал мулкни топшириш натижаси белгиланади.

Технологияларни узатиш мураккаб ва узоқ жараёндир, шунинг учун узатишни бошлашдан олдин, технология аудитини ўтказиш орқали технологиянинг потенциалини баҳолаш керак - янгиликни (инновацияни) объектив баҳолаш талаб этилади. Кўпинча, технологик аудитнинг мақсади мижозларнинг барча ихтироларини кашф этиш ва уларнинг кейинги тижорат ҳамда ўтказиш имкониятларини таққослашдир.

Технологик аудитни сифатли ўтказиш учун, аудит жараёнини ташкил қилишда буюртмачининг раҳбариятини жалб қилиш талаб этилади, шунингдек, ходимларни аудитнинг вазифалари ва воситалари тўғрисида хабардор қилишда иштирок этиш зарур. Университет лойиҳаларининг технологик аудитини ташкил этишда лойиҳа раҳбари ёки лойиҳа амалга ошириладиган лаборатория раҳбари кўрсатма сифатида ишлайди (етақчи рол ўйнайди).

Чет эл тажрибасига кўра, технология аудити технологияни ишлаб чиқиш билан шуғулланадиган ходимларнинг ёзма сўровидан бошланиши керак, шундан сўнг маълум ходимларни суҳбатга таклиф қилиш тўғрисида қарор қабул қилинади. Ушбу босқичдаги технологик аудитнинг мақсади мижоз (буюртмачи) ходимларининг кейинги суҳбатлар ўтказиш бўйича асосий кўникмаларини аниқлашдир. Суҳбатдош, ўз навбатида, мунозарали масалаларни ойдинлаштириш ва аниқлаштириш учун асосий ваколатларга эга бўлиши керак.

Лойиҳани баҳолашнинг иккита асосий усули мавжуд - LIFT (боғловчи инновация, молия ва технология) ва TAME (технология ва бозорни баҳолаш). LIFT методологияси инновацион лойиҳани тижоратлаштириш даражасини аниқлаш учун Европа Иттифоқининг Тадқиқот ва технологик ривожланиш бўйича комиссиясининг V доирасида ишлаб чиқилган. LIFT методологиясига кўра, интервью (суҳбат) олдида компанияга лойиҳа бўйича сўровнома юборилади, сўнг натижалар батафсил таҳлил қилинади, уларнинг асосида саволлар тайёрланади ва ташқи экспертлар суҳбатга таклиф қилинади.

Шунингдек, компания ўрганилаётган лойиҳа билан боғлиқ ҳужжатлар тўпламини тайёрлайди. Лойиҳа икки гуруҳга бўлинган ҳолда, жозибadorликни ва мумкин бўлган хатарларни кўрсатадиган мезонлар бўйича баҳоланади. Кўпинча, лойиҳанинг жозибadorлиги баҳолашнинг ўнта омилини ўз ичига олади: бозор ўсиши ҳажми ва ҳаракати, рентабеллик, лойиҳани бозорда бошлаш вақти ва бошқалар. Лойиҳа билан боғлиқ хавфларни баҳолаш йигирмата омилга кўра амалга оширилади: лойиҳани ишлаб чиқиш босқичи, бозорни ўрганиш ва маркетинг режасининг мавжудлиги, молиявий барқарорлик, ходимларнинг мавжудлиги ва малакаси, патент қидируви тозаллиги ва бошқалар. TAME методологияси Lambic Innovation Ltd. томонидан ишлаб чиқилган бўлиб, унинг асосий хусусияти сотишнинг мумкин бўлган бозорларини баҳолашга қаратилган. TAME баҳолашнинг беш бўлимини ўз ичига олади: янги технологиянинг мазмуни; маҳсулотнинг кучли ва заиф томонлари; интеллектуал мулк ва бозорни баҳолаш ва бошқалар. Баҳолаш кўрсаткичларининг таърифи ва технологик аудит методологиясини танлаш тадбирнинг мақсадлари, баҳоланадиган компания соҳаси ва бошқа омиллар билан белгиланади. 2.2.1-жадвалда⁸³ тижоратлаштириш ва технологияларни ўтказиш имкониятларини баҳолаш мезонларига мисоллар келтирилган. Аудит жараёнида аниқланган барча технологиялар учун баллар ҳужайраларга киритилади.

2.2.1-жадвал.

Тижоратлаштириш ва технологиялар трансфери салоҳиятини ҳисоблаш матрицаси.

Тижоратлаштириш салоҳияти		1- технология	2-технология
1	Гижорат ишланмалари таннархининг англандлиги		
2	Битта эмас, балки маҳсулотлар оиласи ёки иловаларни олиш имконияти		
3	Бозорнинг мавжудлиги		
4	Рақобатчилик устуворликлари		
5	Саноат қайта ишлашни амалга ошириш		
<i>Тижоратлаштириш салоҳиятини якуний баҳолаш</i>			
Трансфер салоҳияти			
1	Узатиш учун технологияни тайёрлаш		
2	Технологияларни ишлаб чиқиш ёки узатиш борасида ёрдам берадиган гуруҳ мавжуд		
3	Бозорда технологияларга қизқиқшнинг		

⁸³ Оценка коммерциализируемости технологий: сб. науч. тр. / Коммерциализация технологий: мировой опыт рос. регионам; под ред. Н.М. Фонштейн. М.: Академия народного хозяйства при правительстве РФ, 1995. 228 с.

	мавжудлиги		
4	Тижорат муддатларини қайта ишлаш		
5	Технологияларнинг потенциал ёки ҳақиқатдаги харидорларини аниқлаш		
<i>Тижоратлаштириш салоҳиятини якуний баҳолаш</i>			
Жами баҳолаш			

Кўрсаткичлар баҳоланган ташкилот учун одатий балл тизимига мувофиқ баҳоланади. Ҳар бир мезон учун ўлчов омилларининг киритилиши, аудит натижаларини бозор нуқтаи назаридан, имкон қадар объектив ва тўғри ечишга имкон беради. Ҳисоб-китобларни жадвалга киритгандан сўнг, ҳар бир ўрганилаётган соҳалар учун қийматлар қўшилади ва технологиянинг потенциали, шунингдек уларнинг умумий баллари аниқланади, уларнинг асосида технологиялар билан келгусида ишлаш бўйича қарор ва таклиф шаклланади. Технологик аудитнинг якуний босқичи якуний ҳисоботни ёзиш бўлиб, унда қуйидаги бандлар бўлиши керак ⁸⁴:

- етакчи технологиялар, компетенциялар (ваколатлар) ва технологиялар ҳақида қисқача маълумот;
- қўшимча технологиялар, компетенциялар ва технологиялар ҳақида қисқача маълумот;
- ўтган ва жорий битимлар ва саноат билан ўзаро алоқаларнинг қисқача мазмуни;
- тадқиқот шартномалари, молиялаштириш манбалари ва уюшмаларнинг қисқача мазмуни;
- кейинги тадқиқотлар учун устувор йўналишлар;
- ўқув дастурларини яратиш ва амалга ошириш имкониятларини аниқлаш;
- компания ичида ҳамкорлик қилиш имкониятлари;
- мартаба потенциалини ва ходимларнинг мотивациясини аниқлаш;
- қўшимча ривожланиш векторлари ва бошқалар.

Ҳисобот ташкилотда мавжуд бўлган технологиялар ва жиҳозларнинг миқдори ва сифатини; ходимларнинг аниқ бўлмаган кўникмалари ва тажрибасини; компаниянинг саноат билан ўзаро ҳамкорлиги тажрибасини ва истиқболли ҳамкорлик истиқболларини прогностлашни; ходимларнинг тақдирини аниқлаш ва уларнинг мотивациясини аниқлашни баҳолайди, ушбу маълумотлар асосида ходимларнинг мартаба йўналиши бўйича тавсиялар тайёрланади. Технологик аудит бизга янги маҳсулотни бозорга чиқаришда

⁸⁴ Оценка коммерциализируемости технологий: сб. науч. тр. / Коммерциализация технологий: мировой опыт рос. регионам; под ред. Н.М. Фонштейн. М.: Академия народного хозяйства при правительстве РФ, 1995. 228 с.

хатарларни сезиларли даражада камайтирган ҳолда лойиҳанинг тижорат истиқболларини ва уни кейинчалик ривожлантириш имкониятларини аниқлашга имкон беради.

Технологияларни узатиш университет 3.0 моделининг ажралмас қисмидир, чунки уни ташкил этиш учун университетлар кўп сабабларга эга, масалан:

- иқтидорли ўқитувчиларни жалб қилиш ва сақлаш;
- университет кашфиётлари ва ихтироларини тан олиш ва тарқатиш;
- қўшимча молиялаштиришни жалб қилиш;
- кейинги тадқиқотларни қўллаб-қувватлаш учун лицензиялаш;
- иқтисодий ривожланиш ва бошқалар.

Технологияларни узатиш вариантлари:

- компанияларни жалб қилиш ва улар билан тадқиқотлар ва ишланмалар учун шартномалар тузиш;
- консалтинг, муҳандислик, конструкторлик ва тадқиқот хизматларини кўрсатиш;
- лицензия шартномаларини олиш;
- ўқув курслари ва дастурларини яратиш;
- тадқиқотларни ҳомийлик қилишга инвесторларни жалб қилиш;
- бизнес ва саноат билан биргаликда корхоналарни ташкил этиш;
- спин-офф компанияларни ташкил этиш;
- янги маҳсулотлар ишлаб чиқариш ва бошқалар.

Сўнгги йилларда мамлакатда технологик узатиш инфратузилмасини ривожлантиришга ёрдам берадиган қонунчилик базаси фаол такомиллаштирилмоқда. Технологияларни узатиш марказлари, технопарклар, илмий-технологик парклари, бизнес-инкубаторлар, ахборот технологиялари марказлари тармоғи, инновацион кластерлар ва бошқа инфратузилмалар яратилмоқда.

Биринчи бўлимда тавсифланган АҚШда Бай-Доле қонуни қабул қилингандан сўнг, кафедралар университетларнинг интеллектуал мулкни лицензиялаш ва патентлашга ихтисослашган университетларида ва технологияларни лицензиялаш идоралари, технологияларни узатиш идоралари ёки технологияларни ривожлантириш идоралари деб номлана бошладилар. Патент бериш ва стартапларни яратиш учун маълумот маркази Массачусетс технология институти бўлиб, у технологияни узатиш жараёнини "Массачусетс технология институти кучлари томонидан ишлаб чиқарилган билим маҳсулотларининг жамоат майдонига ҳаракати" сифатида

белгилайди⁸⁵ ва 10 босқичдан иборат.

Биринчи босқич - бу кашфиёт ёки ихтирога олиб келган тадқиқотлар. Иккинчи босқич - тадқиқотчи интеллектуал фаолиятнинг мумкин бўлган натижасини мулк ҳуқуқини баҳолаш ва ҳимоя қилиш учун лицензиялаш маркази билан муҳокама қилади. Учинчи босқич технологияни узатиш жараёнини тўғридан-тўғри ишга туширади - ихтиро ҳақидаги маълумотларни очиқ берадиган ёзма ариза. Тўртинчи босқич кейинги узатиш стратегиясини белгилайди - кашфиётнинг тўлиқ баҳоси, шу жумладан патент тадқиқотлари ва тижорат потенциалини баҳолаш учун бозорни таҳлил қилиш. Керакли таҳлилни ўтказгандан сўнг, мавжуд бўлган компанияга технологияни сотиш ёки стартап яратиш тўғрисида қарор қабул қилинади. Бешинчи босқич - тижоратлаштириш жараёнида, шу жумладан патентга талабнома топширишда ҳуқуқий ёрдам.

Олтинчи босқич - технологияни сотиш ёки стартап яратиш учун муносиб компанияни топиш учун маркетинг тадқиқотлари.

Еттинчи босқич - янги компанияни ташкил этиш ёки потенциал харидорларни қидириш ва бизнес-режа тузишда ҳуқуқий ва бошқарув ёрдами.

Саккизинчи босқич - бу стартап яратиш ёки компания технологияларини сотишдан қатъий назар, университет ва учинчи томон ўртасида лицензия шартномасини имзолаш.

Тўққизинчи босқич - бу технологияни тижоратлаштириш ва такомиллаштириш.

Ўнинчи босқич - бу университет томонидан фойда олиш.

Массачусетс технология институтининг технология узатиш модели Ғарб университетларида классик ҳисобланади.

Технологияларни узатиш офисларининг умумий бош мақсади тадқиқотчилар, инвесторлар ва технологияларнинг истеъмолчилари ўртасидаги алоқани таъминлаш, идораларнинг (офисларнинг) вазифаларига шунингдек қуйидагилар кирди:

- университетнинг кейинчалик тижоратлаштиришга яроқли илмий ва амалий лойиҳаларини излаш ва таҳлил қилиш;
- патент ва бозор тадқиқотларини ўтказиш;
- технологиялар трансфери ва интеллектуал мулк билан боғлиқ бошқа битимларни ҳуқуқий қўллаб-қувватлаш;
- технологик аудитни ўтказиш;
- университетнинг интеллектуал мулкни ҳимоя қилиш;

---

⁸⁵ An Inventor's Guide to Technology Transfer at the Massachusetts Institute of Technology / MIT Technology Licensing office. Cambridge: 2010. 36 p.

- инвесторларни ва қўшимча молиялаштиришни излаш ва жалб қилиш;
- илмий-тадқиқот ва ишланмалар учун грантларни жалб қилиш ва бошқалар.

Билимлар ва технологияларни тижоратлаштириш моделларини ва технологияларни узатиш усулларини ўрганиб чиқиб, университетларнинг 3.0 моделида билимларни тарқатиш, шакллантириш ва тижоратлаштиришни ахборот билан таъминлаш бўйича университетларнинг мавжуд тажрибасини кўриб чиқишимиз керак.

2.3. Университет 3.0 моделида билимларни тарқатиш, генерациялаш ва тижоратлаштириш учун ахборот тизимларини лойиҳалаштириш.

Тадбиркорлик университети моделига мос келишга интилаётган замонавий университетлар томонидан билимларни тарқатиш, шакллантириш ва тижоратлаштириш бўйича муваффақиятли ахборот кўмаги учун турли хил ахборот тизимлари, платформалар, веб-сайтлар ва бошқа ахборот воситаларидан фойдаланиш керак. Амалдаги ахборот тизимларини баҳолаш учун "5-100-2020" дунёнинг етакчи тадқиқот ва таълим марказлари орасида "Россиянинг етакчи университетларининг рақобатбардошлигини ошириш" дастурида иштирок этган университетлар танлаб олинди⁸⁶, чунки дастурнинг асосий кўрсаткичларидан бири университетлар, саноат ва бизнес ўртасидаги ўзаро алоқаларни ривожлантиришдир.

Уларнинг ахборот ресурслари таҳлили мақсадли гуруҳлар, яъни талабалар, ўқитувчилар, шериклар ва инвесторлар учун тақдим этилаётган маълумотларнинг мавжудлиги ва сифати асосида амалга оширилди. Асосий мезонлар сифатида интеллектуал фаолият натижаларини олиш имконияти тўғрисидаги маълумотларнинг мавжудлиги танланди; инвестиция ва ҳомийлик учун очиқ бўлган лойиҳалар тўғрисидаги маълумотлар; бизнес билан ҳамкорлик турлари тўғрисида маълумот; талабалар ва ўқитувчилар ўртасида технологик тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш шакллари тўғрисидаги маълумотлар. Асосий хизмат кўрсатувчи провайдерларни аниқлаш учун университетларнинг инновацион ва илмий инфратузилмаси ҳам ўрганилади.

Тизимни яратишдан асосий мақсад университетлар, саноат ва илмий-тадқиқот ташкилотларининг ўзаро ҳамкорлиги учун ягона платформани шакллантириш, улар томонидан тегишли маълумотларни ўз вақтида жойлаштириш, шунингдек, ахборотдан фойдаланувчилар сонини

⁸⁶ Список университетов // Проект повышения конкурентоспособности ведущих российских университетов среди ведущих мировых научно-образовательных центров. 2017. URL: <https://5top100.ru/universities/> (дата обращения: 06.11.2017).

кўпайтиришдан иборат. Шундай қилиб, ишлаб чиқиладиган тизим электрон онлайн платформа (веб-сайт) сифатида жорий этилиши керак.

Сайтнинг мақсади

Сайт университетлар ва бизнес фойдаланувчилари учун мўлжалланган, шунинг учун ҳар бир мақсадли гуруҳ учун тизимдан фойдаланишнинг асосий мақсадлари, университет учун:

- университетларнинг рақобатбардошлиги ва инвестицион жозибадорлигини ошириш;
- потенциал шериклар ва инвесторларни, шу жумладан хорижий шерикларни излаш;
- технологиялар трансфери ва тижоратлаштириш жараёнини соддалаштириш;
- бизнес ва инвесторлар учун тезкор ва объектив маълумот этказиш канали;
- ўтказилган тадқиқотлар тўғрисида, шунингдек, бизнес билан олиб бориладиган ва муваффақиятли ҳамкорлик тўғрисида хабардор қилиш орқали университетнинг ижобий имижини шакллантириш;
- иқтидорли ўқитувчилар ва талабаларни жалб қилиш;
- олиб бориладиган тадқиқотлар, жалб қилинган сармоялар ҳажми, шартномалар ҳажми ва ҳоказолар тўғрисида жамлама таҳлилий маълумотларни олиш;
- талабалар ўртасида тадбиркорлик маданиятини оммалаштириш ва бошқалардан иборат.

Бизнес учун:

- университетларда ишлаб чиқарилган технологиялар ва инновацияларни сотиб олиш ва жорий этиш орқали компаниянинг рақобатбардошлигини ошириш;
- сайтга бўш иш ўринлари тўғрисидаги маълумотларни жойлаштириш орқали илмий кашфиётлар ва дизайн ишланмаларининг потенциал ижрочиларини излаш;
- технологиялар трансфери ва тижоратлаштириш жараёнини соддалаштириш;
- бизнеснинг тадқиқот ва ишланмаларга эҳтиёжлари ҳақида жонли эфир канали;
- университетлар билан фаол ҳамкорлик қилиш орқали компаниянинг ижобий имижини шакллантириш;
- талабалар орасидан янги иқтидорли кадрларни излаш ва жалб қилиш ва бошқаларни ташкил этади.

Давлат учун:

- университет 3.0 тушунчасини ривожлантириш ва оммалаштиришга кўмаклашиш;

- университетлар ва бизнес ўртасидаги алоқаларни ривожлантириш;

- университетлар ва бизнес ўртасидаги ҳамкорлик тўғрисида йиғилган таҳлилий маълумотларни олиш ва бошқалардан иборат.

Сайт тили: ўзбек, рус ҳамда инглиз тилларида бўлади. Инглиз тили 3.0 университетлари ва йирик компаниялар учун асосий фойдаланиладиган тили ҳисобланади. Чет тилининг мавжудлиги ҳам чет эллик шерикларни жалб қилишда ёрдам беради ва билимларни эшиттиришни халқаро даражадаги каналга айлантиради. Сайтда маълумотларни тўлдирганда, фойдаланувчи нафақат, ўзбек ва рус тилида, балки инглиз тилида ҳам маълумотларни киритиши талаб қилинади. Инглиз тилида маълумот киритиш қобилияти мажбурий эмас, балки маслаҳатдир; "Инглиз тилида маълумот қўшиш" тугмачаси ёрдамида сайтнинг ҳар бир саҳифасида ушбу функция бажарилиши керак.

Сайтни қидирув тизимлари томонидан излаш керак бўлган асосий калит сўзлар (ички **SEO**): университет, 3.0 университети, учинчи авлод университети, технология узатиш, маълумот (билимларни) узатиш, технологияни тижоратлаштириш, инновацион тижоратлаштириш, интеллектуал фаолият натижаси, ўқиш, ишланмани сотиб олиш, ихтирони (инновацияни) сотиб олиш, интеллектуал фаолият натижаларини сотиб олиш, ихтиро ҳақидаги маълумотни қаерга жойлаштириш, ихтирони қандай сотиб олиш биотехнологиялар, нанотехнологиялар, финтеч, бпла, катта маълумотлар, қаерда ихтиро ҳақида маълумот жойлаштирилиши, инновация сотиб олиш, фундаментал тадқиқотлар, амалий тадқиқотлар, илмий-техник инновациялар, 3.0 университети, технология трансфери, технологияни тижоратлаштириш, инновацияларни тижоратлаштириш, илмий-тадқиқот ва ишланмалар, илмий-тадқиқот, аеронет, компютершунослик, аутонет, маринет, нейротехнология, соғлиқни сақлаш, финтеч, катта маълумотлар, ва ҳоказо.

Сайт **SEO** иштирокчилари ҳақида маълумот билан тўлдирилганлиги сабабли, университетлар ва иштирок этувчи компанияларнинг номлари, шунингдек эълон қилинадиган лойиҳалар ҳам қўшилиши керак.

Сайтнинг тузилиши.

Қуйида сайтнинг асосий қисмини рухсатсиз фойдаланувчилар кўриши мумкин бўлган тузилиши келтирилган:

- лойиҳа ҳақида;

- лойиҳанинг мақсад ва вазифалари;

- ташкилотчилар ва шериклар;
- билимлар базаси;
- иштирокчининг мақоласи;
- алоқалар.

Назорат саволлари:

1. Замонавий университетнинг бош функциясини айтиб беринг?
2. Инновация деганда нимани тушунаси?
3. Тадбиркорлик университетлари ривожланиши орқали миллий иқтисодиётнинг трансформациялашуви нима?
4. Университетда тижоратлашув деганда нимани тушунаси?
5. Технологик қиймат яратилишининг ўзаро боғлиқ бешта босқичларини сана беринг.
6. Технологияларни тижоратлаштириш нима?
7. Дунёдаги энг машҳур технологияни узатиш усули нима?
8. Спин-офф компаниялари деганда нималарни тушунаси?
9. Билимларни узатишнинг (билимлар трансферининг) мақсади нималардан иборат?
10. Вариант (опцион) деганда нимани тушунаси?

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикасининг 2019 йил 29 октябрь “Илм-фан ва илмий фаолият тўғрисида”ги ЎРҚ-576-сонли Қонуни
2. Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 24 июлда «Инновацион фаолият тўғрисида» ги ЎРҚ-630-сонли Қонуни.
3. Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 23 сентябрда қабул қилинган “Таълим тўғрисида”ги ЎРҚ-637-сонли Қонуни.
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февраль “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги 4947-сонли Фармони.
5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 20 апрель "Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-2909-сонли Қарори.
6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 21 сентябрь “2019-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини инновацион ривожлантириш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5544-сонли Фармони.
7. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрь “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача

ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5847-сонли Фармони,

8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрь “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5847-сонли Фармони.

9. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 29 октябрда “Илм-фанни 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида” ги ПФ-6097-сонли Фармони.

10. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2020 йил 25 январдаги Олий Мажлисга Мурожаатномаси.

Махсус адабиётлар:

11. Бадеева, Е.А. (2012), Университетское планирование в рамках процессного подхода: монография, Москва: Издательский дом Академии Естествознания. <http://econom.khsu.ru> [Доступ 24 марта 2010 г.]

12. Балмасова Т.А. «Третья миссия университета» –новый вектор развития? // Высшее образование в России. – 2016. – № 8-9. – С. 48-55.

13. Ватагина М.В. Стратегические направления в развитии маркетинговой деятельности вузов// Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России№2(42)2009. С.113-116.

14. Веретенникова, О. Б., Дрантусова, Н. В., Ключев, А. К., Кортков, С. В., Майданик, В. И., Малышева, Л. А., Попова, Л. Н. (2008), Разработка стратегии образовательного учреждения: методические рекомендации, Екатеринбург: Университетское управление: практика и анализ.

15. Виссема Йохан Г. Университет третьего поколения: управление университетом в переходный период. – М.: Сбербанк, 2016. – 422 с.

16. Волкова Н. С. Анализ системы дополнительного профессионального образования России и его роль в современных условиях // Молодой ученый. — 2012. — №5. — С. 412-415. — URL <https://moluch.ru/archive/40/4761/> (дата обращения: 28.08.2019).

17. Гафуров И.Р., Васильев В.Л., Кашбиева Р.Р. Инновационные кластеры и социально-экономическое развитие регионов: анализ методических подходов. – М.: «Анkil», 2012. – 292 с.

18. Головкин Н.В., Зиневич О.В., Рузакина Е.А. Университет третьего поколения: Б. Кларк и Й. Уисема // Высшее образование в России. – 2016. – № 9. – С. 40-47.

19. Каргин Д.Б. Предпринимательское образование, предпринимательский университет, коммерциализация технологий. Астана,

2016: [http://www.enu.kz/downloads/materials/Каргин.Предпринимательское образование.pdf](http://www.enu.kz/downloads/materials/Каргин.Предпринимательское_образование.pdf).

20. Клаус Шваб «Четвертая промышленная революция»: Э. Москва. 2016. 48 с.

21. Константинов Г.Н., Филонович С.Р. Что такое предпринимательский университет // Вопросы образования. – 2007. – № 1. – С. 49-62.

22. Красинская Л.Ф. Модернизация, оптимизация, бюрократизация...Что ожидает высшую школу завтра? // Высшее образование в России. – 2016. – № 3. – С. 73-82.

23. Ксендзова Г. Ф. Тенденции развития маркетингового управления на рынке образовательных услуг // Историческая и социально-образовательная мысль. – 2012. – № 3. – С. 118–121.

24. Хагуров Т.А. Выше образование: между служением и услугой // Высшее образование в России. – 2011. – № 4. – С. 47-57.

25. Мягков Г.П., Бухараев В.М. Трансформация классического университета в условиях «текущей современности» // Классический университет: история и современность: материалы Всеросс. с международным участием научно-практической конференции, посвященной 85-летию Удмуртского гос. ун-та; Ижевск, 3-4 февраля 2016 г. /отв. ред. и сост. В.В. Пузанов, Д.В. Репников. – Ижевск: Издат. центр «Удмуртский университет», 2016. – С. 56-61.

26. Самойленко К.А. Перспективы развития инновационно-предпринимательских университетов: http://ir.znau.edu.ua/bitstream/123456789/1983/1/Nauk_chut_2014_3_177182.pdf.

27. Тазарбеков К.А. К разработке « Дорожной карты трансформации университета «Туран» в инновационно-предпринимательский университет». Тезисы.- алматы: Университет «Туран», 2016. -36 с.

28. Паспорт приоритетного проекта «Вузы как центры пространства создания инноваций». – URL: <http://government.ru/media/fles/OnTUmegFLNj5Uqtac57yWG1EtMG9ABe.pdf>

29. Шуклина З. Н., Эшонов Р. Р., Хаданович Н. В. Выбор инструментов и стратегий бенчмаркинга в рискованной конкурентной среде // Молодой ученый. — 2017. — №12. — С. 387-392. — URL

30. Щелкунов М.Д., Николаева Е.М. Образование в XXI веке: перед лицом новых вызовов. – Казань: Казан. гос. ун-т, 2010. – 156 с.

31. Шадриков В., Геворкян Е. О процедуре комплексной оценки вуза // Высшее образование в России. 2001. № 1.

32. Шульц Д.Е., Танненбаум С.С., Лаутерборн Р.Ф. Новая парадигма маркетинга. Интегрируемые маркетинговые коммуникации: Пер. с англ. М.: ИНФРА-М, 2004.

33. Щелкунов М.Д. Университеты перед лицом глобальных вызовов: российский путь // Поиск. Альтернативы. Выбор. – 2016. – № 3. – С. 48-59.

34. Щелкунов М.Д., Николаева Е.М., Фурсова В.В. На пути к международному признанию: Казанский федеральный университет как субъект глобального пространства высшего образования. – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 2016. – 140 с.

35. Clark B. Creating Entrepreneurial Universities: Organization Pathways of Transformation. – Guildford, UK: Pergamon, 1998. – 163 p.

36. Etzkowitz H., Leydesdor L. The Triple Helix University-Industry-Government Relations: a Laboratory for Knowledge-Based Economic Development // EASST Review. – 1995. – Vol. 14. – № 1. – P. 14-19.

37. E3M-Project. (2012). Green Paper «Fostering and Measuring Third Mission in Higher Education Institutions». – URL: <http://www.e3mproject.eu/docs/Greenpercentage20paper-p.pdf>

Sarah Lurman. The Tradition of Need – Blind Admissions Is Starting to Die // Street Journal. 1994. № 5 (Jan.).

38. Summarized from Sarah Lurman. A Student of Value' Means a Student a no Can Pay the Rising Cost of College // Wall Street Journal. 1994. № 5 (Jan.).

Интернет сайтлар:

39. <http://edu.uz> – Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги.

40. <http://lex.uz> – Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси.

41. <http://bimm.uz> – Олий таълим тизими педагог ва раҳбар кадрларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини оширишни ташкил этиш бош илмий-методик маркази.

42. <http://ziyonet.uz> – Таълим портали Ziyonet.

43. <http://natlib.uz> – Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси.

3-МАВЗУ: ОЛИЙ ТАЪЛИМДА СИФАТ МЕНЕЖМЕНТИ ТИЗИМИНИНГ ЖОРИЙ ЭТИЛИШИ ВА РИВОЖЛАНИШ СТРАТЕГИЯСИ

Режа:

- 3.1. Таълимни бошқаришнинг замонавий парадигмалари.
- 3.2. Таълимда сифат менежменти тизими.
- 3.3. Олий таълимда сифат менежменти тизимининг жорий этилиши ва ривожланиш стратегияси.
- 3.4. ОТМ битирувчилари сифатини ошириш муаммолари ва ечимлари.

Таянч тушунчалар: парадигма, бошқариш парадигмаси, сифат, сифат менежменти, сифат менежменти тизими, таълимда сифат менежменти тизими, олий таълим сифати, стратегия, сифатни таъминлаш стратегияси, битирувчилар сифатини таъминлаш.

3.1. Таълимни бошқаришнинг замонавий парадигмалари.

Илмий-техник инқилоб, ахборот жамиятига ўтиш ва замонавий технологиялардан фойдаланиш ўзи билан менежментда анъанавий йўналишни ўзгартиришга олиб келиши оқибатида янги бошқарув парадигмасинининг ривожланиши учун рағбат бўлди⁸⁷. Ахборот жамияти – бу аксарият ишловчиларнинг ишлаб чиқариш, сақлаш, қайта ишлаш ва ахборотларни сотиш, асосан унинг олий шакли - билим билан банд бўлишидир.

Парадигма (юнонча *παράδειγμα*, «модел, намуна») — илмий ҳамжамият ва унинг аксарият аъзолари томонидан қабул қилинадиган ва тақсимланадиган фундаментал илмий тартиб-қоидалар ва ибораларнинг йиғиндиси. Илм-фан ва илмий ижодиётни ривожланишининг давомийлигини таъминлайди.

Парадигма – бу “йирик олимларнинг асос сифатидаги ғоялари ва илмий натижаларидан келиб чиқадиган, шунингдек тадқиқотчиларнинг, амалиётчиларнинг ва иқтисодчиларнинг асосий қисмигитгш тафаккур стерженини аниқловчи ёндашувлар тизими”⁸⁸.

Биринчи марта “парадигма” ибораси америкалик файласуф, тарихчи Т.Куном томонидан ишлатилган. Унинг фикрича парадигма “маълум бир вақт давомида илмий ҳамжамиятга муаммони қўйиш ва унинг ечими

⁸⁷ Соколов М. А., Беленкова Ю. С. Сущность новой управленческой парадигмы // Молодой ученый. — 2014. — №6.2. — С. 61-63. — URL <https://moluch.ru/archive/65/10851/> (дата обращения: 10.10.2019).

⁸⁸ Гончарова Н. Е. Теория управления: Конспект лекций. — М.: Приор-издат, 2006. — 224 с.

моделини берадиган ҳамма томонидан тан олинган илмий ютуқлар”⁸⁹. Замонавий бошқарув парадигмаси – бу бошқарув тизими ва унинг ташқарисидаги тизимлардаги объект, жараёнлар, ҳодислар тўғрисидаги тасаввурларнинг йиғиндиси, руҳий шаклланиш, ҳаёл этиш ва фикрлаш маҳсули. Бу эҳтимолий ҳодисалар, ҳолатлар, оқибатлар сценарийлари. У ўз ичига англаш, аналитик, кадриятли, ижодий, ташкилий-иродавий компонентларни олади⁹⁰.

Ўтган асрнинг иккинчи ярмида бозор иқтисодиёти ва тадбиркорлик фаол ривожлана бошланди. Бу ўз навбатида бошқарув парадигмасининг тубдан ўзгаришига таъсир кўрсатди. Ҳозирги даврда янги бошқарув парадигмасини ташкил этувчи ёндашувлар тизими қуйидаги кўрсатмаларга асосланади⁹¹:

- бошқарув тизимини ижтимоий-иқтисодий жараёнларни бозор ва давлат томонидан тартибга солишнинг ўзаро уйғунлашуви асосида номарказлаштириш;

- кўпсекторли иқтисодиётга ўтиш;

- корхоналарни бошқаришнинг бозор ва маъмурий усулларининг ўзаро уйғунлашуви;

- бозор хўжалик юритувчи субъектларининг очик, ижтимоий йўналтирилган тизим сифатида шаклланиши ва фаолият юритиши. Менежмент янги парадигмасининг асосий вазифаси “билимни унумли қилиш”⁹² дан иборат. Ушбу мақсадга эришиш учун бошқарувнинг янги парадигмаси қуйидаги элементларга асосланади:

- интегратив ва ўзини намоён қила оладиган инсонга асосий эътибор қартилади;

- ташкилот, ҳамкорликдаги кадриятлардан таркиб топган инсонлардан иборат тирик организм сифатида қаралади;

- ташкилот доимо янгилашишларга, ташқи омилларга, улар ичида энг асосийси бўлган истеъмолчига мослашишга мўлжал олган бўлиши лозим.

Янги парадигмада ташкилот ташқи муҳит билан ўзаро алоқада бўладиган очик тизим сифатида қаралади. Энергия, ахборот, турли турдаги материаллар ташкилот ичида рўй берадиган барча жараёнларга катта таъсир

⁸⁹ Башкатова Ю. И., Бебрис А. О. Принятие эффективных управленческих решений в венчурных фирмах. Транспортное дело России. 2013. № 5. С. 160–163.

⁹⁰ Козбаненко В. А. Государственное управление: основы теории и организации: учебник в 2-х т. Т. 1. М.: «Статут», 2002. 366 с.

⁹¹ Леонтьева Л. С., Кузнецов В. И., Конотопов М. Н., Орехов С. А., Башкатова Ю. И., Морева Е. Л., Орлова Л. Н. Теория менеджмента. Москва, 2013.

⁹² Приходько В. И., Иванова Т. Ю. Кибернетико-синергетический подход в теории управления. //Менеджмент в России и за рубежом. — 2004. — № 5.

кўрсатишади⁹³. Шу сабабли ташкилот муваффақияти тўғридан-тўғри унинг ташқи муҳитдаги иқтисодий, ижтимоий-сиёсий ва илмий-техник соҳадаги ўзгаришларга қанчалик мослашишига боғлиқ бўлади.

Бугунги кунда фан ва таълим тобора кучлироқ тарзда жамиятнинг ишлаб чиқарувчи кучига айланмоқда. Сабаби охирги йилларда илмий ҳамжамиятнинг инсон капитали назариясига бўлган қизиқиши кучайди. Бунинг боиси рақобатбардош инсон капиталини шакллантириш унинг аввало ҳар бир мамлакат ўзида таълим, шу жумладан олий таълим сифатини ошириши лозим. Фан ва таълим ҳар қандай давлатнинг қудрати ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий ресурси ҳисобланади.

Фақат энг янги замонавий технологияларни ривожлантириш ҳамда юқори даражада илм талаб маҳсулот яратибгина иқтисодиётни юксалтиришга эришиш мумкин.

Иқтисодий ўсиш суръатлари энди ёлғиз жисмоний капитал ёки инсонлар малакаси (инсон омили) билангина эмас, балки, билимни билимга татбиқ эта олиш қобилияти билан белгиланади.

Ўрта асрларда технологияларнинг алмашинуви 100 йилда бир марта рўй берган бўлса, кейинчалик технологиялар ва билимларнинг янгиланиш цикли 50-20 йилга тушди, бугунги кунда эса 3-5 йилни, баъзи тармоқларда эса ундан ҳам қисқа. Натижада, бугун ўқишга кирган талабанинг олган билимлари битургунга қадар ўз қийматини йўқотиши мумкин.

Инсониятнинг жамиятининг олий таълимга бўлган эҳтиёжи ўзгариш динамикаси қуйидагича:

- антик жамият-0,01%;
- индустриалгача жамият-0,05%;
- индустриал жамият-3%;
- постиндустриал жамият-20%;
- билимлар иқтисодиёти-60%.

Дунё бўйлаб 2000-2014 йиллар оралиғида олий таълим билан қамров даражаси 19%дан 34%га ошди. Ушбу кўрсаткич Марказий ва Жанубий Африка давлатларида ўртача 8% бўлса, Европа ва Шимолий Америка давлатларида 75% атрофида.

192 та давлат мисолида тадқиқот олиб борган Жаҳон банки шундай хулосага келди: ўтиш иқтисодиёти мамлакатларида иқтисодий ўсишнинг 16% жисмоний капитал, 20% табиий капитал ва 64% инсон ва ижтимоий капитал боғлиқ.

⁹³ Решетько Н. И. Проблемы повышения конкурентоспособности отечественного инфокоммуникационного комплекса. Инновации в науке. 2013. № 28. С. 172–175.

Жаҳон банки томонидан (92та мамлакатда) инсон капитали миллий бойликда 67 фоизни, ривожланган давлатларда 75 фоизни ташкил этган бўлса, Россияда- 50%, табиий ресурс-32%, асосий капитал18%ни ташкил этган.

Хитойда билимлар иқтисодиёти расмий равишда давлат стратегияси сифатида тан олинган.

3.1.1-расм. Олий таълимнинг замонавий парадигмасидаги асосий трендлар

Бошқарув парадигмаси бир вақтнинг ўзида менежмент назариясининг ўзиша хос тушунчалари билан бир қаторда менежмент фанида марказий бўлган муаммолар ва уларнинг ечимларини шакллантиришнинг концептуал асосидар.

Умуман олганда, охири йилларда бутун дунё олий таълимини бошқариш борасидаги замонавий парадигма ривожланишининг асосий трендларини схема тарзида ифодалаш ҳам мумкин (3.1.1-расм).

Таълимнинг роли миллий ўзига хосликларга қарамасдан бутун мамлакатлар учун намуна ҳисобланади. Биринчидан, олий мактаб келгуси авлодга жамиятнинг маънавий ва ахлоқий нормаларини етказишни таъминлайди, иккинчидан-корхоналар жамоаси, бутун мамлакат учун энг муҳим бўлган вазифаларни амалга оширишни ўз зиммасига оладиган жамият элитасини тайёрлайди. Олий мактабнинг учинчи функцияси – малакали мутахассисларни ҳаммасига тайёрлашдан иборат.

3.2. Таълимда сифат менежменти тизими.

Бутун жаҳон миқёсида “Олий таълим сифати” сўз бирикмаси XIX асрларда ишлатила бошланиб, ушбу иборанинг тавсифи фақатгина ўтган асрнинг ўрталаридан кенг қўлланила бошланди. Лекин, шу кунгача таълим сифати тушунчаси борасида умумқабул қилинган ибора мавжуд эмас.

1995 йилда ЮНЕСКО томонидан ишлаб чиқилган “Олий таълимни ислоҳ этиш ва ривожлантириш” номли дастурий ҳужжатга кўра, таълим фаолиятининг олий таълим сифатига бир мунча сезиларли даражада таъсир этувчи учта қирраси мавжуд: персонал сифати, талабаларни тайёрлаш ва ОТМ инфратузилмаси.

1998 йилнинг 9 октябрида ЮНЕСКО томонидан Парижда ташкил этилган олий таълим бўйича “XXI аср учун олий таълим тўғрисидаги умумжаҳон декларацияси: ёндашувлар ва амалий чора-тадбирлар” деб номланган бутунжаҳон конференциясида барча фикр-мулоҳазаларни жамлаган тарзда қуйидагича таъриф берилган: “Олий таълим соҳасида сифат кўпқиррали концепция ҳисобланган ҳолда у ўзида барча функциялар ва фаолият турларини қамраб олиши лозим: ўқув ва академик дастурларни; илмий тадқиқотлар ва стипендияларни; кадрлар билан таъминланган; таълим олувчилар; бинолар; моддий-техник база; асбоб-ускуналар; жамият ва академик муҳит учун ишлашни”.

Таълим – бу иқтисодиёт, маданият ва ижтимоий турмуш соҳасида юқори унумдорликни таъминлашга имкон берувчи капитал кўйилма бўлиб, инсон ҳаёт сифатининг энг муҳим таркибий қисмларидан бири ҳисобланади. Жаҳон ҳамжамиятининг кўпгина мамлакатлари айнан таълим жамиятнинг ривожланиш истиқболларини таъминлайди деган фикрга келишган. Бунда асосан бозор муносабатлари шароитида олий касбий таълим сифатини бошқаришга бўлган мавжуд ёндашувларни такомиллаштириш муаммоси пайдо бўлади.

Шунингдек, таълим — давлат, жамият, фуқаролар манфаатини кўзловчи мақсадга йўналтирувчи ўқув ва тарбия жараёни бўлиб, уни таълим олувчиларнинг давлат таълим стандартлари ва талаблари билан белгиланган натижаларига, ютуқларга эришишини таъминлашга қаратилган жараёндир.

XX асрнинг 90-йилларидан бошлаб таълим сифати, интеллектуал ресурслар сифати, инсон ҳаёти сифати - асосий омил сифатида намоён бўла бошлади.

Таълим сифати - ижтимоий категория ҳисобланиб, жамиятда таълим жараёнининг ҳолати ва натижаси ҳамда шахснинг касбий, маиший ва фуқаролик компетентлигини шаклланиши ва ривожланишини жамият талаби эҳтиёжига мос келишини аниқлайди. Таълим сифати таълим муассасасининг ўқув-тарбиявий – фаолиятини турли қирраларини тавсифловчи кўрсаткичлар мажмуи орқали баҳоланади. Ушбу кўрсаткичларга таълим олувчилар компетентлигининг ривожланишини таъминловчи таълим мазмуни, ўқитиш шакли ва услублари, материал-техник база, ходимлар таркиби кабилар кирази.

Олий таълимда таълим сифати – таълим моделининг контекстуал кўрсаткичлари, институционал мақсад ва вазифалари ҳамда таълим тизимининг аниқ стандартлари, таълим муассасалари, ўқув дастурлари ва фанлари билан боғлиқ бўлган кўп қиррали, кўп даражали динамик тушунчадир.

Шу сабабли таълим муассасаларида таълим сифати муаммосига икки хил нуқтаи назардан қарашлари талаб этилади:

- таълим муассасаси нуқтаи назаридан. Бунда маркетинг тадқиқотлар йўналиши – таълим жараёнини давлат таълим стандартига мослиги билан белгиланади;

- таълим тизими истеъмолчилари нуқтаи назаридан. Маркетинг тадқиқотлар йўналиши - таълим тизими истеъмолчилари талабларини кондирилиш даражаси орқали баҳоланади.

Таълим оловчилар сифатининг кўрсаткичларини баҳолашда ўқиётган йўналиши бўйича касбий билим даражаси, ахборот (компьютер) технологияларини билиш даражаси, чет тили бўйича билими, муайян йўналиш (мутахассислик) бўйича ўқишга иштиёқи, қизиқиши, интеллекти (ақл, идрок ва заковати), маънавияти, иқтидори, хотира қобилияти, тартиб – интизоми, талабчанлиги, иш қобилияти, кузатувчанлиги, ўз мавқеини режалаштириши каби омиллар муҳим ҳисобланади.

Битирувчиларга бўлган талаб, уларнинг меҳнат бозорида рақобатбардошлиги ва ютуқлари каби омиллар бевосита бир-бири билан боғлиқ ва бир-бирини тўлдиради.

Шу сабабли, битирувчининг билим даражаси ва малакасини белгилашда ишлаб чиқариш корхоналари раҳбарларининг хулосалари ҳам муҳим аҳамият касб этади. Олий таълим муассасаси рейтингини баҳолаш мақсадида битирувчиларнинг ишлаб чиқаришдаги мавқеи бўйича маълумотлар базасини шакллантириш ва мониторингини юритиш мақсадга мувофиқдир.

Юқоридаги маълумотлардан исталган мамлакатда таълим тизимини ривожлантириш долзарб вазифа эканлиги, ушбу тизимни ривожлантириш масалалари хусусида катта ҳажмда тадқиқотлар ва илмий изланишлар олиб боришни талаб этади.

Таълим сифатини замонавий бошқаришдаги асосий ҳужжатлардан бири стандартлаштириш ҳисобланади. Халқаро стандартлаштириш ташкилоти (ISO) таърифига кўра стандартлаштириш - маълум соҳада тартиблаштириш мақсадида қоида ва талабларни ўрнатиш, умумий максимал иқтисодга эришишда хавфсизлик ва функционал шартларга риоя қилиш жараёнидир.

Стандартлаштиришнинг асосий функциялари:

- турли мамлакатларда инсонлар томонидан яратиладиган объектларни тартиблаштириш (маҳсулот, хизматлар, ишлар, жараёнлар);
- тартиблаштирилган объектларга қўйиладиган талабларни норматив ҳужжатларда тасдиқлаш;
- норматив ҳужжатларни қўллаш қоидаларини ўрнатиш.

Халқаро стандартлаштиришнинг тамойиллари:

Стандартлаштиришнинг комплекслиги. Комплекслилик тамойили-тегишли талабларга жавоб берадиган маҳсулот сифатини белгиловчи омилларни тизимлаштириш ва оптималлашган ҳолда бир-бирига боғлаш асосида норматив ҳужжатларни ўрнатиш, тасдиқлаш ва қўллаш.

Стандартлаштиришнинг илгарилаб ривожланиши. Бу тамойил маҳсулот сифатига бўлган талабларнинг вақт ўтиши билан ўзгариши, маҳсулотни такомиллаштириш билан боғлиқдир. Замонавий техника воситаларини ишлаб чиқилиши, масофавий бошқариш, инновацион технологиялар янги объектларни пайдо бўлиши, янги стандартларнинг қабул қилинишини тақозо қилади.

Тавсифлаш (классификациялаш). Ушбу тамойил стандартланувчи объектнинг тавсифлаш ва тизимлаштиришни назарда тутди.

ISO фаолияти. ISO низоми ташкилий структурани асосий органлар фаолияти ва иш усулларини белгилайди. ISOнинг асосий фаолияти бўлиб, кўйидагилар ҳисобланади:

- халқаро стандартларни ISO нинг барча аъзолари келишувига кўра қабул қилиш;
- янги мукаммалашган стандартларни жорий этишга таъсир ўтказиш (ёрдам бериш);
- техник қўмиталар ва ташкилот аъзолари тўғрисида ахборот алмашинувини ташкил этиш;
- бошқа халқаро ташкилотлар билан ҳамкорлик ўрнатиш.

Таълимда замонавий сифат менежменти - бу раҳбарлик ва қўллаб-қувватлашнинг самарали таркиби бўлиб, қўйилган вазифаларнинг бажарилишини таъминлайди. ОТМда сифат менежменти ғоялари ва усулларидан фойдаланиш барча бўғинларда: ОТМ даражасида, унинг бўлимларида, факультет ва кафедраларида, талабалар билими, малакаси ва кўникмалари шаклландирган ва истеъмолчилар учун “қадриятлар, қийматлар” яратиладиган аудиторияларида амалга оширилиши зарур.

Олий таълим сифатини таъминлашга таълим жараёнининг ҳар бир субъекти (профессор-ўқитувчи, талаба, ота-оналар, маъмурият, иш берувчилар ва ҳ.к.лар) манфаатдордир.

Таълим жараёнида “сифат” тушунчасини қўллаш мазмунан бошқача маъно касб этади. “Юқори сифат” мутлақ тушунчаси таълимда сифатни бошқариш тизими билан ҳеч қандай умумийликка эга эмас. Сифатни бошқариш борасидаги мунозараларда тез-тез унинг юқори мақомлилигининг мутлақ аҳамияти борасидаги саволлар пайдо бўлиб туради. Ушбу мутлақлаштирилган тушунчаларни қўллаш таълим муассасасининг имиджини яхшилаш ҳамда ижтимоий алоқалари учун фойдали бўлиши мумкин.

Таълимда сифат менежменти тизими қуйидаги тамойилларга асосланади:

- таълимга бўлган талабларни илмий-техник тараққиёт ютуқлари ва халқаро стандартларни ҳисобга олган ҳолда англаш;
- истеъмолчига мўлжал олиш, меҳнат бозоридаги кескин рақобат менежмент тизимидан сафарбарлик ва динамикликни талаб этади;
- мониторинг натижаларини ҳисобга олган ҳолда ўқув жараёнини доимий такомиллаштириб бориш.

Таълим соҳасида сифат стандарти шунингдек, 4 та қуйидаги қўшимча тамойилларни ўзида намоён этади:

1. Таълим олувчилар учун қадрият. Таълимдан қониққанлик даражаси таълим олувчи эҳтиёжлари ва кутишларининг мослиги кўрсаткичи ҳисобланади. Таълим муассасаси таълим қадриятларини ошириш ҳисобига сифатни бошқариш жараёнларини такомиллаштиради.

2. Ижтимоий қадриятларга асосий эътиборни қаратиш. Касбий малакаларни сифатли шакллантиришда таълим муассасалари таълим олувчиларда, ахлоқий нормаларни, атроф-муҳит ва жамият хавфсизлиги тўғрисида қайғуришни сингдириш борасида қўшимча қадриятларни яратишлари лозим.

3. Тезда ўзгарувчан таълим муҳитида ўзгаришларга тезкор (оператив) равишда жавоб бериш, ташкилотнинг барқарор ривожланиши учун таълим сифатини доимий (узлуксиз) равишда такомиллаштириб бориш зарур.

4. У ёки бу чора-тадбирлар ва усулларнинг фойдалилиги ҳақида қарорлар қабул қилишда таълим муассасасининг автоном (мустақил)лиги.

Таълим сифати концепциясини ишлаб чиқишда қуйидаги саволларга жавоб бериш зарур:

- 1) таълим сифати деганда нима тушунилади?
- 2) таълим сифатини оширишнинг умумий вазифаларини ечишда ОТМнинг сифат тизими қандай рол ўйнаши лозим?

3) бундай тизимни яратиш қанчалик зарур?

Таълимнинг ўзига хослиги бу аввало маҳсулотлар, истеъмол тузилмаларига нисбатан жуда мураккаб ҳисобланади.

Таълим жараёни натижалари истеъмолчилари сифатида ҳам талабаларнинг ўзлари ҳам уларнинг оиласи, улар ишлайдиган ташкилотлар ва ниҳоят умумий тарзда уларнинг салоҳиятидан фойдаланадиган жамият ва давлат ҳисобланади.

Ҳозирги даврда жамият томонидан ташкилотнинг, шу жумладан ОТМнинг сифат соҳасидаги муваффақиятини тан олиши ўз ичига учта босқични олади:

1. Ташкилот маҳсулоти сифати (ОТМ битирувчилари сифати).
2. Ташкилотнинг ишлаб чиқариш (операцион) тизими сифати (таълим хизматларини кўрсатиш жараёни ва ОТМ битирувчилари сифати).
3. Умуман ташкилот сифатини ошириш (такомиллаштириш) (ОТМнинг менежмент сифати, профессор-ўқитувчилар таркиби сифати, таълим хизматлари кўрсатиш жараёни сифати, ОТМ битирувчилари сифати).

Таълим сифати **“Quality of Education”** - бу таълимнинг (натижа сифатидаги, жараён сифатидаги, таълим тизими сифатидаги) белгиланган эҳтиёжлар, кадриятлар ва нормалар (стандартлар)га мувофиқ келишидир. У шундай тушунчаларда намоён бўлади: таълим бериш сифати (ўқув жараёни, педагогик фаолият); илмий-педагогик кадрлар сифати; таълим дастурлари сифати; моддий-техника базаси сифати; талабалар, таълим олувчилар, абитуриентлар сифати; таълимни бошқариш сифати; илмий тадқиқотлар сифати ва ҳоказолар.

Сифат мақсадларга мос келиш даражаси сифатида ҳозирги кундаги энг кўп ишлатиладиган категориялардан бири ҳисобланади.

Таълим сифати ва хусусан олий таълим сифати бўйича адабиётлар таҳлилларининг кўрсатишича, ОТМларда сифат менежменти тизими(СМТ)ни қўллашда ўзига хос хусусиятлар мавжуд бўлиб, уларга қуйидагиларни киритиш мумкин:

-ОТМ ходимлари учун таълим муассасида сифат менежменти тизимининг зарурлигини англаш мураккаб;

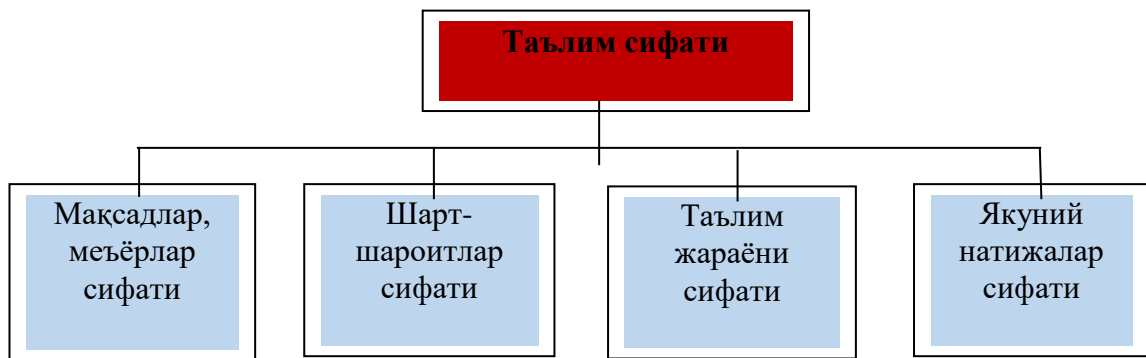
- аниқ хатти-ҳаракатларда раҳбариятнинг ҳал этиши қийин;

-профессор-ўқитувчилар таркибидаги бошқарувнинг янги тамойилларини қабул қилишнинг мураккаблилиги;

-таълим муассасаларида сифат менежменти тамойилларини жорий этиш бўйича зарурий услубий қўлланмаларнинг мавжуд эмаслиги;

“Таълим сифати” феномени турли тадқиқотчилар томонидан кўп йиллар давомида синчковлик билан ўрганилиб келинаётган тушунчалардан

ҳисобланади. Лекин, шунга қарамасдан шу кунгача ушбу тушунча тўғрисида тадқиқотчи олимлар ва амалиётчи-мутахассислар орасида, ҳамфикрлик мавжуд эмас. Сабаби, таълим сифати юқори бўлганлиги билан у амалиётда кутилган натижани бермаса, тайёрланган мутахассис амалиётдаги муаммоларни еча олмаса уни тўла тўқис сифатли мутахассис деб аташ мумкин эмас.

3.2.1-расм. Таълим сифати тушунчасини ташкил этувчилар

Шундай экан таълим сифати аввало, давлат таълим стандартларининг бажарилиш сифатига, асосан жамият ва истеъмолчилар (меҳнат бозори) томонидан қўйилган талабларга, ОТМ мақсадлари, меъёрлари, унга яратилган шарт-шароитлар, таълим жараёни ва якуний натижалар сифатига боғлиқ (3.2.1-расм).

Таълим сифатини аниқлаш борасидаги ёндашувларнинг турли-туманлигини таъкидлаб, уларни қуйидагича гуруҳлаштириш мумкин:

1. Таълим сифати мутлақ баҳолаш сифатида. Мазкур талқинда таълим сифати устуворлик, мукамаллик синоними ҳисобланади; ўзида маълум бир талабаларга мутлақ мувофиқлик белгисини англатади. Ушбу ёндашувга асосан таълим сифатини ўлчаш мураккаб. Аммо, мукамаллик – категорияси абстракт ва субъектив бўлиб, уни қабул қилиш сезиларли даражада бир-бирдан фарқ қилиши мумкин.

2. Таълим сифатининг ўзига хосликлари йиғиндиси сифатида. Ушбу маънода таълим сифати таълим хизматларининг қандайдир ўлчанадиган миқдорий параметрлари бўйича ихтиёрий ҳисобланади. Аммо, мазкур ёндашув жудаям тор ҳисобланган тарзда таълим хизматларидаги унинг истеъмолчилари учун бўлган аҳамиятини ўзида акс эттирмайди.

3. Таълим сифатининг унга қўйилган талабларга мос келиши сифатида. Мазкур изоҳлашга асосан сифат кўриб чиқиладиган соҳага нисбатан қўлланганда таълимнинг ўзида ижтимоий функцияларини бажариш имкониятларини намоён этади.

4. Таълим сифатининг стандартларга мос келиши сифатида. Мазкур анъанавий ёндашув узоқ вақт таълим соҳасида кенг қўлланилган. Ушбу ёндашувга мувофиқ таълим сифати ДТС талаблари ва шартларига мос келиши сифатида аниқланади.

5. Таълим сифати истеъмолчилар ва бошқа манфаатдор томонлар талабларини қондириш даражаси сифатида. Айнан ушбу ёндашувнинг бозор муносабатлари шароитида кенг тарқалаётганлиги тасодифий эмас. Бундай ёндашув амалда ишлаб чиқариш соҳасидан олинган бўлиб, кейинчалик касбий олий таълим соҳасига тарқалган.

Олий таълим ривожланишининг жаҳон тажрибасини тадқиқ этиш кейинги вақтларда таълим сифати борасидаги жавобгарликларни университетларнинг ўзига юклаш, бу борада улар ваколатларининг кенгайиб бориш тенденциясини кўрсатмоқда. Масалан, Хитой, Шарқий Европа, Жанубий Америка ва Скандивания давлатлари олий таълим тизимларида сифат бўйича жавобгарлик ваколатлари борасида ушбу мамлакатларнинг олий мактабларининг ўзини-ўзи бошқариш томонига ўзгаришлар кузатилаётганлигини кўрсатмоқда. Аммо, ушбу тенденциянинг ижобий томони таълим жараёнини сифатли ташкил этиш учун университет масъуллиги аҳамиятининг ўсиб боришини келтириб чиқармоқда.

Ҳисоботлилик аспектининг муҳимлиги қуйидагиларда намоён бўлади:

1) олий таълимнинг оммавийлиги ва сарф-харажатларнинг ўсиши давлат ва хусусий сарф-харажатларни тақсимлашнинг очиқ-ойдинлигини талаб этади;

2) талабалар сифатли академик дастурларни талаб қиладилар;

3) жамият университетлар таълим дастурлари сифати тўғрисидаги ахборотларни кучайтиришни талаб этмоқда.

Сифатни таъминлашнинг кейинги муҳим механизми бўлиб, олий таълим тизимини аккредитациялаш ҳисобланади. Олдинлари аккредитациялаш АҚШда устувор аҳамиятга эга бўлган ва етарлича Марказий ва Жанубий Америка, Шарқий Европада кенг тарқалган. 1980 йилларда аккредитация таълим жараёни сифатини назорат қилиш шакли сифатида Ҳидистонда, кейинроқ эса, Европа Иттифоқи мамлакатларида кенг тарқалди. Аккредитациялаш олий таълим сифатини ошириш усули сифатида АҚШда пайдо бўлиб, кенг тарқалган. АҚШда олий таълимни аккредитациялаш соҳаси бўйича Кенгашда тўпланган тажрибаларни ҳисобга олиш муҳим ҳисобланган.

Шундай қилиб, бугунги кунда сифат жаҳондаги юқори ривожланган мамлакатлар ҳаёт фаолиятининг барча соҳаларида, шу жумладан, таълимда тараққиёт устуворлигини аниқловчи асосий омилга айланиб бормоқда.

- ОТМларни давлат томонидан молиялаштиришнинг қисқариши;
- академик таълимнинг меҳнат бозорида тезда ўзгараётган талабаларга ноқодирлиги;
- олий таълимга бўлган эҳтиёжнинг шиддат билан ортиши;
- давлат ва тижорат ОТМлар сонининг ортиши, битирувчилар ва талаб этилаётган мутахассислар сонининг бир-бирига номувофиқлиги;
- жамиятнинг барча қатламлари учун олий таълимни олишга бўлган имкониятларнинг ортиши натижасида абитуриентларга бўлган талабларнинг пасайиши;
- талабалар, мутахассислар ва профессор-ўқитувчилар таркиби сафарбарлигининг ортиши.

3.3. Олий таълимда сифат менежменти тизимининг жорий этилиши ва ривожланиш стратегияси.

Яхши стратегия ва стратегияни аъло даражада амалга ошириш - яхши бошқарувнинг энг ишончли белгиси. Шундай экан, истиқболни аниқ башорат қилиш учун стратегия зарурдир. Чунки, стратегия - бу истиқболни тадқиқ қилиш, турли сценарияларни таҳлил этиш санъати ҳамда истиқболда рақобат курашида афзаллик берувчи ғоядир. Бошқарув стратегияси - бу стратегик мақсадни амалга оширишга қаратилган фаолиятдир.

Ташқи муҳитдаги ошиб бораётган ўзгарувчанлик ва ушбу ноаниқликлар билан боғлиқ шароитда ташкилот ривожланишини бошқаришнинг замонавий дастаги бўлиб стратегик бошқарув методологияси ҳисобланади.

Стратегик бошқарув методологияси-стратегик бошқарувнинг асосий услублари, усуллари ва шакллариининг ягона динамик тизимидир.

Энди умуман стратегик бошқаришнинг асосини ташкил этувчи стратегия тушунчасининг моҳиятига келадиган бўлсак, “стратегия” тушунчаси бошқарув назариясида муҳим аҳамият касб этади.

Стратегия юнонча (“strategos”) сўз бўлиб, “генерал санъати” деган маънони билдиради. Ҳозирда стратегия тушунчаси инсонлар дунёқарашининг ажралмас элементи бўлиб ҳисобланади.

Стратегик бошқариш бўйича таникли олим И.Ансофф стратегиянинг тўртта асосий компонентларини шакллантиради:

- Ўзаро боғлиқ структуралар “маҳсулот”-“бозор”;
- Ўсиш вектори (яъни, ушбу структуранинг режалаштирилган ўзгариши);
- Рақобат устуворлиги (яъни ушбу структураларнинг хусусиятларидан таркиб топган устуворлик);
- Синергия.

Р.Мэтьюз стратегияни ташкилот мақсадларининг маълум структурасининг унинг имкониятларига мослигида деб ҳисоблайди.

Стратегик бошқарувнинг вазифалари ва ролининг ўзгариши учун асос бўлиб бир томондан АҚШ ва Европанинг етакчи давлатларида иқтисодийнинг гуркираб ривожланиши, бошқа томондан эса инсоннинг амалий фаолиятига билим талаб этадиган технологияларнинг кенг кўламда кириб келиши сабаб бўлди.

Замонавий менежмент классикларидан бири бўлган Питер Друкер уни қонуниятларга эга бўлмаган босқич деб ҳисоблайди. Иқтисодий муносабатлар ривожланишининг ушбу босқичида нафақат янги корхоналар ёки фирмаларнинг бошқариш тизимини ташкил этиш, балки стратегик ва оператив маркетингни ўз ичига олувчи бошқарувнинг сифат ва моҳияти ўсиб бораётганлиги муҳим ҳисобланади.

Кўпгина тадқиқотчиларнинг фикрича, стратегик бошқариш (менежмент)нинг моҳияти қуйидаги учта муҳим саволга жавоб беришдан иборат:

- ташкилот ҳозирги вақтда қаерда турибди?
- келажакда у қандай йўналишларда ривожланиши лозим?
- у раҳбарият кўришни хоҳлаган ҳолатга қандай қилиб эришади?

Ушбу саволларга стратегик менежментнинг учта асосий даврлари мос келади: стратегик таҳлил, стратегик танлаш (ёки хусусий стратегик режалаштириш) ва стратегияни амалга ошириш.

Стратегик режалаштириш стратегик бошқаришнинг асосий функцияларидан бири ҳисобланади. Ёки бўлмаса, янада аниқроқ қилиб айтганда, “Стратегик режалаштириш-бу режалаштиришлар бўйича бошқариш бўлса, стратегик менежмент-бу натижалар бўйича бошқаришдир”. Стратегик менежмент-ўз ичига ҳам ишланмани ҳам стратегияни амалга оширишни қамрайдиган ташкилотлар барча вазифаларини қамрайди.

Маркетинг стратегияси анъанавий тарзда «4P» - товар (product), нарх (price), тақсимлаш(жойлашув) каналлари (place) ва коммуникация (promotion) асосланади. 1981 йилда Бумс ва Битнер учта қўшимча P маркетинг-миксни таклиф этишган.

Ушбу моделни хизматларга қўллаган ҳолда “7P” гача кенгайтиришди, яъни жараён (process), моддий ашёвий далиллар (physical evidence) ва инсонлар (people). Бунда шунга эътибор қаратиш керакки, қўшилган 3P(жараён, моддий ашёвий далиллар ва инсонлар) таълим муассаси ишининг ички муҳитига тўғридан-тўғри муносабатда бўладилар. Шунга мувофиқ ОТМлар айнан ушбу маркетинг стратегиясига асосий эътиборини қаратишлари керак бўлади.

Таълим хизматлари бозорига нисбатан қўлланиладиган маркетингнинг асосий тушунчалари борасидаги ҳар хил ёндашувларни ўрганиш ҳозирча турли хил муаммолар борасида аниқ бир ёндашувнинг мавжуд эмаслигини кўрсатади. Баъзи бир ҳолатларда асосий диққат “ОТМ-талаба” ва бошқаларида “давлат-ОТМ” ёки “ОТМ-меҳнат бозори” муносабатларига қаратилади.

Аниқ синчовлик билан ишлаб чиқилган стратегия ташкилотга ўз фаолият юритишидаги асосий мақсадга мўлжал олишга имкон беради. Бу ўз навбатида олий таълим муассасаларига ҳам тааллуқли.

Асосан билимлар иқтисодитига ўтиш шароитида ОТМлар томонидан стратегияни шакллантириш масалаларининг долзарблиги ортиб боради. Концепция ҳаракатлар стратегиясини аниқлашга имкон беради.

Шу сабабли ОТМларнинг стратегиясини шакллантиришнинг концептуал асосларини қайта кўриб чиқиш зарурияти келиб чиқади.

ОТМ стратегиясининг мазмун-моҳиятининг ташкил этувчи асосий компонентлар бўлиб, миссия, келажакни кўриш, асосий қадриятлар, стратегик мақсадлар ҳисобланади.

Юқорида келтирилган элементларнинг айримларини кенгроқ кўриб чиқадиган бўлсак, миссия тушунчаси қуйидаги концепцияларни ўз ичига олади:

- мақсад(ташкилот эришиши режалаштирилаётган якуний натижа);
- ташкилотнинг ушбу мақсадга эришишдаги иштирок этиш усули;
- аҳамияти-миссияга эришишни тасдиқлаш.

Шундай қилиб, ОТМ миссиясини шакллантиришда ОТМнинг якуний мақсадини белгилаши, яъни унга қандай хатти-ҳаракатлар орқали эришилади, шунингдек қўйилган мақсадларга эришиш борасидаги устуворликларни аниқлаши зарур бўлади.

Келажакни тасаввур этиш ОТМ стратегияси элементи сифатида ўзида ОТМнинг узоқ муддатли истиқболда қабул қилиши лозим бўлган шаклини ўзида намоён этади. Келажакни кўриш ОТМ раҳбариятига қандай фаолият турларини амалга ошириш, ҳудуд ривожланишида ОТМнинг ўрнини, қайси йўналишларда ривожланишини, шунингдек, узоқ муддатли даврда ОТМ хизматларининг истеъмолчиси ким бўлишини аниқлаш имконини беради.

3.4. ОТМ битирувчилари сифатини ошириш муаммолари ва ечимлари.

Замонавий дунёда барча мамлакатлар таълимнинг ролини давлатнинг ривожланишидаги билимлар жамиятининг асосий компонентлари сифатида англади. Бундан ташқари таълим тармоғи ривожланган давлатлар

иқтисодиётида етакчи ишлаб чиқариш тармоқларидан бирига айланиб бормоқда. Бу ерда мазкур тармоқнинг иккита иқтисодий салоҳиятини ташкил этувчисини-олий таълимнинг ички бозорини ва халқаро бозори (олий таълим экспорти)ни ажратиш лозим.

Билимга асосланган жамият иқтисодий фаол кишиларнинг олий маълумотли бўлганларининг улуши тахминан 60 фоизни ташкил этишини талаб этади. Бу ҳар қандай мамлакат таълим бозори салоҳиятини баҳолашга имкон беради.

Классик иқтисодиёт назарияси меҳнат, капитал, ер ва тадбиркорликни ресурс деб ҳисоблайди. Инновацион иқтисодиёт шароитида вазият бошқача. Сўз бу ерда меҳнат тўғрисида эмас, балки юқори малакали ходим меҳнати ҳақида боради. Бугунги куннинг ўзидаёқ жамият ва иқтисодиётда ҳал қилувчи ролни янги турдаги – интеллектуал ходимлар (intellectual employees) ўйнамоқда. Ҳаттоки энг зўр компанияларда ҳам улар камчилик (12-15 фоиз)ни ташкил этишиб, аммо айнан шуларнинг меҳнатидан глобаллашув шароитида компанияларнинг нафақат рақобатбардошлигини, балки уларнинг фаолият юритиши боғлиқ бўлиб бормоқда.

Бугун инновацион иқтисодиётдаги ресурс - бу ғоя. Ғоя бу энг асосий ресурс. Инновацион иқтисодиёт шароитида меҳнат ва капитал фақат ғоя пайдо бўлгандан кейингина намоён бўлади. Масалан, аввало уяли(мобил) алоқа ғояси пайдо бўлган, кейинчалик ушбу ғояни реал уяли телефонга айлантирадиган ишлаб чиқариш яратилган.

Инновацион иқтисодиёт ривожланишининг асосий шарти интеллектуал ресурслар таълим тизими ва илмий база ҳисобланади. Олдинлари кўпгина файласуфлар томонидан жамиятнинг олий мақсади борасида шахснинг ривожланиши (нафақат таълим бериш, қайта ўқитиш, малакасини ошириш) таъкидланган.

Юқори малакали бошқарувчилар, муҳандислар, иқтисодчилар, врачларнинг мавжудлиги ижтимоий-иқтисодий ўсиш тезлашишининг муҳим шарти бўлиб бормоқда. Шунини алоҳида таъкидлаш лозимки, мутахассислар тайёрлаш борасида мана шундай сифатий сакрашлар ўз вақтида кўпгина юқори ривожланган мамлакатлар иқтисодиётида рўй берган.

Мутахассисларни тайёрлаш вазифаларини ҳал этиш таълимга ажратиладиган сарф-харажатларни оширишни талаб этади. Масалан, 2013 йилда таълимга ажратилган харажатлар Буюк Британияда жами харажатлар таркибида 5,6 фоизни, Францияда-5,6 фоизни, Швецияда-6,7 фоизни АҚШда-5,5 фоизни ва Россияда-4,1 фоизни ташкил этган.

Масалан, баъзи бир экспортдан келадиган даромадларни баҳолашларга кўра АҚШ бюджетига иқтисодиёт тармоқларидан келадиган даромадлар

орасида олий таълим экспортидан келадиган даромадлар улуши бўйича 5 ўринда туради. Австралия ва Янги Зеландияда бошқа мамлакатлар фуқароларига кўрсатиладиган таълим хизматларидан келадиган даромадлар уларнинг энг муҳим экспорт товари бўлган жун экспортидан келадиган даромадлар билан тенг бўлади.

А.Мэддисон томонидан олиб борилган тадқиқотларнинг кўрсатишича, иқтисодий ўсиш суръатлари билан аҳоли таълим даражаси орасида тўғридан-тўғри боғлиқлик мавжуд. Шу нарса аниқланганки, таълим ажратилган маблағлар 1 фоизга ортса бу ўз навбатида мамлакат ЯИМнинг 0,35 фоизга ортишига олиб келади. Бундан ташқари, баъзи бир баҳолашларнинг кўрсатишича, ривожланган мамлакатларда таълим давомийлигининг 1 йилга ортиши ЯИМнинг 5-15 фоизга ортишига олиб келади.⁹⁴

Таълимнинг иқтисодий ўсишга таъсирини ўрганиш шунингдек, ЕИ мамлакатларида ҳам олиб борилган. Натижада, ҳайратланарли тасдиқлар олинди, яъни таълим даражасининг ортиши макроиқтисодий унумдорликни оширади. Хусусан ушбу тадқиқотларнинг кўрсатишича:

1) ўрта мактабга боришнинг 1 фоизга ортиши ЯИМнинг аҳоли жон бошига йилига 1 фоиздан 3 фоизгача ортишга олиб келади;

2) бир йилга ўртача статистик таълимнинг ортиши аҳоли жон бошига маҳсулот ишлаб чиқаришни 6 фоизга кўтаради;

3) Олий маълумотлилар орасида инсон капиталининг йилига 1 фоизга ортиши аҳоли жон бошига ЯИМнинг 5,9 фоизга ўсишини таъминлайди.

Олий таълимнинг янги сиёсати ва янги парадигмаси инсоннинг бутун ҳаёти давомида таълим олишида ўзининг концептуал асосига эга бўлиши лозим. Бунинг учун ўз ишини янгилаб туришни ўрганиш керак бўлади, яъни бунда янги касбларни ўрганиш, қўшимча тайёрлашни таъминлаш, шунингдек, асосий фанлар бўйича фундаментал тайёрланишлар билан бир қаторда кенг ва кўп томонлама дастурларни таклиф қилиш лозим. Турли ўқув курслари ва фанлари орасида “таълим занжирлари”ни яратиш ва оралик дипломлар беришни йўлга қўйиш зарур.

Янги таълим тизимининг яна бир ўзига хос жиҳати бўлиб мустақил таълим, мустақил ўқиш таълимнинг етакчи шакли сифатида қарор топишидир. Янги таълим тизимининг бош йўналиши — билимни бунёдга келтирувчи таълимга ўтиш. Бу таълим сифати масаласини тубдан ўзгартиришга имкон беради. Янги таълим тизими яна бир хусусияти бутун умр мобайнида билим олишга қаратилганлигидир.

Анъанавий таълим тизими, асосан, инсонни ёш вақтида ўқитишга

⁹⁴ Angus Maddison. “Historical Statistics on World Population, GDP and Per Capita GDP, 1 – 2008 AD”.

йўналтирилган эди.

Халқаро тажриба шундан далолат берадики, иқтисодий жиҳатдан ривожланган мамлакатларда меҳнатни ақлийлаштириш стратегияси давлат сиёсати даражасига кўтарилган ва у уч йўналишда амалга оширилади:

1) юқори касбий даражага эга ходимлар фаолиятининг мазмуни тарзидаги иждодий меҳнатни (ижодий қобилиятга эга ходимлар: мутахассислар, маъмурий бошқарув ходимлари, юқори малакали ишчилар, фермер ва бошқалар, АҚШ, Германия, Буюк Британияда иш билан банд бўлганлар умумий сонининг 40-50 фоизни ташкил этади);

2) ярим қоидавий, андозадаги фаолият тури хос бўлган касблар соҳасида иждодий унсурларни мустаҳкамлаш (маъмурий-ёрдамчи ходимлар, савдо ва хизмат соҳаси ходимлари). Юқорида номлари келтирилган давлатларда булар 25-30 фоизни ташкил этади;

3) ўрта ва паст малакали ишчилар, шундай тоифадаги хизмат кўрсатувчи ходимлар орасидаги малакасиз, жисмоний оғир бўлмаган, бир тахлитдаги ишларни минимал даражага келтириш. Бу гуруҳ саноати ривожланган мамлакатларда банд бўлганлар умумий сонининг 20-30 фоизни ташкил этади.

Шуни қайд этиш лозимки, меҳнат бозорида малакасиз ишчи кучлар аста-секин камаймоқда. Бунинг биринчи босқичи XX асрнинг 50-йилларда содир бўлди, иккинчи босқич - ижтимоий меҳнатни ақлийлаштириш 60-70-йилларда бошланди ва ҳозиргача давом этмоқда. Меҳнат бозоридан малакасиз ишчи кучларнинг чиқиб кетишига бир қатор омиллар сабаб бўлди, лекин шулардан асосийси ишлаб чиқаришни механизациялаш ва автоматлаштириш ҳисобланади. Меҳнат ресурсларини касбий таълим тайёрлашни тезлаштириши ва унинг даражасини коллеж даражасига кўтариш меҳнатни ақлийлаштиришнинг муҳим йўналиши ҳисобланади.

Буни, масалан, Япония сингари мамлакатлар яхши англаб этади, бу давлатда «Халқ хўжалигини интеллектлаштириш ва аҳоли қобилиятини ривожлантириш тўғрисида»ги кенг концепция қабул қилинган. АҚШ, Франция, Буюк Британия ва Швецияда ҳам шундай дастурлар қабул қилинган. Бу мамлакатларда давлат бошчилигидаги меҳнат ресурслари сиёсати, икки босқичда олиб борилади: анъанавий расмий таълим тизимида (мактаблар, коллежлар, ОТМлар, доктарантурада) ва кейинги босқичда, яъни илмий ва ўқув марказлари, махсус курслар ва шу кабилар орқали кейинги ихтисослашув ва кадрларни қайта тайёрлашда. Бунда барча таълим муассасаларининг асосий эътибори шахс қобилиятларини аниқлашга, унинг ўзига хос хислатларини эътиборга олишга қаратилади.

Демак, бугунги даврда ҳар бир мамлакат жаҳон ҳамжамиятидаги ўз ўрнини сақлаб қолиши, мустаҳкамлаши учун аввало, таълим сифатини таъминлаши ва уни доимий равишда ошириб бориши лозим. Бу ўз навбатида ушбу мамлакат иқтисодиётининг рақобатардошлигини таъминлашдаги энг муҳим омил ҳисобланади.

Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, олий таълим муассаларида замонавий сифат менежментини жорий этиш бошқа тармоқ ва соҳаларда фаолият юритувчи ташкилотларда ишлаб чиқилган ва жорий этилган ўхшаш тизимлардан ўзига хос хусусиятлари билан ажралиб туради. Бу таълим хизматларини кўрсатиш билан шуғулланишадиган ташкилотлар қатор ўзига хос хусусиятларга эгаллиги билан боғлиқ ва булар қуйидагича:

Биринчидан, масалан, саноат корхонасидан фарқли равишда улар жонсиз маҳсулот ишлаб чиқаришмайди. Хизмат истеъмоли уларни ишлаб чиқариш жараёниданоқ бошланади.

Бу сифатга талабни оширишни тақозо этади сабаби таълимда “нуқсонлар”ни тўғирлаш жуда қийин ёки умуман иложи йўқ.

Иккинчидан, таълим хизматларини тақдим этувчи ташкилотлардаги мутлақ кўпчилик ходимлар (профессор-ўқитувчилар таркиби ва ёрдамчи таркиб) бевосита истеъмолчилар (талабалар) билан алоқа қилишади. Хизматларни кўрсатиш жараёнида истеъмолчи қабул қилади ва баҳолайди баъзан онгли тарзда, бунда академик даражада, касбий билимлар, таълим муассасалари ходимларининг ижтимоий кўникмалари ва бошқа параметрлари таъсир этади.

Бу таълим сифатининг интеграл истеъмол баҳосига таъсир этади, уни барқарор этади, фақат ўқув жараёнининг сифатини оширишга йўналтирилган хатти-ҳаракатлар ҳисобига унинг қисқа муддатлар ичида ўзгаришини қийинлаштиради.

Учинчидан, ОТМ томонидан тақдим этилаётган хизматлар чегаралари кенг диапазонда амалга оширилади. Улар таълим стандартлари ёки ўқув режалари асосида амалга оширилиши мумкин. Кўпгина ҳолатларда хизматлар таълим муассасалари ва истеъмолчилар (корпоратив ёки хусусий) ўртасидаги келишувлар асосида этилиб, бу ўз навбатида сифатни комплекс бошқарув заруриятини келтириб чиқаради.

Тўртинчидан, ОТМнинг мутахассислари (шу жумладан профессор-ўқитувчилари) таълим дастурлари ва ўқув режаларини ишлаб чиқиш ва амалга оширишда маълум бир даражаларда эркинликка эгалликлари боис, уларнинг шахсий компетенциялари талаб этилаётган натижаларни олишда муҳим аҳамиятга эга. Бошқа томондан у таълим сифатига ҳал этувчи

даражада таъсир этиши мумкин. Мувофиқ равишда айнан сифатни “тотал” бошқариш талаб этилади. Битта ОТМда самарали бўлган ёндашув бошқа бир ОТМда мазкур ёндашув самарасиз ҳам бўлиши мумкин.

Бешинчидан, кўпгина таълим хизматларининг бажарилишини бошқариш лойиҳани бошқаришга ўхшаш тавсифга эга. Бу шароитларда оралик ва якуний натижаларни олиш босқичлари аниқланган, сифатли таълим олишда уларнинг улуши баҳоланган ва алоҳида ишбилармонлик жараёнлари аниқ ажратилган ва қайд этилган бўлиши лозим.

Таълим жараёни ва унинг маҳсулоти сифатини ошириш учун нафақат янги тизимларни, балки мос дастаклар билан мустаҳкамланган комплекс бошқарув технологияларини жорий этиш талаб этилади.

Охирги пайтларда ОТМларда амалда бериладиган таълим даражаси билан ходимларга керак бўладиган билим ва малакалар орасида чуқур фарқлар намоён бўлиб бормоқда. Таълим тизимининг ўзида жудаям кўп етишмовчиликлар ва харажатлар кўп. Кўпгина талабалар ўқишларини ташаб кетишмоқда, шу жумладан ОТМ битирувчиларида кўпинча керакли малакалар етишмайди. Бугунги кунда саноат корхоналари зарурият сезаётган малаканинг ўзи нима?

Албатта академик билим бугунги кунда керак. Айнан тайёрлашнинг ушбу қисми бўйича эътирозлар йўқ. Бошқа нарса ташвишлантиради - табиий ва техник билим соҳаларида таълим олувчи талабалар сонининг қисқариши. Яхши тайёрланган инженерларга бўлган талаблар ортиб бормоқда.

Академик муваффақиятлар билан бир қаторда бугунги кунда мутахассисларнинг бир қатор сифатларга эга бўлиши муҳим бўлиб, улар асосан:

- оғзаки ва ёзма коммуникацияларда яхши шаклланган малака ва кўникмаларга эга бўлишлари;
- математика ва табиий фанларнинг асосларини тушунишлари;
- ахборот технологиялари билан ишлаш кўникмаларига эга бўлишлари;
- танқидий фикрлаш;
- узлуксиз таълим олишга эҳтиёж сезиш;
- гуруҳларда ишлай олиши;
- ижодий ва ташаббускор бўлишлари; доимий ишлаш, шахсий интизом, маълум бир хатти-ҳаракатларни талаб этувчи қобилиятга эга бўлиши;
- соғлом рақобат шароитида ишлашдан ҳузур олишлари;
- ўзининг маданий қабул этувчанлигини намоён эта олишлари, шу жумладан халқаро даражаларда;
- натижага йўналтирилган бўлишлари ва мустақил қарор қабул қилишдан кўрқмасликлари.

Билимлар жамиятига кириш учун ходимлар билан ишлай олиш малакасига, доимий раҳбарлик қилиб туришларига эҳтиёж сезмайдиган, ноаниқлик шароитларида ҳаракат қилиш қобилиятига эга бўлган, мураккаб муаммоларни ҳал этишда мустақил равишда йўлларини топа оладиган ҳар томонлама ривожланган, доимий ўз билимларини ошириб борадиган кишилар керак бўлади.

Албатта саноат мутахассис-профессионалларга эҳтиёж сезади. Лекин соф профессионални бошқалар қизиқтирмайди, гуруҳларда ишлай олмайди, билимларни ҳамкорликда фойдаланиш қобилиятига эга эмас, аксарият ҳолларда замонавий корхоналарга фойда олиб келишдан кўра зарар олиб келади.

Айтилганлар талаб ва таклифнинг мос келмаслиги - фақат олий таълимнинг муаммоси деганни англатмайди. Бундай ҳолатнинг сабаби кўпинча-таълим занжирининг олдинги бўғинларининг қолдиқларидир. Аксарият ОТМларда камдан-кам ҳолларда таълим бериш шаклининг гуруҳларда жамоа бўлиб ишлаш имкониятларидан фойдаланилади.

Айнан олий таълим мазкур “қўшимча кўникмалар”га эга бўлиш борасида асосий жавобгарликни олади.

Назорат саволлари.

1. Парадигма нима?
2. Ҳозирги даврда янги бошқарув парадигмасини ташкил этувчи ёндашувлар тизими қандай кўрсатмаларга асосланади?
3. Янги парадигмада қандай тизим сифатида қаралмоқда?
4. Бугунги кунда фан ва таълим тобора кучлироқ тарзда жамиятнинг ишлаб чиқарувчи кучига айланмоқда. Бунинг сабаби нима деб ўйлайсиз?
6. Охирги йилларда бутун дунё олий таълимини бошқариш борасидаги замонавий парадигма ривожланишининг асосий трендларини санаб ўтинг.
7. Жаҳон миқёсида “Олий таълим сифати” сўз бирикмаси қачондан ишлатила бошланган?
8. Таълим ва таълим сифати деганда нималарни тушунсиз?
9. Халқаро стандартлаштиришнинг тамойиллари санаб беринг.
10. Таълимда замонавий сифат менежменти деганда нималарни тушунасиз?
11. Таълимда сифат менежменти тизими қандай тамойилларга асосланади?
12. Таълим сифати тушунчасини ташкил этувчиларни санаб ўтинг.
13. Стратегик бошқарув методологияси деганда нималарни тушунасиз?

14. Анъанавий таълим тизими, асосан нимага йўналтирилган эди?

15. Инновацион таълим деганда нималарни тушунасиш?

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикасининг 2019 йил 29 октябрь “Илм-фан ва илмий фаолият тўғрисида”ги ЎРҚ-576-сонли Қонуни

2. Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 24 июлда «Инновацион фаолият тўғрисида» ги ЎРҚ-630-сонли Қонуни.

3. Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 23 сентябрда қабул қилинган “Таълим тўғрисида”ги ЎРҚ-637-сонли Қонуни.

4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февраль “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги 4947-сонли Фармони.

5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 20 апрель "Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-2909-сонли Қарори.

6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 21 сентябрь “2019-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини инновацион ривожлантириш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5544-сонли Фармони.

7. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрь “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5847-сонли Фармони,

8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрь “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5847-сонли Фармони.

9. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 29 октябрда “Илм-фанни 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида” ги ПФ-6097-сонли Фармони.

10. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2020 йил 25 январдаги Олий Мажлисга Мурожаатномаси.

Махсус адабиётлар:

11. Бадеева, Е.А. (2012), Университетское планирование в рамках процессного подхода: монография, Москва: Издательский дом Академии Естествознания. <http://econom.khsu.ru> [Доступ 24 марта 2010 г.]

12. Балмасова Т.А. «Третья миссия университета» –новый вектор развития? // Высшее образование в России. – 2016. – № 8-9. – С. 48-55.
13. Ватагина М.В. Стратегические направления в развитии маркетинговой деятельности вузов// Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России№2(42)2009. С.113-116.
14. Веретенникова, О. Б., Дрантусова, Н. В., Ключев, А. К., Кортков, С. В., Майданик, В. И., Малышева, Л. А., Попова, Л. Н. (2008), Разработка стратегии образовательного учреждения: методические рекомендации, Екатеринбург: Университетское управление: практика и анализ.
15. Виссема Йохан Г. Университет третьего поколения: управление университетом в переходный период. – М.: Сбербанк, 2016. – 422 с.
16. Волкова Н. С. Анализ системы дополнительного профессионального образования России и его роль в современных условиях // Молодой ученый. — 2012. — №5. — С. 412-415. — URL <https://moluch.ru/archive/40/4761/> (дата обращения: 28.08.2019).
17. Гафуров И.Р., Васильев В.Л., Кашбиева Р.Р. Инновационные кластеры и социально-экономическое развитие регионов: анализ методических подходов. – М.: «Анкил», 2012. – 292 с.
18. Головкин Н.В., Зиневич О.В., Рузакина Е.А. Университет третьего поколения: Б. Кларк и Й. Уиссема // Высшее образование в России. – 2016. – № 9. – С. 40-47.
19. Каргин Д.Б. Предпринимательское образование, предпринимательский университет, коммерциализация технологий. Астана, 2016: [http://www.enu.kz/downloads/materials/ Каргин. Предпринимательское образование.pdf](http://www.enu.kz/downloads/materials/Каргин.Предпринимательскоеобразование.pdf).
20. Клаус Шваб «Четвертая промышленная революция»: Э. Москва. 2016. 48 с.
21. Константинов Г.Н., Филонович С.Р. Что такое
22. предпринимательский университет // Вопросы образования. – 2007. – № 1. – С. 49-62.
23. Красинская Л.Ф. Модернизация, оптимизация, бюрократизация...Что ожидает высшую школу завтра? // Высшее образование в России. – 2016. – № 3. – С. 73-82.
24. Ксендзова Г. Ф. Тенденции развития маркетингового управления на рынке образовательных услуг // Историческая и социально-образовательная мысль. – 2012. – № 3. – С. 118–121.
25. Хагуров Т.А. Выше образование: между служением и услугой // Высшее образование в России. – 2011. – № 4. – С. 47-57.

26. Мягков Г.П., Бухараев В.М. Трансформация классического университета в условиях «текущей современности» // Классический университет: история и современность: материалы Всеросс. С 27. международным участием научно-практической конференции, посвященной 85-летию Удмуртского гос. ун-та; Ижевск, 3-4 февраля 2016 г. /отв. ред. и сост. В.В. Пузанов, Д.В. Репников. – Ижевск: Издат. центр «Удмуртский университет», 2016. – С. 56-61.
28. Самойленко К.А. Перспективы развития инновационно-предпринимательских университетов: http://ir.znau.edu.ua/bitstream/123456789/1983/1/Nauk_chut_2014_3_177182.pdf.
29. Тазарбеков К.А. К разработке « Дорожной карты трансформации университета «Туран» в инновационно-предпринимательский университет». Тезисы.- алматы: Университет «Туран», 2016. -36 с.
30. Паспорт приоритетного проекта «Вузы как
31. центры пространства создания инноваций». – URL: <http://government.ru/media/files/OnTUMegFLNj5Uqtac57yWG1EtMG9ABe.pdf>
32. Шуклина З. Н., Эшонов Р. Р., Хаданович Н. В. Выбор инструментов и стратегий бенчмаркинга в рискованной конкурентной среде // Молодой ученый. — 2017. — №12. — С. 387-392. — URL
33. Щелкунов М.Д., Николаева Е.М. Образование в XXI веке: перед лицом новых вызовов. – Казань: Казан. гос. ун-т, 2010. – 156 с.
34. Шадриков В., Геворкян Е. О процедуре комплексной оценки вуза // Высшее образование в России. 2001. № 1.
35. Шульц Д.Е., Танненбаум С.С., Лаутерборн Р.Ф. Новая парадигма маркетинга. Интегрируемые маркетинговые коммуникации: Пер. с англ. М.: ИНФРА–М, 2004.
36. Щелкунов М.Д. Университеты перед лицом глобальных вызовов: российский путь // Поиск. Альтернативы. Выбор. – 2016. – № 3. – С. 48-59.
37. Щелкунов М.Д., Николаева Е.М., Фурсова В.В. На пути к международному признанию: Казанский федеральный университет как субъект глобального пространства высшего образования. – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 2016. – 140 с.
38. Clark В. Creating Entrepreneurial Universities: Organization Pathways of Transformation. – Guildford, UK: Pergamon, 1998. – 163 p.
39. Etzkowitz Н., Leydesdor L. The Triple Helix
40. University-Industry-Government Relations: a Laboratory for Knowledge-Based Economic Development // EASST Review. – 1995. – Vol. 14. – № 1. – P. 14-19.

41. E3M-Project. (2012). Green Paper «Fostering and Measuring Third Mission in Higher Education Institutions». – URL: <http://www.e3mproject.eu/docs/Greenpercentage20paper-p.pdf>

Sarah Lurman. The Tradition of Need – Blind Admissions Is Starting to Die // Street Journal. 1994. № 5 (Jan.).

42. Summarized from Sarah Lurman. A Student of Value' Means a Student a no Can Pay the Rising Cost of College // Wall Street Journal. 1994. № 5 (Jan.).

Интернет сайтлар:

43. <http://edu.uz> – Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги

44. <http://lex.uz> – Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси

45. <http://bimm.uz> – Олий таълим тизими педагог ва раҳбар кадрларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини оширишни ташкил этиш бош илмий-методик маркази

46. <http://ziyonet.uz> – Таълим портали Ziyonet

47. <http://natlib.uz> – Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси

IV. АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ МАТЕРИАЛЛАРИ

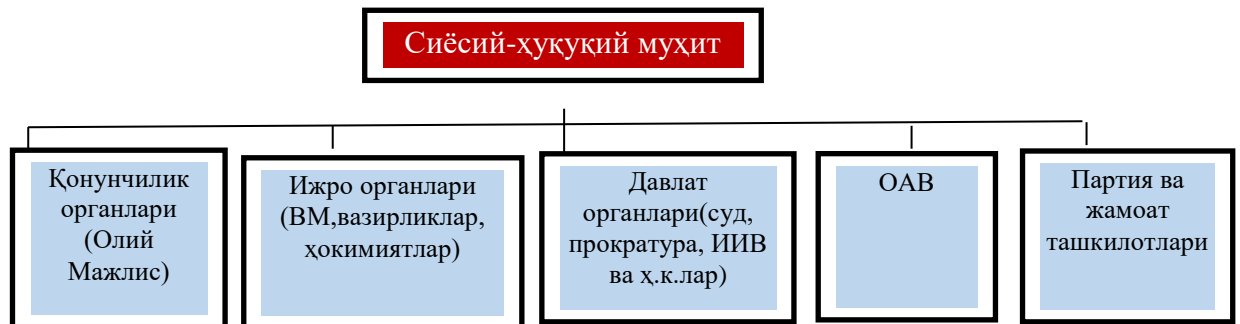
IV. АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ МАТЕРИАЛЛАРИ

1-Мавзу. Тадбиркорлик университети - университет-3.0

концепциясини шакллантириш чора-тадбирларини ишлаб чиқиш (2 соат)

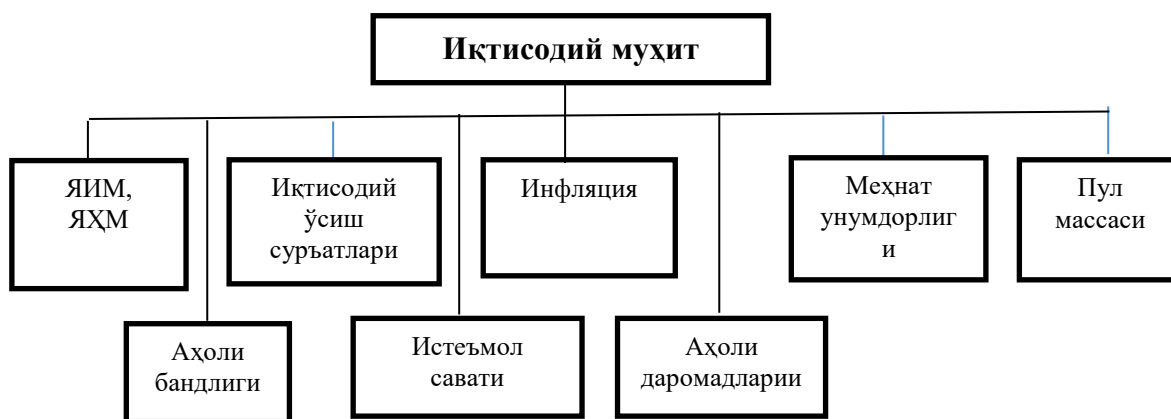
Ҳар қандай ташкилот(ОТМ)нинг бозор муҳитидаги фаолиятини прогноз қилиш учун STER–таҳлили, шунингдек, минтақанинг таълим хизматлари бозори жозибadorлигини рейтинг баҳолаш кенг қўлланилади. Ушбу усулнинг моҳияти ҳар қандай ташкилот (ОТМ)га таъсир этувчи ташқи, ижтимоий-демографик, техологик, иқтисодий ва сиёсий-ҳуқуқий омилларни аниқлаш ҳисобланади. Мазкур таҳлил усули орқали келажак учун чора-тадбирлар ишлаб чиқиш мумкин. Мазкур таҳлил усулининг муҳим элементларини қуйидагича изоҳлаш мумкин.

Сиёсий-ҳуқуқий муҳит. Таълим муассаси томонидан қабул қилинадиган маркетинг қарорлари сиёсий ва қонунчилик соҳаларида рўй бераётган сезиларли даражадаги ҳодисалар таъсирида қабул қилинади(1-расм).

1-расм. Сиёсий-ҳуқуқий муҳит.

Иқтисодий муҳит. Таълим тизимидаги инқирозни аниқловчи жамият иқтисодий муҳитининг бир мунча ўзига хос муҳим хусусияти корхоналар даромади умумий даражасининг ва аҳоли харид қобилиятининг пасайиши ҳисобланади. Иқтисодий муҳит ўзгариши нафақат миқдорий балки таълимда, таълим хизматларига бўлган талабда таркибий ўзгаришларни келтириб чиқарадиган қатор муҳим макроиқтисодий кўрсаткичлар орқали аниқланади(2-расм).

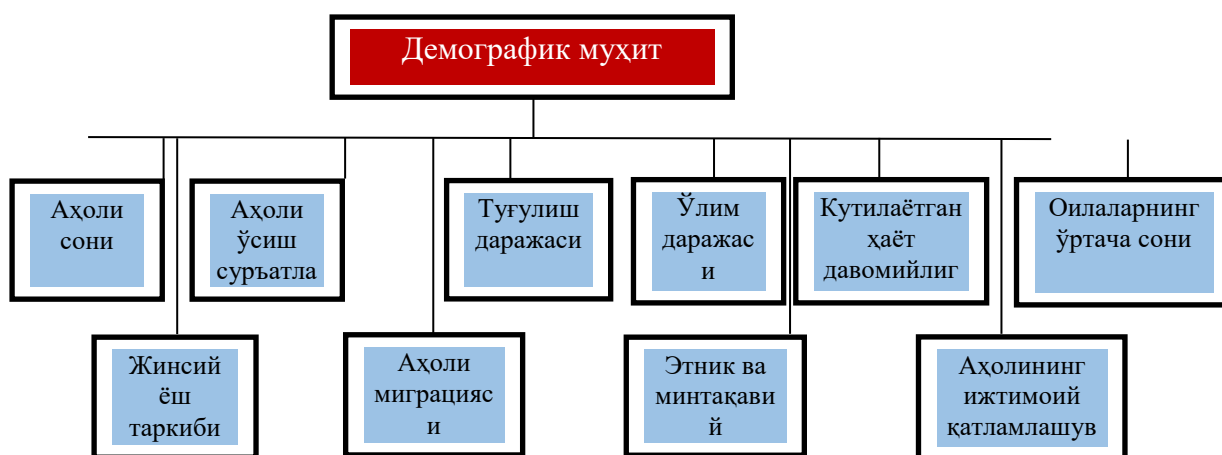

2-расм. Иқтисодий муҳит.

Шубҳасиз мамлакатдаги иқтисодий вазият барча фаолият соҳаларига, шу жумладан таълим соҳасига ҳам сезиларли даражада таъсир этади. Республикамизда таълим тизими чегараларини ўзгартириш, янги даврга мослаштириш даври анча олдин пайдо бўлганди.

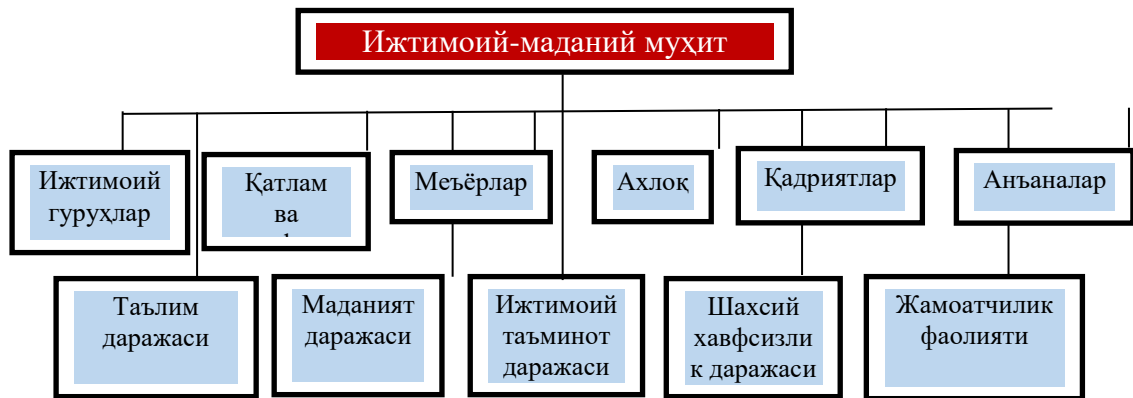
Аввало бу ерда сўз таълимга инвестициялар киритиш борасида бўлиб, бунда нафақат давлат томонидан, балки мутахассислар истеъмолчилари-корхоналар томонидан киритиладиган инвестициялар ҳақида бормоқда. Ривожланган мамлакатларда таълим соҳасига инвестициялар энг ишончли ва юқори қайтимли соҳалардан ҳисобланади. Масалан, америкалик экспертлар баҳолашларига кўра, таълим тизимига 1 доллар сарфлаш 3 дан 6 долларгача фойда олиш имкониятини беради.

Демографик муҳит. Демографик омиллар ва аҳолининг ривожланиш тенденциялари қисқа ва ўрта муддатли даврларда ўзига хос барқарорлик билан фарқланади ва таълим хизматларига бўлган талаб конъюнктурасида муҳим рол ўйнайди(3-расм).

4-расм. Демографик муҳит.

Ижтимоий-маданий муҳит. Таълим бошқа хизмат турларидан фарқли ўлароқ маданиятга анча яқин ва ундан ажралмасдир. Маданият- бу шахснинг муомала қилишига ёрдам берадиган қадриятлар, ғоялар артефакт(суъний қилинган)лар ва бошқа рамзлар йиғиндисидан иборат бўлган, шунингдек бир-бирини жамият аъзолари сифатида тушунтириш ва баҳолашнинг мураккаб мажмуадир(5-расм).

5-расм. Маданият таркиблари

Таълим хизматларига бўлган талаб маданият даражаси билан бевосита боғлиқ, сабаби маданият даражаси қанчалик юқори бўлса янги билимларга ва қўшимча таълимга бўлган эҳтиёжлар ҳам шунчалик катта бўлади. Маданият даражасига мос равишда истеъмолчининг англаган тарзда ўз таълим эҳтиёжларини қондиришга қаратадиган бюджетдаги харажатлар улуши ортади.

Ўзбекистонда таълим инсонлар хулқ-атвори(лекин таълим, фақат оила, пул, дўстлик, адолат, барқарорлик кабилардан кейин туради)ни аниқловчи асосий қадриятлар деб аталадиган гуруҳга киради. Бу ўз навбатида таълим хизматларига бўлган юқори талабнинг ҳаттоки иқтисодий таназзул пайтларида ҳам сақланиб қолишини англатади. Бизда аҳлонинг таълим даражаси анча юқори.

Шундай қилиб таълим хизматлари бозори аксарият ҳолларда жамиятда юқори турувчи қадриятларга, меъёр ва анъаналарга, ижтимоий-иқтисодий муҳитга боғлиқ бўлади. Шунингдек, турмуш тарзининг аниқ ижтимоий-маданий шарт-шароитлари таълим хизматларига бўлган талабга сезиларли даражада таъсир этади. Ҳозирги даврда республикамизда таълимда янги маданият, янги ахлоқ, янги талаб яратилмоқда. Ушбу жараён давлатнинг, турли жамоатчилик ташкилотларининг қўллаб-қувватлашларини талаб этади

ва бу айниқса, таълим муассасаларининг фаол иштирокида анча даражада сезиларли бўлиши мумкин.

Таълим муассасининг таълим бозорида самарали фаолият юритиши учун ён атрофда бўлаётган воқеаларни кузатиб бориши, бундан ташқари унга муҳим бўлган ташқи ва ички муҳитдаги барча ўзгаришларни прогноз қилиши лозим. Ўз вақтида қабул қилинган чора-тадбирлар таълим муассасига қатор муаммолардан қочишга ёки мавжуд вазиятда фойдали қўллаш имконини беради.

Амалиётда таълимнинг маркетинг муҳитини баҳолаш ва прогноз қилиш учун STEP–таҳлили, шунингдек, минтақанинг таълим хизматлари бозори жозибадорлигини рейтинг баҳолаш кенг қўлланилади. Ташқи муҳит(макромуҳит)ни илмий ўрганиш комплекс ижтимоий, техник, иқтисодий ва сиёсий таҳлил(инглиз тилида қисқартирилган STEP) асосида амалга оширилади.

STEP-таҳлил услубиёти таълим муассасига потенциал таҳдидларни ва кутилаётган янги имкониятларни аниқлаш учун ҳолатни баҳолашга ва макромуҳитдаги муҳим омилларнинг ривожланишини башорат қилишни амалга оширишга имкон беради. Таълим муассасалари ушбу омилларга тўғридан-тўғри таъсир эта олишмайди, аммо улар таълим муассасининг ўзига ва унинг атроф-муҳитига жуда кучли даражада таъсир этади. STEP-таҳлилни олиб бориш учун бошланғич маълумотлар бўлиб қуйидагилар ҳисобланиши мумкин:

- Конституция ва қонунчилик ҳужжатлари.
- Президент фармонлари ва қарорлари.
- Вазирлар Маҳкамаси қарорлари ва фармойишлари.
- Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги ҳайъат қарорлари ва буйруқлари.
- Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотлари.
- Тармоқ вазирликлари буйруқ ва қарорлари.
- илмий журналлар ва марказий газетлар(мас. халқ сўзи).
- Таълим соҳасида аҳоли ва экспертлар социологик сўровларининг натижалари ва ҳ.к.лар.

Топширик.

Сиздан STEP - таҳлилнинг ташқи муҳитнинг тизимлаштирилган омилларини жадвал шаклида ва уларни ўзингиз фаолият юритаётган олий таълим муассасининг асосий ривожланиш сценарийлари билан келтирган ҳолда тўлдириб чиқишингиз лозим (1.1-жадвал).

1.1-жадвал.

STEP–таҳлил усули бўйича таълимнинг ташқи муҳити омиллари таҳлили.

Омиллар	Ривожланиш сценарийси		
	пессимистик	реалистик	оптимистик
Ижтимоий			
Турмуш даражаси			
Ижтимоий қадрият ва ахлоқ			
Таълим даражаси			
Жамиятнинг ижтимоий қатламлашуви			
Жамиятга ижтимоий гуруҳларнинг таъсири			
Миллий омиллар			
Шаҳар ва қишлоқ аҳолиси нисбати			
Миллатлараро муносабатлар			
Аҳоли миграцияси			
Ижтимоий-маданий омиллар			
Технологик			
Тармоқлар учун мутахассисларни тайёрлаш			
Ресурстежамкор технологиялар			
Техни тараққиётнинг умумий даражаси			
Глобал информацион технологиялар			
Экологик-йўналтирилган технологиялар			
Конверсия (лат. conversio — «мурожаат», «ўзгариш» ва “иккиталик(мас.ишлаб чиқариш, лойиҳалаш)”) технологиялар			
ИТТКИни молиялаштириш			
Таълимнинг мультимедия технологиялари (CD-ROM, интернет ва б.қ.лар)			
Очиқ(масофавий) таълимнинг ривожланиши			
Шахснинг ривожланиш даражасидан келиб чиқиб таълимнинг инсонийлашуви ва технологиялашуви			
Иқтисодий			
Давлатнинг кредит сиёсати			
Солиқ сиёсати			

Иқтисодий ўсиш динамикаси			
Аҳолининг харид қобилияти			
Давлатнинг инвестиция сиёсати			
Минтақалараро ва ҳудудий ташкил этилганлик			
Давлат бюджети дефицити			
Мамлакатдаги инфляция даражаси			
Энергия тўловчиларга жаҳон нархлари, хом ашё ва материаллар манбалари			
Миллий бозорлар ҳолати			
Ташқи савдо айланмасида импортнинг улуши			
Харажатлардаги (маҳсулотлар ва хизматлар таннархи) ўзгаришлар			
Миллий бозорда бозор муносабатларининг ривожланиши			
Сиёсий			
Халқаро вазият			
Давлатдаги ички сиёсий вазият			
Қонунчилик ҳокимиятининг самарали ишлаши			
Президент ва унинг ҳудудлардаги вакиллари			
Ҳудудлар раҳбарияти ва ҳокимларнинг таъсири			
Аҳоли сиёсий симпатиясининг қутблашуви			
Сиёсий зиддиятлар			
Партиялар ва ҳаракатлар			
Жамият фаоллиги			
Умумий ва шахсий хавфсизлик			

Жорий ҳолат матрицаси макро муҳитнинг салбий, нейтрал ва ижобий омилларини белгилаш билан мавжуд ҳолатни акс эттиради. Ривожланиш истиқболи матрицаси мумкин бўлган ривожланиш сценарийлари асосида таълим муассасининг барча ташқи муҳитдаги ҳолатни башорат қилишга имкон беради.

STEP–таҳлилни таълим муассасининг стратегик ривожланиш режасини ишлаб чиқишда ёки бешта омиллар гуруҳидан биттаси таъсирининг кескин ўзгариши рўй берган ҳолатда амалга ошириш мақсадга мувофиқ. STEP–таҳлил натижалари таълим муассасининг келгусидаги 3-7 йиллик ривожланиш сценарийларини баҳолаш ва таълим хизматлари бозорининг истиқболли сегментларини танлаш учун қўлланилади.

Топшириқ.

Сиздан юқорида келтирилган жадвалдаги маълумотларни чуқур ўрганган ва таҳлил этгандан кейин ўзингиз фаолият юритаётган олий таълим муассасангизнинг университет 3.0 модели бўйича фаолият юритиши учун таъсир этадиган омилларни **STEP–таҳлил усули бўйича ташқи муҳити омиллари таҳлили амалга оширинг(1.2-жадвал).**

1.2-жадвал.

STEP–таҳлил усули бўйича таълимнинг ташқи муҳити омиллари таҳлили.

Омиллар	Ривожланиш сценарийси		
	пессимистик	реалистик	оптимистик
Ижтимоий			
Технологик			
Иқтисодий			
Сиёсий			

2-МАВЗУ: УНИВЕРСИТЕТ 3.0 МОДЕЛИ АСОСИДА “ИЛМИЙ МАКТАБЛАР, ТРАНСФЕР ВА ИННОВАЦИЯЛАР” БЎЙИЧА ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАСИ ИЧКИ МУҲИТИ ТАҲЛИЛИ (4 соат)

Ички муҳит – бу таълим жараёни иштирокчиларининг ва уларнинг функционал ўзаро алоқалари жараёнида таълим муассасасининг мақсадларини амалга оширадиган компонентлар йиғиндисидир. Стратегик режалаштириш доирасида ички муҳитни таҳлил этишнинг машҳур усулларида бири – бу **SWOT-** таҳлили ҳисобланади. Бу ерда, “S” ташкилотнинг кучли томонлари, “W” – унинг ожиз томонлари, “O” бизнинг ташкилотимиз учун ташқи муҳит яратадиган қулай имкониятлар ва унинг кутилаётган ўзгаришлари, “T”- ташкилот учун ушбу муҳит келтириб чиқарадиган таҳдидлар, хавфлар, рисклардир.

Ушбу вазиятда таҳлилнинг мазмуни ва кўлами у амалга ошириладиган вазифанинг кўламига боғлиқ бўлади. Фараз қилайлик, ушбу вазифа - ОТМда тизимли ўзгаришларнинг имкониятларини умумий баҳолаш - етарлича катта(мураккаб) ва мавҳум(абстракт).

1-топшириқ.

Ўз таълим муассасангизнинг муаммоли (долзарб) вазиятига эътиборни қаратган ҳолда, масалан, Сиз фаолият юритаётган ОТМнинг **“Илмий мактаблар, трансфер ва инновациялар”** SWOT-таҳлил бўйича унинг кучли ва ожиз томонларини, имкониятлари ва унга бўлиши мумкин бўлган таҳдидларни аниқланган. Кейинчалик ОТМ ташқи муҳити таҳлилининг барча омиллариининг ижобий томонларидан фойдаланган ҳолда улар орасидан ОТМ ушбу йўналиш бўйича ривожланишининг салбий томонларини бартараф этишга қодир имкониятларни танланг.

Қуйидаги **ОТМ** нинг **“Илмий мактаблар, трансфер ва инновациялар”** SWOT-таҳлил ички муҳити таҳлили деб номланган 2.1-жадвалда келтирилган маъумотларни диққат билан ўрганинг, таҳил қилинг ва шу асосида ўзингиз фаолият юритаётган ОТМдан келиб чиқиб шунга ўхшаган жадвал чиқинг ва мос графаларни тўлдириг.

2.1-жадвал.

ОТМ нинг “Илмий мактаблар, трансфер ва инновациялар” SWOT-таҳлил ички муҳити таҳлили.

<p style="text-align: center;">SWOT-ТАҲЛИЛ “Илмий мактаблар, трансфер ва инновациялар”</p>	<p style="text-align: center;">ИМКОНИЯТЛАР</p>	<p style="text-align: center;">ТАҲДИДЛАР</p>
	<ol style="list-style-type: none"> 1. Худудий саноат-таълим кластерлари асосида минтақанинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишида иштирок этиш 2. Технологик платформалар доирасидаги устувор ИТИни бажаришда иштирок этиш 3. Стартап лойиҳаларида иштирок этиш орқали молиявий маблағлар топиш 4. ОТМда импакт-факторга эга ёки ОАК рўйхатида кирган илмий журналнинг мавжудлиги 5. Хўжалик шартномаларини бажариш ва турли грант лойиҳаларида иштирок этиш имкониятига эга ИПКнинг мавжудлиги. 6. Республика фан ва технологиялари ривожланишининг устувор йўналишлари бўйича бажариладиган ишларга жаҳон даражасидаги олимларни ёки мавжуд илмий мактабларни жалб этиш 7. Иқтисодиётнинг реал секторига илмий(инновацион) ишланмаларни жорий этишни ДХШ асосида ривожлантириш 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Докторантурага қабулнинг камайиши ёки баъзи бир ихтисосликлар бўйича докторантуранинг мавжуд эмаслиги 2. Давлат буюртмалари доирасидаги ИТИ молиялаштиришнинг қисқариши ва бекор бўлиши 3. Илмий амалий ишланмаларнинг қисқариши 4. Бизнес тузилмаларнинг илмий ишланмаларни қабул қилиш борасида мотивациянинг паст даражадалиги 5. Илмий кадрлар бошқа минтақларга чиқиб кетиши

КУЧЛИ ТОМОНЛАР	КУЧ-ИМКОНИЯТЛАР.	КУЧ-ТАҲДИДЛАР
<ol style="list-style-type: none"> 1. Техник, табиий ва ижтимоий фанлар бўйича илмий мактабларнинг мавжудлиги 2. Илмий-техник ва инновацион муаммоларни ечиш тажрибаси 3. ИТИ олиб боришни тартибга солувчи ички норматив базанинг мавжудлиги 4. Кафедарларнинг лабораторияларини янгилаш имконияти 5. Докторантура дастурлари бўйича ИПКларни тайёрлаш имконияти 6. Докторлик диссертациясини яқунлаши учун ижодий таътил бериш имконияти 7. Оралиқ аттестация натижалари бўйича докторантларга ошган стипендия тўлаш имконияти 8. ПЎТга илмий фаолият натижадорлиги учун рағбатлантирувчи тўловлар тўлаш 9. Илмий ютуқлар асосида лавозимда ўсиш имконияти 10. Технопарк ва бизнес инкубаторлар негизда инновацион инфратузилманинг мавжудлиги 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Худудий саноат-таълим кластерлари, республика технологик платформаси доирасида корхоналар ва ташкилотлар, шаҳар ва худудий тузилмаларнинг ўзаро хатти-ҳаракатларининг самарали тизимини йўлга қўйиш 2. Бюджет ва бюджетдан ташқари молиялаштиришдан ИТТКИ молиявий қўллаб-қувватлашнинг кўпканаллиги тизимини яратиш 3. Республика фан ва технологиялари ривожланишининг устувор йўналишларига мос илмий-тадқиқотларни шакллантириш 4. Технопарк, бизнес-инкубаторлар, кичик инновацион корхоналар базасида инновацион инфратузилмани такомиллаштириш 5. Лаборатория комплексини бюджетли ва бошқа молиялаштириш шакллари қўллаш орқали модернизациялаш дастурларини ишлаб чиқиш. 6. Илмий журнал нуфузини ошириш ва.х.к.лар 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Докторантура самарадорлик кўрсаткичларини ўз вақтида диссертацияларини ҳимоя қилганлар фоизини ошириш орқали таъминлаш 2. ОТМ ходимларининг бошқа ОТМлар илмий кенгашларидаги аъзоларнинг маълумотлар базаларини яратиш. 3. Республика фан ва технологиялари ривожланишининг устувор йўналишлари бўйича бажариладиган ИТИни бажаришда иштирок этиш 4. Илмий тадқиқот фаолияти натижалари бўйича ИПКларни моддий рағбатлантириш тизимини такомиллаштириш 5. Докторлик диссертациясини яқунлаган ПЎТ юкلامаларни оптималлаштириш

ОЖИЗ ТОМОНЛАР	ОЖИЗ ТОМОНЛАР-ИМКОНИЯТЛАР	ОЖИЗ ТОМОНЛАР-ТАҲДИДЛАР
<p>1. Фан, технология ва техника ривожланишининг устувор йўналишларига ИТИ мавзуларининг мос келмаслиги</p> <p>2. ОТМ олимларининг инновацион лойиҳалар ва илмий ишланмаларни тижоратлаштириш даражасининг пастлиги</p> <p>3. Диссертация Кенгашларининг йўқлиги</p> <p>4. Докторантуранинг йўқлиги</p> <p>5. Докторантура дастурлари бўйича илмий-педагог ходимларни тайёрлаш шаклининг йўқлиги</p> <p>6. Докторантуранинг паст самарадорлиги</p> <p>7. ИТТКИ учун талаб даражасидаги лаборатория жиҳозларининг йўқлиги ва моддий-техник базаси даражасининг пастлиги</p> <p>8. Молиялаштиришнинг етишмаслиги(штатлар, жиҳозлар) сабабли юқори технологик жиҳозлардан жамоавий фойдалана оладиган марказнинг йўқлиги</p>	<p>1. Республика фан ва технологиялари ривожланишининг ва ҳудуднинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишининг устувор йўналишлари бўйича эксперт кенгашни (Илмий Кенгаш таркибида) яратиш.</p> <p>2. Техника, табиий ва ижтимоий фанлар бўйича диссертациялар ҳимоясининг бирлашган кенгашини очиш бўйича хужжатларни тайёрлаш</p> <p>3. ОТМ турли таркибий тузилмалари (кафедлар, лабораториялар) учун фанметрик (наукометрик) кўрсаткичларни ишлаб чиқиш</p> <p>4. Замонавий илмий жиҳозлар ва сарф-харажат материалларини сотиб олишни молиялаштириш</p> <p>5. Юқори технологик жиҳозлардан жамоавий фойдаланиш марказини яратиш</p> <p>6. Мавжуд илмий жиҳозларни тизимли метрологик назорат қилиш риш</p>	<p>1. Бошқа ОТМлар билан докторантура ва магистратура дастурлари бўйича илмий-педагогик кадрларни тайёрлашнинг тармоқ шакли бўйича шартномаларни тузиш</p> <p>2. ИТТКИ олиб бориш борасида ОТМ ичидаги танлов грантларни ўтказиш ва молиялаштириш.</p> <p>3. ОТМ олимларининг интеллектуал фаолияти натижаларини ҳисобга олиш, маркетинг ва реклама тизимини ишлаб чиқиш</p> <p>4. Профессор-ўқитувчиларни нашрий фаоллиги кўрсаткичлари учун моддий рағбатлантириш тизимини такомиллаштириш</p>

2-Топширик

Сиз юқоридаги 2.1-жадвалда келтирилган ОТМ нинг “Илмий мактаблар, трансфер ва инновациялар” SWOT-таҳлил ички муҳити таҳлили намунаси асосида ўзингиз фаолият юритаётган олий таълим муассаси мисолида “Иқтидорли ёшларни илмий ва инновацион фаолиятга жалб этишни ривожлантириш масалалари”, “ОТМда илмий-педагог кадрлар илмий салоҳиятидан самарали фйодаланиш йўллари”, “ОТМларда илмий салоҳиятни ошириш йўллари” ва “Докторантларнинг ўз муддатларида ҳимоя қилишларини таъминлаш” каби бошқа мавзулар бўйича SWOT-таҳлилин амалга ошириб ўз фикр-мулоҳазаларингизни баён этинг.

3-мавзу. Университет-3.0 модели асосида ОТМ мавжуд муаммоларини ҳал этиш борасида чора-тадбирлар ишлаб чиқиш(4 соат)

ОТМнинг ички муҳити таҳлили топшириғи таҳлилининг биринчи натижалари олингандан кейин, улар билан қуйидагиларни аниқлаш мақсадида кейинги ишларни амалга ошириш лозим:

- университет-3.0 модели асосида ОТМ мавжуд қайси кучли томонларни янада кучайтириш мумкин ва бунинг учун нима қилиш керак?

- университет-3.0 модели асосида қандай ожиз томонларни йўқотиш мумкин, келгусида уларга йўл қўймаслик, уларнинг таъсирини камайтириш, ўрнини қоплаш ва айнан қандай қилиб?

- университет-3.0 модели асосида ОТМга ташқи қулай таъсирларни кучайтириш учун нималар қилиш керак, уларни ўз вақтида аниқлаш ва улардан ОТМ манфаати йўлида қандай фойдаланиш мумкин?

- университет-3.0 модели асосида ташқи хавфлар, таҳдидлар ва рискларга қандай қилиб қарши туриш мумкин?

Ушбу тадбирларни амалга ошириш учун ОТМ раҳбари бажариш муддатларини ва исталаётган натижани аниқ аниқлаган ҳолда буйруқ билан ишчи гуруҳи тузади.

1-топширик

1. Сиз ишлаётган ОТМнинг университет-3.0 модели асосида мавжуд қайси кучли томонларини янада кучайтириш мумкин ва бунинг учун нима қилиш керак?

---

2. Сизнинг фикрингизча, университет-3.0 модели асосида қандай ожиз томонларни йўқотиш мумкин, келгусида уларга йўл қўймаслик, уларнинг таъсирини камайтириш, ўрнини қоплаш ва айнан қандай қилиб?

---

3. Фикрингизча, Сиз фаолият юритаётган ОТМга университет-3.0 модели ўтишда ташқи қулай таъсирларни кучайтириш учун нималар қилиш керак, уларни ўз вақтида аниқлаш ва улардан ОТМ манфаати йўлида қандай фойдаланиш мумкин?

---

4. Университет-3.0 модели ўтишда Сиз ишлаётган ОТМ ташқи хавфлар, таҳдидлар ва рискларга қандай қилиб қарши туриш мумкин?

«Замонавий жамиятда таълим ва фаннинг ўзаро алоқаси».

Сиздан “Замонавий жамиятда таълим ва фаннинг ўзаро алоқаси” мавзуси бўйича кенгайтирилган тарзда ўз фикрларингизни баён этишингиз сўралади. Бунинг учун Сиз ўзингизнинг фикрингиз бўйича ушбу мавзунини ёритишга мос келадиган режа тузинг. Режа учта пунктдан кам бўлмаган ва уларнинг ҳар бири камида яна 2 та бир мунча деталлаштирилган пункт остиларидан иборат бўлиши лозим.

Мазкур мавзунини ёритиш борасидаги режа вариантларидан бири

куйидагича:

1. Фан ва таълим маънавий маданият соҳаси сифатида.
2. Фан ва таълим жамиятнинг ижтимоий институти сифатида:
  - а) замонавий жамиятда таълимнинг функциялари (ижтимоий-маданий; ижтимоий-иқтисодий; ижтимоий-сиёсий);
  - б) фаннинг ижтимоий тараққиёт омили сифатида ривожланиши;
- в) фан ва таълимни давлат томонидан тартибга солиш.
3. Таълимнинг фанга таъсири:
  - а) олий таълимда илмий кадрларни тайёрлаш;
  - б) ёшларда илмий фаолият ва олим мақоми тўғрисидаги тасаввурларни шакллантириш.
4. Фаннинг таълимга таъсири:
  - а) фаннинг асосларини мактаб предметлари доирасида ўрганиш;
  - б) университетларни илмий марказларга айлантириш.
5. Келажакда фан ва таълимни яқинлаштириш истиқболлари.

Юқорида келтирилган режа пунктлари ва пункт остидагиларидан бошқа шаклдаги режаларни ҳам келтиришингиз мумкин.

Олий таълимни модернизациялашни амалга ошириш бўйича кейсларни ишлаб чиқиш.

Кейс услуби (инглизча Case method – кейс-услуб, “Case-study” - кейс стади, аниқ вазият услуби, вазиятли таҳлил услуби) – реал иқтисодий, ижтимоий ва бизнес вазиятларнинг тавсифларидан фойдаланган ҳолда ўқувчиларда аниқ кўникмаларни шакллантириш техникасидир. Дастлаб кейс усулидан фойдаланиш XX асрнинг бошларида Гарвард бизнес Мактабида бизнес-кейслар сифатида пайдо бўлган. 1908 йилда мактаб ташкил этилган пайтда бизнес-курсларни олиб бориш борасида адабиётларнинг йўқлиги сабаби ўша даврдаги етакчи бизнесментлардан уларнинг фаолиятларини дарсликларда баён этиш қарор қилинган. Шундан кейин ушбу усул кенг тарқалиб биринчи бизнес кейслар тўплами (The Case Method at the Harvard Business School) 1921 йилда нашр этирилган. Ўтган асрнинг ўрталарига келиб ушбу амалиёт Европада ҳам кенг тарқалди.

1991 йилда олий таълим муассасалари орасида кейс усулларнинг тарқалишига сабаб бўлган European Case Clearing House (ЕССН) нотижорат ташкилоти ташкил этилган. Ҳозирги даврда унинг таркибига 340 атрофидаги ташкилотлар киради. Ушбу таркибга фақатгина жаҳондаги етакчи мактаблардан Richard Ivey School of Business бизнес мактаби кирмайди қолган мактаблар кейс-услубини фаол қўллашади.

Бугунги кунда бизнес-кейсларни ўрганишнинг иккита классик мактаблари мавжуд: Гарвард (америкача) ва Манчестер (европача). Биринчиси ўзида ягона тўғри қарорни излашни, иккинчиси муаммо ечимининг кўпвариантлигини намоён этади. Анънавий равишда америка кейслари 25-30 бетларга мўлжалланган бўлса, европача кейслар 2-3 марта қисқароқ бўлиши мумкин.

Шуни алоҳида таъкидлаб ўтиш лозим, олий таълим муассасалари бизнес ташкилотлари эмас балки нотижорат ташкилотлари бўлганлиги сабабли бизнес-кейс усулида қўлланиладиган элементлар тўлиқ фойдаланишнинг иложи йўқ. Лекин шунга қарамасдан олий таълим соҳасида етакчи мутахассислар фикрларидан фойдаланган ҳолда чора-тадбирлар(лойиҳалар, йўл хариталари) ишлаб чиқиш борасида фойдаланиш мумкин.

2-топширик.

“Бугунги кунда республикамиз ОТМлари олдида турган муаммолардан қайси бирларини Сизлар энг асосийлари деб ҳисоблайсиз? ”.

Қуйидаги жадвалда келтирилган саволларга жавоб беринг (ўз фикрингизни асослаган ҳолда) ва уларни муҳимлиги бўйича кетма-кетликда рақамлаб чиқинг. Шунингдек, жадвалнинг муаммолар устунидаги “-“ бўш жойларни тўлдиринг.

Муаммо	Жавоб (ха, йўқ ёки қисман)	Муҳимлиги
ОТМлар кадрлар салоҳиятининг пастлиги		
Бюрократия ва самарасиз бошқарув		
Мактаб таълими сифатининг пастлиги ва абитуриентлар билимининг камлиги		
Илмий тадқиқотларга талабнинг йўқлиги		
Иқтисодиётнинг реал сектори билан алоқаларнинг йўқлиги		
ОТМ жойлашган ҳудуддаги турли муаммолар: - -		
Бошқа муаммолар: - - -		

Юқорида келтириб ўтилган муаммоларни Сиз фаолият кўрсатаётган олий таълим муассасида ҳар бир қуйидаги йўналишлар бўйича ҳал этиш борасидаги чора-тадбирларини ишлаб чиқинг:

1. ОТМнинг кадрлар салоҳиятини ривожлантириш.
2. ОТМ ва бизнеснинг ўзаро алоқаларини ривожлантириш
3. ОТМлар ва ҳудудларнинг ўзаро хатти-ҳаракатларини(ҳамкорликларини) ривожлантириш
4. Тадқиқотларни тижоратлаштириш
5. Бошқарувни ислоҳ этиш
6. Абитуриентлар ва мактаб(лицей, коллеж) ўқувчилари билан ишлашни жадаллаштириш

1. ОТМнинг кадрлар салоҳиятини ривожлантириш.

Мақсадга эришиш учун мотивацияланган ва стратегик мақсадлар ва жорий вазифаларни ажрата оладиган персонал доимо ташкилотнинг самарадорлигини оширишга, рақобатбардошлигини ва муваффақиятини оширишга ўз ҳиссасини қўшади

Таълим муассасаларида персонал сифати бошқа ташкилотларга караганда анча муҳим роль ўйнайди. Олий таълим муассасалари фаолияти самарадорлиги кўпинча унда фаолият кўрсатаётган профессор-ўқитувчилар таркиби (ПЎТ) категорияси фаолияти билан аниқланади.

Профессор-ўқитувчилар фаолиятининг самарадорлиги ҳар қандай ОТМнинг рақобатбардошлиги ва муваффақиятининг муҳим шarti ҳисобланади.

ПЎТ фаолиятининг натижадорлиги қуйидаги баҳолашнинг предмети ҳисобланаши мумкин:

- таълим муассаси тури ва шаклини аниқлаш;
- таълим муассаси самарадорлик кўрсаткичларини аниқлаш;
- олий таълим муассаси самарадорлиги мониторингини олиб бориш.

Шунингдек, кадрлар салоҳиятини ривожлантиришнинг асосий вазифалари сифатида юқори малакали мутахассисларни жалб этиш, таълим бериш технологиясини ўзгартириш, олий таълим инфратузилмасини янгилаш, таълим беришнинг амалий таркибий қисмини ва таълим дастурлари рўйхатини кенгайтириш, олий таълим фанини кучайтириш, халқаро таълим маконидаги интеграция, академик сафарбарлик (мобиллик)ни кенгайтириш кабиларни киритиш мумкин.

Ҳозирги даврда ОТМларда кадрлар салоҳитини ошириш учун бошқарув таркибини ва профессор-ўқитувчилар таркибини ривожлантириш борасида

қатор чора-тадбирлар таклифлар этилган бўлиб, хусусан улар қуйидагилардан иборат:

- самарали ректорларни тайинлаш;
- кузатув кенгашлари (иш берувчилар, халқаро академик муҳит билан тескари алоқаларни таъминлаш) родини кенгайтириш;
- илмий кенгашларни шакллантириш (илмий фаолият йўналишларини аниқлаш);
- академик сафарбарлик (мобиллик) дастурини амалга ошириш;
- юқори халқаро академик бозор талабларига мос тайёрланган бир мунча малакали кадрларни жалб этиш бўйича фаол ишлаш;
- қўшма (етакчи хорижий ОТМлар билан) таълим ва тадқиқот дастурларини амалга ошириш.

Буни қуйидаги тарзда амалга ошириш мумкин:

Кейсинг тузилиши:

Аннотация

ОТМ ихтисослиги. Умумий ахборот

Тарихи

Жорий ҳолати

Ривожланиш стратегияси

Кейс: ОТМ лойиҳаси

Манбалар

Мақсадлар

Лойиҳани ёзиш

Натижалар

Ўзига хосликлари

Ожиз нуқталари

Келажакда ривожланиш истиқболлари

Хулосалар

V. ГЛОССАРИЙ

V. ГЛОССАРИЙ

Термин	Ўзбек тилидаги шарҳи	Инглиз тилидаги шарҳи
"Академик тадбиркорлик" -	бу тадқиқотчилар ва олимларнинг ривожланишини тижоратлаштиришда иштирок этишини (ўз ишланмалари билан тижоратлаштиришда иштирок этишини) англатади.	
Бенчмаркинг (ингл. Benchmarking) -	бу ўз ташкилоти (ўз мамлакатада ёки хорижда фаолият кўрсатаётган тармоғига ёки тармоққа тааллуқлигидан қатъий назар жараёнлари ўхшаш ташкилотлардан) фаолиятини яхшилаш учун бошқа ташкилотларнинг илғор тажрибасини ўрганиш, амалиётига мослашиш жараёни.	
Бошқарув стратегияси -	бу стратегик мақсадни амалга оширишга қаратилган фаолиятдир.	
Давлат илмий-техник дастурлари -	ресурслар, ижрочилар ва уларни бажариш бўйича келишилган фундаментал ва амалий илмий тадқиқотлар, инновацион илмий-техник ишлар ва бошқа дастурий фаолият(лойиҳа)ларни амалга ошириш мажмуи, қўйилган масалада зарур мақсад ва ечимларга	

	эришишни таъминловчи илмий тадқиқот шакли.	
Замонавий бошқарув парадигмаси -	бу бошқарув тизими ва унинг ташқарисидаги тизимлардаги объект, жараёнлар, ҳодислар тўғрисидаги тасаввурларнинг йиғиндиси, руҳий шаклланиш, ҳаёл этиш ва фикрлаш маҳсули.	
магистратура -	бакалавриат негизида ўқиш муддати камида икки йил бўлган аниқ мутахассислик бўйича олий таълим	
Идоралараро илмий техник кенгаш -	ҳар бир фан йўналиши бўйича вазирликнинг илмий-техник сиёсатини ишлаб чиқиш ва амалга оширишга кўмаклашадиган, давлат илмий-техник дастурлари доирасида бажариладиган илмий-техник лойиҳаларни баҳолаш, экспертиза қилиш ва мониторингдан ўтказиш билан боғлиқ ишларни амалга оширадиган, тегишли фан соҳаларининг етакчи олимлари ва мутахассисларидан иборат, жамоатчилик асосида фаолият юритадиган илмий-техник жамоа.	
Ижтимоий инновация -	бу социум ҳаёт фаолиятини янгилашнинг янги усули:	

	таълим, хизмат кўрсатиш, бошқарув тизими, ижтимоий ёрдам ва ижтимоий низоларни ҳал этиш.	
Инновация -	фуқаролик муомаласига киритилган ёки шахсий эҳтиёжлар учун фойдаланиладиган, қўлланилиши амалиётда катта ижтимоий-иқтисодий самарага эришишни таъминлайдиган янги ишланма.	
Инновацион инфратузилма -	инновацион фаолиятни моддий-техник, молиявий, ташкилий-услубий, ахборот, консултатив ва бошқа жиҳатдан таъминлайдиган корхоналар, ташкилотлар, муассасалар, мулкчиликнинг исталган шаклидаги улар бирлашмаларининг мажмуи.	
Инновацион лойиҳа -	янги ишланмалар яратиш учун бажариш муддатларини, ижрочиларни, молиялаштириш манбаларини ва тегишли инфратузилмани шакллантиришни назарда тутувчи тадбирлар мажмуи.	
Инновацион табиркорлик -	техник-технологик ва соcioижтимоий	

	янгиликларни яратиш ва тижоратлаштириш мақсадида фойдаланиш жараёни.	
Инновацион фаолият -	янги ишланмаларни ташкил этиш, шунингдек ишлаб чиқариш соҳасида уларнинг ўтказилиши ва амалга оширилишини таъминлаш бўйича фаолият.	
Инновациялар яратиш учун давлат буюртмаси -	Ўзбекистон Республикаси Давлат бюджети маблағлари ва қонун ҳужжатларида тақиқланмаган бошқа манбалар ҳисобига инновацион лойиҳани бажариш учун топшириқ.	
Инновацион экотизим -	бу ўзини саралаш тизими, самарали “ўзгартиришлар жамоасини” шакллантириш , стратегик бошқарувга ўтиш	
Маркетинг -	инглизча “market” деган сўздан келиб чиққан бўлиб айнан “бозор фаолияти” деган маъноани англатади.	
Маркетинг стратегияси -	анъанавий тарзда «4P» - товар (product), нарх (price), тақсимлаш(жойлашув) каналлари (place) ва коммуникация (promotion) асосланади.	
Мақсадли давлат илмий-тадқиқот дастурлари -	Республика иқтисодиёти тармоқларининг аниқ муаммоларини ҳал қилиш, рақобатбардош илмий ҳажмдор маҳаллий маҳсулотлар ишлаб	

	чиқаришни ўзлаштиришга йўналтирилган илмий тадқиқотлар шакли.	
Олий таълимда таълим сифати -	таълим моделининг контекстуал кўрсаткичлари, институционал мақсад ва вазифалари ҳамда таълим тизимининг аниқ стандартлари, таълим муассасалари, ўқув дастурлари ва фанлари билан боғлиқ бўлган кўп қиррали, кўп даражали динамик тушунчадир.	
ОТМларни бошқариш моделлари -	давлат томонидан бошқарилиш; қисман автономлик; қисман мустақиллик; мустақиллик.	
ОТМ стратегияси -	таълим соҳасидаги давлат сиёсатини амалга ошириш воситаси. ОТМ стратегияси самарадорлиги ва рақобатбардошлиги бошқа ташқи ва ички омиллар билан биргаликда таълим соҳасидаги белгиланган сиёсат йўналишлари ва ҳолатлар стратегиясига мувофиқлигини аниқлайди.	
Парадигма -	(يونونچا <i>παράδειγμα</i> , «модел, намуна») — илмий ҳамжамият ва унинг аксарият аъзолари томонидан қабул қилинадиган ва тақсимланадиган фундаментал илмий тартиб-қоидалар ва ибораларнинг	

	йиғиндиси. Илм-фан ва илмий ижодиётни ривожланишининг давомийлигини таъминлайди.	
Самарадорлик -	тўғридан-тўғри харажатларни минималлаштириш билан боғлиқ. Ҳар қандай университетнинг илмий ва ўқув фаолиятини олиб бориш учун унинг фаолияти қанчалик кенг ва бой бўлмасин, улар ҳаминша ресурслар (молиявий, жиҳозлар, майдонлар, интеллектуал иш кучи ва ҳ.к.лар) етишмаслигига дуч келишади ва ҳаминша шундай бўлади.	
Стратегия -	юнонча (“strategos”) сўз бўлиб, “генерал санъати” деган маънони билдиради. Ҳозирда стратегия тушунчаси инсонлар дунёқарашининг ажралмас элементи бўлиб ҳисобланади.	
Стратегия -	бу истиқболни тадқиқ қилиш, турли сценарияларни таҳлил этиш санъати ҳамда истиқболда рақобат курашида афзаллик берувчи ғоядир.	
Стратегик менежмент -	ўз ичига ҳам ишланмани ҳам стратегияни амалга оширишни қамрайдиган ташкилотлар барча вазифаларини қамрайди.	

<p>Стратегик режалаштириш -</p>	<p>стратегик бошқаришнинг асосий функцияларидан бири ҳисобланади. Ёки бўлмаса, янада аниқроқ қилиб айтганда, “Стратегик режалаштириш-бу режалаштиришлар бўйича бошқариш бўлса, стратегик менежмент-бу натижалар бўйича бошқаришдир”.</p>	
<p>Тадбиркорлик университети -</p>	<p>бу: <i>биринчидан</i>, университет-ўз миссияси доирасида тадбиркор; <i>иккинчидан</i>, университет-инноватор. Унинг субъектлари инновацион, унинг фаолияти инновацион, унинг маҳсулоти инновацион; <i>учинчидан</i>, университет-интегратор. Унинг барча субъектлари фаолияти якуний натижага йўналтирилган бўлиб минтақавий ҳамжамиятга ҳамоҳанг тарзда амалга оширилади. У етакчи маҳаллий ва хорижий ОТМлар билан ҳамкорликдаги “стратегик бирлашмалар”нинг иштирокчиси ҳисобланади.</p>	
<p>Тадбиркорлик университетининг мазмун-моҳияти -</p>	<p>янгиликлар (инновациялар)га интилиш; таваккалчиликни билиш; ўз кучига ишониш; ўз мустақиллигини ҳис этиш.</p>	
<p>Тадбиркорлик университети(ТУ)</p>	<p>маданий-таълим; илмий-тадқиқот; инновацион-</p>	

миссияси -	тадбиркорлик.	
Таълим -	бу иқтисодиёт, маданият ва ижтимоий турмуш соҳасида юқори унумдорликни таъминлашга имкон берувчи капитал қўйилма бўлиб, инсон ҳаёт сифатининг энг муҳим таркибий қисмларидан бири ҳисобланади	
Таълимда замонавий сифат менежменти -	бу раҳбарлик ва қўллаб-қувватлашнинг самарали таркиби бўлиб, қўйилган вазифаларнинг бажарилишини таъминлайди. ОТМда сифат менежменти ғоялари ва усулларидадан фойдаланиш барча бўғинларда: ОТМ даражасида, унинг бўлимларида, факультет ва кафедраларида, талабалар билими, малакаси ва кўникмалари шаклланадиган ва истеъмолчилар учун “кадриятлар, қийматлар” яратиладиган аудиторияларида амалга оширилиши зарур.	
Таълимда маркетинг -	бу бюджетдан ташқари маблағларни жалб қилиш бўйича фаолиятнинг энг муҳим йўналишларидан бири.	
Таълим сифати “Quality of Education” -	бу таълимнинг (натижа сифатидаги, жараён сифатидаги, таълим тизими сифатидаги) белгиланган	

	эҳтиёжлар, қадриятлар ва нормалар (стандартлар)га мувофиқ келишидир.	
Таълим хизматига йўналтирилган маркетинг -	таълим муассаси фаолияти янги таълим хизматларини яратишга ёки мавжудларини такомиллаштиришга қаратилган.	
Технология -	1) ишлаб чиқариш жараёнида хом ашё, материал ёки ярим фабрикатлар ҳолати, хоссаси шаклини ўзгартириш, уларга ишлов бериш, тайёрлаш усулларининг мажмуи; 2) хом ашёлар, материаллар ёки яримфабрикатларга тегишли ишлаб чиқариш қуроллари ёрдамида таъсир этиш усуллари ҳақидаги фан.	
Технологияларни тижоратлаштириш -	бу истеъмолчи (харидор) билимлардан фойдаланиш ҳуқуқини олган ва ўз эгасига (технологияларни ишлаб чиқувчисига) у ёки бу шаклда лицензия (ёки бошқа) битим шартларида белгиланган миқдорда ҳақ тўлайдиган технологик узатиш шакли.	
Технологиялар трансфери -	бу кўникмалар, билимлар, технологиялар, ишланмалар, ишлаб чиқариш усуллари, ишлаб чиқариш намуналари ва воситаларини ишлаб чиқарувчилардан	

	фойдаланувчиларнинг кенг доирасига етказиш жараёни.	
Технологиялар трансфери -	янги ишланмани у олинадиган (ишлаб чиқариладиган) соҳадан амалда қўллаш соҳасига ўтказишга қаратилган тадбирлар мажмуи.	
Тижоратлаштириш -	илмий-тадқиқот, тажриба-конструкторлик, технологик ишлар ҳамда инновацион ишланмалар натижаларини иқтисодий айланмага (фуқаролик муомаласи)га киритиш.	
“Тўртинчи спирал” тамойили ғояси -	университетнинг давлат, бизнес ва технопарклар (истеъмолчи буюртмачиларнинг манфаатларини ифодловчи сифатидаги) билан ҳамкорлиги.	
Университет -	бу фундаментал ва кўпгина амалий фанлар бўйича мутахассислар таҳсил олишадиган олий таълим муассаси.	
Университет - 1.0 -	бу асосий функцияси билимлар етказилиши ва кадрлар тайёрлаш, яъни таълим беришдан иборат бўлган муассаса.	
Университет - 2.0 -	бу таълим хизматлари ва илмий изланишларни тақдим этиш билан чекланган, ихтироларни тижоратлаштириш талаб	

	қилинмаган - амалий тадқиқотлар ва илмий-техник ишланмалар билан боғлиқ вазифаларни амалга оширувчи муассаса.	
Университет 3.0 (Тадбиркорлик университети) -	бу: биринчидан, университет-ўз миссияси доирасида тадбиркор; икинчидан, университет-инноватор. Унинг субъектлари инновацион, унинг фаолияти инновацион, унинг маҳсулоти инновацион; учинчидан, университет-интегратор.	
Унумдорлик -	бу аввало фаолият йўналишини танлаш масаласи: фундаментал илмий тадқиқот ишларига ёки бир мунча даромадлироқ интеллектуал элиталарни ёки оммавий ўқитишга асосий эътиборни қаратиш.	
“Учала спирал” моделининг асоси -	бизнес, ҳукумат ва университетнинг ўзаро ҳамкорликдаги тадбиркорлик фаолияти имконияти тамойили; ҳукумат, бизнес ва таълим моделида улар бир-бирига чамбарчас боғлиқ бўлиб, инновацион иқтисодиётда университет бош ролни ўйнайди; кўрсатилган субъектлар орасидаги ўзаро муносабатлар борган сари	

	яқинлашиб, чегаралар босқичма-босқич йўқолиб бормоқда.	
Фан -	бизни қуршаб турган дунё тўғрисида объектив аниқ билимларни ишлаб чиқиш бўйича инсон самарали фаолиятининг алоҳида соҳаси бўлиб, борлиқ ҳақидаги объектив билимларни ишлаб чиқиш ва назарий томондан системалаштириш унинг вазифаси ҳисобланади.	
Фан ва технологияларнинг устувор йўналишлари -	жаҳон фанининг илғор ютуқлари, инновацион ишланмалар ва технологиялар асосида мамлакатни жадал ривожлантириш, иқтисодиётининг халқаро майдондаги рақобатбардошлигини ошириш, инсон капиталини ривожлантириш, шунингдек, давлат сиёсатининг мазмун-моҳияти ва давлат бюджети маблағларидан оқилона фойдаланиш заруратидан келиб чиқадиган илмий тадқиқот ва инновацион ишланмаларнинг фан соҳалари;	
янги ишланма -	мавжуд ўхшаш интеллектуал фаолият натижаларига нисбатан янги белгиларга эга	

	<p>бўлган, амалда қўллаш мумкин бўлган ва амалиётда ундан фойдаланганда катта ижтимоий-иқтисодий самарага эришишни таъминлай оладиган интеллектуал фаолият натижаси (ишлаб чиқариш, маъмурий, тижорат ёки бошқа хусусиятга эга янги ёки мукаммал технология, хизмат ва ташкилий-техник ечим).</p>	
spin-off -	<p>спинофлар (“<i>реклама, хабар жўнатиши</i>”, “хамкорликдаги натижа”) -тижорат мақсадидаги тадбиркорлик компанияларини яратиш. Спин-офф компаниялари университет шароитида технологияларни тижоратлаштиришнинг энг муваффақиятли ва самарали шакли деб ҳисобланади.</p>	
star-up -	<p>стартаплар (“<i>жараённинг бошланиши</i>”) асосан ёшлардан иборат бўлган янги жамоалар муваффақияти</p>	
SWOT- таҳлили -	<p>бу стратегик режалаштириш доирасида ички муҳитни таҳлил этишнинг машхур усулларида бири.</p>	

VI. АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

VI. АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

I. Ўзбекистон Республикаси Президентининг асарлари

1. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажакимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қураимиз. – Т.: “Ўзбекистон”, 2017. – 488 б.
2. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. 1-жилд. – Т.: “Ўзбекистон”, 2017. – 592 б.
3. Мирзиёев Ш.М. Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. 2-жилд. Т.: “Ўзбекистон”, 2018. – 507 б.
4. Мирзиёев Ш.М. Нияти улуғ халқнинг иши ҳам улуғ, ҳаёти ёруғ ва келажак фақат фақат бўлади. 3-жилд. – Т.: “Ўзбекистон”, 2019. – 400 б.
5. Мирзиёев Ш.М. Миллий тикланишдан – миллий юксалиш сари. 4-жилд. – Т.: “Ўзбекистон”, 2020. – 400 б.

II. Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар.

6. Ўзбекистон Республикасининг 2019 йил 29 октябрь “Илм-фан ва илмий фаолият тўғрисида”ги ЎРҚ-576-сонли Қонуни
7. Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 24 июлда «Инновацион фаолият тўғрисида» ги ЎРҚ-630-сонли Қонуни.
8. Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 23 сентябрда қабул қилинган “Таълим тўғрисида”ги ЎРҚ-637-сонли Қонуни.
9. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февраль “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги 4947-сонли Фармони.
10. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 20 апрель “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-2909-сонли Қарори.
11. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 21 сентябрь “2019-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини инновацион ривожлантириш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5544-сонли Фармони.
12. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 27 август “Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг узлуксиз малакасини ошириш тизимини жорий этиш тўғрисида”ги ПФ-5789-сонли Фармони.
13. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрь “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача

ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5847-сонли Фармони,

14. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрь “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5847-сонли Фармони.

15. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 29 октябрда “Илм-фанни 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида” ги ПФ-6097-сонли Фармони.

16. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2020 йил 25 январдаги Олий Мажлисга Мурожаатномаси.

17. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрь “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5847-сонли Фармони.

18. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2020 йил 25 январдаги Олий Мажлисга Мурожаатномаси.

III. Махсус адабиётлар.

45. Бадеева, Е.А. (2012), Университетское планирование в рамках процессного подхода: монография, Москва: Издательский дом Академии Естествознания. <http://econom.khsu.ru> [Доступ 24 марта 2010 г.]

46. Балмасова Т.А. «Третья миссия университета» –новый вектор развития? // Высшее образование в России. – 2016. – № 8-9. – С. 48-55.

47. Ватагина М.В. Стратегические направления в развитии маркетинговой деятельности вузов// Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России №2(42)2009. С.113-116.

48. Веретенникова, О. Б., Дрантусова, Н. В., Ключев, А. К., Кортков, С. В., Майданик, В. И., Малышева, Л. А., Попова, Л. Н. (2008), Разработка стратегии образовательного учреждения: методические рекомендации, Екатеринбург: Университетское управление: практика и анализ.

49. Виссема Йохан Г. Университет третьего поколения: управление университетом в переходный период. – М.: Сбербанк, 2016. – 422 с.

50. Волкова Н. С. Анализ системы дополнительного профессионального образования России и его роль в современных условиях // Молодой ученый. — 2012. — №5. — С. 412-415. — URL <https://moluch.ru/archive/40/4761/> (дата обращения: 28.08.2019).

51. Гафуров И.Р., Васильев В.Л., Кашбиева Р.Р. Инновационные кластеры и социально-экономическое развитие регионов: анализ методических подходов. – М.: «Анкил», 2012. – 292 с.

52. Головкин Н.В., Зиневич О.В., Рузакина Е.А. Университет третьего поколения: Б. Кларк и Й. Уисема // Высшее образование в России. – 2016. – № 9. – С. 40-47.

53. Исправление расширением. Гуманитарному образованию вернули право на развитие // Поиск. – 2017. – № 5(1443). – С. 8.

54. Каким должен быть университет будущего? – URL: <http://indicator.livejournal.com/24905.html>. Движение имиджей. Российские вузы крепнут в борьбе // Поиск. – 2016. – № 25(1411). – С. 6.

55. Каргин Д.Б. Предпринимательское образование, предпринимательский университет, коммерциализация технологий. Астана, 2016: [http://www.enu.kz/downloads/materials/Каргин.Предпринимательское образование.pdf](http://www.enu.kz/downloads/materials/Каргин.Предпринимательскоеобразование.pdf).

56. Касаткина Е. А. Градобоев В. В. Место бенчмаркинга в международной конкурентной среде // Научная электронная библиотека «КИБЕРЛЕНИНКА». — 2012. — № 6–1

57. Клаус Шваб «Четвертая промышленная революция»: Э. Москва. 2016. 48 с.

58. Константинов Г.Н., Филонович С.Р. Что такое предпринимательский университет // Вопросы образования. – 2007. – № 1. – С. 49-62.

59. Красинская Л.Ф. Модернизация, оптимизация, бюрократизация...Что ожидает высшую школу завтра? // Высшее образование в России. – 2016. – № 3. – С. 73-82.

60. Ксендзова Г. Ф. Тенденции развития маркетингового управления на рынке образовательных услуг // Историческая и социально-образовательная мысль. – 2012. – № 3. – С. 118–121.

61. Луман Н. Введение в системную теорию. – М.: Изд-во «Логос», 2007. – 360 с.

62. Хагуров Т.А. Выше образование: между служением и услугой // Высшее образование в России. – 2011. – № 4. – С. 47-57.

63. Лагутина Е. Е., Леонгардт В. А., Шапошников В. А. Профессиональное образование по специальности «маркетинг» как товар в системе маркетинга // Вестник ЮУрГУ. – 2010. – № 7. – С. 98–101.

64. Мамонтов, С.А. (2001), Сфера образования как многоуровневая маркетинговая система, Москва: Финпресс.
65. Мягков Г.П., Бухараев В.М. Трансформация классического университета в условиях «текущей современности» // Классический университет: история и современность: материалы Всеросс. с международным участием научно-практической конференции, посвященной 85-летию Удмуртского гос. ун-та; Ижевск, 3-4 февраля 2016 г. /отв. ред. и сост. В.В. Пузанов, Д.В. Репников. – Ижевск: Издат. центр «Удмуртский университет», 2016. – С. 56-61.
66. Николаева Е.М., Щелкунов М.Д., Ившина О.Я. Феноменология потребительства. Личностное и институциональное измерения. – Казань: Изд-во Казанский ун-т, 2014. – 160 с.
67. Панкрухин А. П. Маркетинг образовательных услуг в высшем и дополнительном образовании: учебное пособие. – М.: Интерпакс, 1995.
68. Самойленко К.А. Перспективы развития инновационно-предпринимательских университетов: http://ir.znau.edu.ua/bitstream/123456789/1983/1/Nauk_chut_2014_3_177182.pdf.
69. Тазарбеков К.А. К разработке « Дорожной карты трансформации университета «Туран» в инновационно-предпринимательский университет». Тезисы.- алматы: Университет «Туран», 2016. -36 с.
70. Паспорт приоритетного проекта «Вузы как центры пространства создания инноваций». – URL: <http://government.ru/media/files/OnTUmegFLNj5Uqtac57yWG1EtMG9ABe.pdf>
71. Шуклина З. Н., Эшонов Р. Р., Хаданович Н. В. Выбор инструментов и стратегий бенчмаркинга в рискованной конкурентной среде // Молодой ученый. — 2017. — №12. — С. 387-392. — URL
72. Щелкунов М.Д., Николаева Е.М. Образование в XXI веке: перед лицом новых вызовов. – Казань: Казан. гос. ун-т, 2010. – 156 с.
73. Эфендиев, А.Г., Кратко И.Г., Латышова Л.С. (2004), Маркетинговая активность вуза на рынке образовательных услуг и рынке труда, Москва: АНО «Академия менеджмента и бизнес–администрирования», ИД «Экономическая газета».
74. Хершген ГД. Маркетинг: Учебник для вузов. М.: ИНФРА–М, 2000.354 с.
75. Хруцкий В.Е. Современный маркетинг: Настольная книга по исследованию рынка: Учеб. пособие. М.: Финансы и статистика, 2003.
76. Черчилль Г.А. Маркетинговые исследования: Маркетинг для профессионалов. СПб. Питер, 2000.

77. Шадриков В., Геворкян Е. О процедуре комплексной оценки вуза // Высшее образование в России. 2001. № 1.
78. Шульц Д.Е., Танненбаум С.С., Лаутерборн Р.Ф. Новая парадигма маркетинга. Интегрируемые маркетинговые коммуникации: Пер. с англ. М.: ИНФРА–М, 2004.
79. Щелкунов М.Д. Университеты перед лицом глобальных вызовов: российский путь // Поиск. Альтернативы. Выбор. – 2016. – № 3. – С. 48-59.
80. Щелкунов М.Д., Николаева Е.М., Фурсова В.В. На пути к международному признанию: Казанский федеральный университет как субъект глобального пространства высшего образования. – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 2016. – 140 с.
81. Эванс Дж. Р., Берман Б. Маркетинг. М.: Сирин, 2004.
82. Энджел Д., Миннард П.У. Поведение потребителей. СПб. Питер Ком, 2000.
83. Эриашивили НД. Маркетинг: Учебник. М.: ЮНИТИ, 2003.
84. Ядин Д. Маркетинговые коммуникации: современная креатив–ная реклама. М.: Фаир–Пресс. 2003.
85. Clark В. Creating Entrepreneurial Universities: Organization Pathways of Transformation. – Guildford, UK: Pergamon, 1998. – 163 p.
86. Etzkowitz Н., Leydesdor L. The Triple Helix University-Industry-Government Relations: a Laboratory for Knowledge-Based Economic Development // EASST Review. – 1995. – Vol. 14. – № 1. – P. 14-19.
87. E3M-Project. (2012). Green Paper «Fostering and Measuring Third Mission in Higher Education Institutions». – URL: <http://www.e3mproject.eu/docs/Greenpercentage20paper-p.pdf>. Sarah Lurman. The Tradition of Need – Blind Admissions Is Starting to Die // Street Journal. 1994. № 5 (Jan.).
88. Summarized from Sarah Lurman. A Student of Value' Means a Student a no Can Pay the Rising Cost of College // Wall Street Journal. 1994. № 5 (Jan.).

IV. Интернет сайтлар.

7. <http://edu.uz> – Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги
8. <http://lex.uz> – Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси
9. <http://bimm.uz> – Олий таълим тизими педагог ва раҳбар кадрларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини оширишни ташкил этиш бош илмий-методик маркази

10. <http://ziyonet.uz> – Таълим портали Ziyonet
11. <http://natlib.uz> – Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси
12. <http://tmetod.uz> – ТДПУ ҳузуридаги педагог кадрларни қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш тармоқ маркази